

72059

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

MODERN DEVLET'İN DOĞUŞU

Doktora Tezi

İsmail COŞKUN

Tezi Yöneten: Prof. Dr. Baykan SEZER

İstanbul, 1990

Y. G.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

MODERN DEVLET'İN DOĞUŞU

İçindekiler:

GİRİŞ	4
DEVLET'in TANIMI	8
BATI DEVLETİ	54
SONUÇ	101
KİTAPİYAT	106

Çalışmamızda Modern Devlet modelinin tarihsel olarak ortaya çıkış sürecini ele alıp, Modern Ulus Devlet'e belli bir açıklama getirme çabası içinde olacağız.

Günümüz dünyasında yaygın siyasi örgütlenme modeli olarak Ulus Devlet'leri görmekteyiz. Ulus Devlet'in bu yaygınlığından hareketle evrenselliğinden söz edilmektedir. Eğer Modern Devlet -sık sık altı çizildiği gibi- belli bir evrenselliğe sahipse, aynı evrensellik içinde tabii olarak bizim de yer almamız gerektiğine göre, konu doğrudan bizi de ilgilendirmektedir.

Bunun yanında konunun ilgi sahamıza girmesinde, Ulus Devlet modelinin belli bir tarihten itibaren ve belli ilişkiler içinde ülkemize de gelmesi ve toplum sorunlarımıza bu model etrafında çözüm bulunacağı inancının yaygınlığı belirleyici olmuştur.

Ulus Devlet, başka bir deyişle Modern Devlet, esas itibarıyla belli bir tarihten itibaren Batı'da ortaya çıktı. Yeni Çağ sonrasında, toplumlar arası ilişkilerde yaşanan gelişmelere bağlı olarak gelişti, esas kimliğini ve özelliklerini bu dönem koşulları içinde kazandı. Günümüzde karşımıza çıkan yaygınlık, toplumlar arası ilişkilerde yaşanan değişimlerin ve egemenlik ilişkilerinin gösterdiği özelliğe bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Belli ilişkiler içinde günümüzdeki yaygınlığını kazanmıştır.

20. yüzyıl başlarından itibaren günümüz Türkiye'sinde de Devlet'in Batı örneğinde, Ulus Devlet modeline göre düzenlendiğini; biçimlendirildiğini görüyoruz. Türkiye'de Devlet'in Batı tarzında, Ulus Devlet modeli örneğinde biçimlendirilmesi belli bir süreç içinde ortaya çıkmıştır. Türkiye'de bu yolda girişim ve gelişmeler; bu gelişmelerin belli bir olgunluğa ulaşması Yenileşme, Batılılaşma, bizim tercih ettiğimiz adlandırma ile Batıcılılaşma sürecinde ortaya çıktı. Batıcılılaşma süreci belli bir seviyeye geldiğinde de Türkiye'de Devlet'in bütün esas ve özellikleri itibarıyla Batı tarzı Ulus Devlet örneğinde düzenlendiği görülmüştür. Bu çerçevede Ulus Devlet modelinin Türkiye'de gündeme gelmesini ve giderek Devlet'in bu modele göre biçimlendirilmesini hazırlayan koşullar yenileşme süreci içinde ortaya çıkmışlardır.

Türkiye'nin yaklaşık iki asra varan uzun yenileşme tarihi belli özellikler göstermektedir. Tarihimizde yenileşme meselesi belli şartların ve gelişmelerin neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu uzun süre toplumlar arası ilişkilerde Doğu toplumlarının savunuculuğu görevini üstlenmiş, toplumlar arası ilişkilerin Doğu lehine denetimini sağlamıştır. Söz konusu ilişkilerde ortaya çıkan yeni boyutlar çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu geleneksel rolünü ve konumunu sürdürmekte belli sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunları aşma teşebbüsleri çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu belli bir tarihten itibaren yenileşme çabalarına girmiştir. Yenileşmenin en belirgin ve en temel özelliği resmi seviyede, Devlet tarafından başlatılmış olmasıdır. Hiç bir biçimde toplum güçlerinin belli sorunlar karşısında belli tasalarla yenileşme sürecine girmesi söz konusu olmamıştır. Daha açık ifadesiyle yenileşme talebi toplumun kendisinden gelmemiştir. Toplum olarak geleneksel Devlet anlayışı dışında yeni bir siyasi örgütlenme ve siyaset arayışına girilmemiştir. Yenileşme bizzat Devlet siyaseti tarafından başlatılmış ve yürütülmüştür. Yenileşmenin Devlet tarafından başlatılmasının

yanında ikinci özelliği yenileşmenin esas konusunu bizzat Devlet'in oluşturmıştır. Bu sebeple konu bizim için ilgi çekici nitelikler göstermektedir. Değiştirilmek, yenileştirilmek istenen geleneksel siyaset ve bu siyasetin yürütülmesini sağlayan müesseselerdir. Bu çerçevede yeni bir Devlet modeli önerilmektedir. Devlet'in, Batı Devlet örneğinde düzenlenmesi önerilmiştir. Yenileşme tarihimiz bu yönü ile bir manada geleneksel Devlet örgütlenmesi yerine Batı örneğinde yeni düzenlemelerin gerçekleştirilmesi tarihidir.

Modern Ulus Devlet, yenileşme sürecinde böyle bir gelişmenin neticesi olarak Türkiye'de gündeme geldi. Gündeme gelmenin ötesinde Ulus Devlet bize önerildi ve ulaştırılması gerekli hedef şeklinde gösterildi. Bu, iki yönde cereyan etti: Devlet siyasetini yürüten kadrolarca Batı modeli önerilirken; Batı da, Ulus Devlet modelini bize, giderek bütün Doğu'ya önerdi. Önümüze hedef olarak konulan Ulus Devlet'in nitelikleri, ortaya çıkış koşulları nelerdir? Hangi ilişki ve gelişmeler, sorunlar önünde ortaya çıkmıştır? Ortaya çıkış koşulları -bize önerilirken ifade edildiği biçimi ile- evrensel midir? Mahiyeti Nedir? Önümüze konulan modelin niteliklerinin anlaşılması açısından bu soruların cevabı bizim için araştırmaya değer bir önem kazandı. Ayrıca, Devlet, tarihsel olarak toplum sorunlarının aşılmasında görev üstlenen en köklü toplum müesseselerinden biridir. Bu özelliğine bağlı olarak Devlet, esas tasası toplum sorunlarına belli bir açıklama getirme ve çözüm önerme olan Sosyoloji bilimi için önemli bir konu hüviyetindedir. Bu sebeple de Devlet, bizim için ele alınması ve izah edilmesi gerekli önemli bir konu oldu.

Günümüzde konu, Modern Devlet, bizim ele alış tarzımızda olmasa bile birkaç açıdan güncelliğini sürdürmektedir. Egemenlik ilişkilerine bağlı olarak günümüzde Ulus Devlet modeli belli bir yaygınlığa kavuşurken, bu yaygınlıktan hareketle Ulus Devlet'in evrensel olduğu iddiaları ileri sürülmüştür. Konunun güncelliğini sürdürmesini sağlayan diğer bir husus da günümüz Türk toplumuna biçim veren gelişmelerin temelinde Ulus Devlet'in bulunduğu yolunda görüşlerin varlığıdır. Bugün kendi toplumumuza biçim veren gelişmelerle ilgili olarak ileri sürülen bu görüşlerde, kalıntısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini çağın gereklerine uygun çağdaş Ulusal Devlet'in aldığından söz edilmektedir.

Konuyu bizim açımızdan güncel ve güncel olduğu kadar önemli kılan bir başka nokta da, Devlet yönetim tarzları ile toplumların gelişmeleri/seviyeleri arasında ilişkiler kurulması, bu yönde görüşlerin ileri sürülmesidir. Bu kuramlar çerçevesinde ileri sürülen görüşlerde üretilen kavram ve tanımlar(*) birer gelişme aşaması ve ölçütü olarak ortaya konulmuşlardır. Bu şekilde ilişki kurma ve belli kavramlarla, toplumların gerçek çehreleri ile tanımlanmasından çok, belli yakıştırmalarla değişik şekillerde yargılanma ve suçlanmaları temin edilmiştir.

Bütün bu sebeplerle Modern Devlet'i çalışma konusu olarak seçtik. Bize önerilen ve günümüz dünyasında görülen yaygınlık ve evrensellik iddiası ve toplumumuza biçim veren gelişmelerin temelinde Ulus Devlet modelinin belirleyici olduğu görüşleri bulunmaktadır. Konuya bir aydınlık getirme, açıklama çabası ile çalışma konusu olarak

(*) Mutlakîyet, meşrutîyet ve cumhuriyet

Devlet'i, özelde Modern Devlet'in ortaya çıkış koşullarını ele aldık. Bu çerçevede Devlet'in tarihteki gelişmesini tezimize dahil ettik ve buradan belli sonuçlara varmak istedik.

Çalışmamızı Modern Devlet'in doğuş koşulları etrafında yoğunlaştırdık. Modern Devlet hangi koşullar içinde ortaya çıktı ve özelliklerini kazandı? Bu sorulara cevap arayışı içinde olduk. Modern Devlet belli bir tarihte Batı'da ortaya çıktı ve gelişti. Bu çerçevede çalışmamızda Modern Devlet'in ortaya çıktığı tarih kesitini eksen aldık. Bununla birlikte tartışmalarımızı sağlıklı bir zeminde yürütmek ve açıklayıcı olma kaygısı ile önce mevcut tanımları tartışmaya açtık. Bu çerçevede karşımıza çıkan tanım ve görüşleri ele aldık. Tarihsel olarak Devlet'in insan toplumlarında ortaya çıkışı sorununu da ele alıp, belli bir açıklama getirmeye çalıştık. Bu açıklamaya bağlı olarak geliştirdiğimiz tanım çerçevesinde Modern Devlet'in ortaya çıkış koşullarını ve buna getirdiğimiz açıklamaya zemin teşkil etmek üzere Batı Devlet'inin, Yunan döneminden başlayarak tarihi gelişmesini çalışmamıza dahil ettik.

Tartışmalarımızı sürdürmede çeşitli kaynaklara müracaat ettik. Başta kendi disiplinimizde olmak üzere, konuya ilişkin olarak ileri sürülmüş görüşleri bulabileceğimiz eserlere başvurduk. Ancak çalışmamız sırasında asıl başvuru kaynağımızı tarih çalışmaları, özellikle siyasi ve iktisadi tarih sahasında verilmiş eserler teşkil etti. Yine düşünce tarihleri de başlıca kaynaklarımız arasında yer aldı.

Tartışmalarımıza öncelikle konuya ilişkin mevcut görüşleri tartışmaya açarak başladık. Bu, bilinen görüşlerle yetinip yetinmediğimiz açısından bir zorunluluktur. İkinci önemli husus ise, ileri sürülen görüşlerin belli bir bakış açısını, Batı bakış açısını yansıtmaları dolayısıyla, söz konusu görüşlerin bizim problemlerimize ne ölçüde vevap getirebildiklerinin açığa çıkarılması açısından da sorgulanmasının gerekliliğiydi. Tartışmaya mevcut görüşleri ele alarak başlamamızın bir başka sebebi de, yukarda değindiğimiz gibi tanımların, özellikle belli bir sorunu açıklama endişesinden çok toplum olaylarını, toplumları yargılamaya imkan verir nitelikler taşımalarıdır. Bütün bu sebeplerle Devlet konusunu öncelikle mevcut görüşleri tartıştıktan sonra, daha değişik bir bakış açısı ile meseleyi ele almaya, açıklamaya çalıştık.

Çalışmamızda Modern Devlet'i, bugüne kadar ele alınan bakış açılarının dışında yeni bir bakış açısı ile ele aldığımızı ifade ediyoruz. Söz konusu bakış açısı kuşatıcı, toplum olaylarını tarihi zenginliği ve gelişmesi içinde ele alan, açıklayıcı boyuta sahip ve en önemlisi yerli bir bakış açıdır. Zikrettiğimiz özellikleri ile bu bakış açısı Türk sosyolojisinde yakın bir tarihte ortaya çıkmış ve Türk düşüncesinde Hocamız Baykan Sezer'in çalışmaları ile yerini almıştır. Biz bu bakış açısını önemsiyoruz. Önemsemenin temelinde Hoca-talebe ilişkisinden öte, bu bakış açısının bizim toplum olarak karşılaştığımız sorunları anlama ve açıklama imkanını getirmesi yatmaktadır. Bu sebeple çalışmamızı bu bakış açısı içinde gerçekleştirdik. Modern Devlet konusunun bu bakış içinde ele alındığında gerçek boyutları ve özellikleriyle anlaşılacağı inancındayız.

DEVLETİN TANIMI

Devlet insanlık tarihindeki en eski ve en köklü toplum kurumlarından birisidir. Toplum kurumları; tıpkı insan toplulukları gibi, toplumlar arası ilişkiler içinde, toplumsal gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkmış ve gelişmişlerdir. Bu itibarla toplumsal kurumlar, içinde geliştikleri toplumsal gelişmelerle sıkı bir münasebet halinde olmuşlardır. Bir toplum kurumu olarak Devlet, toplumların gelişmesinde, diğer toplumlarla olan ilişkilerinde her zaman belirleyici bir öneme sahip olmuştur. Bu yönü ile Devlet, bir toplumun tarihteki serüvenini, toplumlar arası ilişkilerdeki konumunu; kısacası, toplumların tarih içindeki yerlerini anlamamızı ve açıklamamızı sağlayacak özellikleri bünyesinde barındıran temel toplum kurumlarından biridir.

Tarihte çeşitli Devlet tipleri ile karşılaşmaktayız. Özellikle, Devlet tipleri dememizin önemli bir sebebi vardır: Gerek siyasi doktrinler tarihi çalışmalarında, gerekse Devlet'e ilişkin çalışmalarda sık sık Devlet tipleri ile yönetim şekillerinin birbirine karıştırıldığını görüyoruz. Bu türden bir kavram kargaşasına düşmemek için, Devlet tipleri ile yönetim şekilleri arasındaki farklılığa dikkat çekmek istiyoruz. Bu farklılığı bir örnekle daha iyi açıklayabiliriz: Ulus Devlet, bir Devlet modeli iken; monarşi ve demokrasi, bu Devlet modeli içerisinde yer alan iki farklı yönetim biçimidir.

Biz, çalışma konusu olarak Modern Devlet'i seçmiş bulunmaktayız. Tartışmalarımız sırasında Yeni Çağ ile birlikte tarih sahnesinde yerini almaya başlayan Modern Devlet'in doğuş sürecini açıklama çabası içinde olacağız. Modern Devlet nedir? Hangi tarihi süreç ve ilişkiler içinde ortaya çıkmış ve özelliklerini kazanmıştır? Tartışmalarımız sırasında bu sorulara cevap bulma arayışı içinde olacağız.

Ancak konuyla ilgili tartışmayı başlatmak için, bir başka konunun aydınlanması öncelik kazanmaktadır. Modern Devlet, nihai olarak belli bir tarih kesitinde ortaya çıkmış ve özelliklerini kazanmıştır. Bu noktada, Modern Devlet'in doğuşunu izaha geçmeden önce "Devlet Nedir?", "Devlet Nasıl tanımlanmaktadır?" soruları ve bunlara verilecek cevaplar önem kazanmaktadır. "Devlet'in toplum içindeki yeri, özellikleri nelerdir?", "hangi ilişkiler içinde ortaya çıkmış?" ve "hangi sorunlara karşılık getirmektedir?" gibi sorulara verilebilecek cevapları da içeren kuşatıcı ve açıklayıcı bir tanım çerçevesinde, Modern Devlet'i, tarihi ve toplumsal gelişmesi içinde ele alabiliriz.

Yine söz konusu soruların cevaplarını bulabilmek için; Modern Devlet modelinden önceki Devlet anlayışlarını ve yeni bir Devlet modeline ihtiyaç hissettiren ne gibi gelişmelerin meydana geldiğini bilmek gereklidir. Bu noktada daha önce geliştirilmiş tanımlardan hareket etmeyi, mevcut tanımları tartışmaya açmayı düşünüyoruz. Mevcut tanımları tartışmaya açmamızın başlıca sebebi; bu tanımların, bir ölçüde, ele aldığımız konularda, o güne değin elde edilmiş bilgilerin bir sentezini oluşturması ve ulaştığı çizgiyi ifade etmesidir. Bu açıdan, mevcut tanımların tartışmaya açılması; getireceğimiz açıklamanın aydınlık kazanması ve eski bilinen şeylerin gözden geçirilmesi için bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle bir tartışma, eski bilinen tanımları tekrar edip etmediğimiz ve bunların bizim için yeterli olup olmadığının anlaşılması bakımından; başka bir ifade ile, söz konusu tanımların Devlet'in toplumla münasebetini izah edip

etmediğinin ortaya çıkarılması açısından önemlidir.

Umumiyetle tanımlar olaylardan bağımsız, mutlak, soyut bir biçimde sunulmaktadır. Böyle bir ele alışın neticesi olarak da tanımlar genellikle değer yargıları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bilhassa, Türkiye’de sosyal ilimler sahasında kullanılan tanımların daha çok bu özelliğinin ağırlık kazandığı görülmektedir. Ülkemizde, tanımların bir başka hususiyeti de Batı menşeli, Batı’dan aktarma oluşlarıdır. Tanım ve kavramların içinde geliştikleri tarihi ve toplumsal şartlardan bağımsızlaştırılarak aktarılması, beraberinde kendi toplumumuzu ele alırken belli yakıştırmaları; giderek yargılamayı getirebilmektedir. Bu sebeble tartışmalarımız sırasında, tanımlar karşısında belirli bir tavra sahip olacağız. Tanımlardan sadece belirli olaylar/konular karşısında bize yargılama imkanı verip vermediğini değil, aynı zamanda olayların ortaya çıkışını ve olgunlaşmasını izah etmesini de beklemek durumunda olacağız. Bu çerçevede konumuzla ilgili olarak tanımlardan beklediğimiz, “Devlet nedir, nasıl ortaya çıkmıştır ve gelişme seyri ne yöndedir” gibi soruların cevabını bize vermesidir. Bu sorulara cevap getirmedeği sürece söz konusu tanımları, bizim için meseleyi izah etmekte yeterli olmaktan uzak, yaygın yargıları kalıplaştırmaya yarayan görüşler olarak kabul edeceğiz.

Bütün bunlara bağlı olarak, bilinen tanımların değerlendirilmesi ve Devlet’in tanımlanması, Modern Devlet’i anlama ve izah etme bakımından önemli olmaktadır. Bu sebeble tartışmalarımızı, Modern Devlet’in doğuş sürecini izaha geçmeden önce “Devlet nedir?”, “Devlet nasıl tanımlanabilir?” sorularını cevaplama noktasında yoğunlaştıracacağız. Bu tartışmanın süreci içinde elde edeceğimiz neticeler ve geliştireceğimiz tanım çerçevesinde esas konumuz olan Modern Devlet’i açıklama çabası içinde olacağız.

Devlet’i tanımlamaya, kuşatıcı bir tanıma ulaşmaya çalışacağız. Bu yöndeki araştırmamıza öncelikle, yukarıda da değindiğimiz gibi, mevcut görüşleri ve tanımları tartışmaya açmak suretiyle başlayacağız. Bu meyanda araştırmamız sırasında mevcut görüş ve tanımları bize vermede kaynaklık etme özelliği gösteren başlıca disiplinlere başvuracağız. Bunun yanında böyle bir tartışmada başvurulmasını gerekli ve önemli gördüğümüz düşünce sahalarında Devlet konusuna nasıl yaklaşıldığını izleyip, bu düşünce sahalarında Devlet’e ilişkin görüşleri ele alacağız. Tanım arayışımız içinde başvuracağımız başlıca düşünce sahaları ile disiplinler sırasıyla; *Batı Düşüncesi* ile *Doğu Düşüncesi* sahaları ve *Hukuk* ve *Sosyoloji* disiplinleridir.

Batı düşünce sahasında Devlet’e getirilen görüş ve tanımların bilinmesi ve ele alınmasına bir kaç bakımdan ihtiyaç duyuyoruz. Önce Modern Devlet, belirli bir tarihte Batı’da ortaya çıkmıştır. Modern Devlet’in Batı’da gösterdiği gelişmeye bağlı olarak, Batı düşüncesinde Devlet konusuna önemle eğilinmiş ve konuya ilişkin çeşitli görüşler geliştirilmiştir. Esas itibarıyla, bize göre Devlet, toplum sorunları önünde bireyleri aşan ve gerçekleşmesi için belli bir bilinçlenme ve örgütlenmeyi gerektiren çözümün ürünü/ ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır(*). Belli bir sorun karşısında toplumun bilinci, ifadesini düşüncede bulmaktadır. Toplum bilincinin düşüncede dile gelmesi, Devlet meselesinin Batı’daki gelişimini ve Batı düşüncesindeki seyrinin izlenmesini gerekli

(*) Daha gelişmiş tanımımız için bk.s.53

kılmaktadır. Ayrıca, günümüz sosyal bilim çalışmalarında Devlet üzerine gerçekleştirilen araştırmaların kuramsal çerçevesi, kaynakları, kavramları esas olarak temellerini Batı düşünce geleneğinde bulmaktadır. Bu yüzden, günümüzde bu meseleye hasredilmiş çalışmaların mahiyetinin ve hangi zemin üzerinde oturduğunun anlaşılması açısından Batı düşüncesinde Devlet konusunun ele alınış biçiminin gözden geçirilmesini gerekli görüyoruz. Diğer bir husus ise, bilinmesiyle meselenin tarihi gelişimi içinde bir yerlere oturtulmasına yarayacak olan “Modern Devlet modeline, Batı dünya görüşü içinde getirilen açıklamalar nelerdir?” sorusuna cevap bulma zorunluluğudur.

Devlet tanımımızı geliştirmede ikinci başvuru sahası olarak Doğu düşüncesini seçtik. Doğu düşüncesi binlerce yıllık birikimi ile zengin bir geleneğe sahiptir. Devlet meselesi, uygarlığa geçiş sürecinden başlayarak Doğu düşüncesinde önemli bir yer işgal etmiştir. Doğu uygarlıkları, ilk büyük merkezi Devlet örgütlenmelerinin ortaya çıkışına sahne olurken, aynı zamanda zengin bir Devlet geleneğinin de yaratıcısı olmuşlardır. Bu sebeble Devlet’i konu alan bir araştırmada, meselenin Doğu düşüncesinde nasıl bir seyir izlediğinin ele alınmaması büyük bir eksiklik olarak ortaya çıkacaktır. Tartışmamız sırasında bir Devlet tanımına ulaşma arayışında Doğu düşüncesine başvurmamızın bir diğer önemli sebebi de, Devlet konusunu bütün boyutları içinde ele alma ihtiyacına karşılık getirme endişesinin yanısıra, kendimizi belli bir alanla, yani Batı düşüncesi ile sınırlamama kaygısına sahip oluşumuzdur.

Tanım arayışımız içinde üçüncü müracaat alanımız hukuk bilimidir. Hukuk sahasında ileri sürülmüş görüşleri ele almamızın birkaç sebebi bulunmaktadır. Bunların ilki, Devlet meselesinin Hukuk disiplininin başlıca konuları arasında yer almasıdır. İkincisi ise, ülkemizde Cumhuriyet tarihi boyunca konumuza ilişkin tartışmaların çoğunlukla bu sahada yapılmış çalışmalarla sınırlı olarak yürütülmüş olmasıdır. Bu sebeble Hukuk alanındaki çalışmalar, Devlet konusunun tartışılmasında başvurulması gerekli önemli bir kaynak hüviyetindedir.

Dördüncü başvuru kaynağımız ise, kendi disiplininiz de olan, sosyolojidir. Öncelikle, çalışmamızı sosyoloji disiplini çerçevesinde gerçekleştiriyoruz. Kurucu sosyologlarla birlikte sosyolojide Devlet konusuna ilgi duyulmuş, belli açıklamalar ortaya konmuştur. Bilhassa Marx, Durkheim ve Weber’in konuya ilişkin görüşleri günümüz Batı sosyolojisinde değişik düzeylerde etkilerini sürdürmektedir. Disiplin içerisinde geliştirilmiş görüşlerin ne ölçüde meselenin mahiyetini izah ettiklerinin anlaşılması öncelikle söz konusu görüşleri tartışmaya açmakla mümkündür. Bu bakımdan kendi disiplininizde konuya ilişkin tartışmaların seyrinin izlenmesi, çalışmanın sıhhati ve tartışmaların sağlam bir zeminde yürütülmesi açısından bir ihtiyaçtır.

Devlet’i tanımlama, “Devlet Nedir?” sorusuna cevap arama çabası içinde müracaat edeceğimiz kaynakları bu şekilde belirledikten sonra sırasıyla bu kaynaklarda Devlet konusunun ele alınışı ve bu mesele ile ilgili olarak ileri sürülmüş görüş ve tanımları tartışmaya geçeceğiz.

I. DEVLETİN TANIMINA İLİŞKİN MEVCUT TANIM VE GÖRÜŞLERİN TARTIŞILMASI

Tanım arayışı içinde tartışmalarımızı yürütürken geliştireceğimiz tanımın kuşatıcı ve açıklayıcı bir nitelik taşıması; tanımla yapılan belirli bir tesbitten öte açıklayıcı bir boyutu içermesi için Devletin doğuşu problemine de bir cevap arayışı içinde olacağız. Tartışmalarımız sırasında ele alacağımız görüşlerde bu konunun altını çizeceğiz. Doğuş problemi, getirilecek açıklamanın zemininin sağlam kurulması ve tarihi boyutu içinde verilebilmesi açısından önemlidir. Meseleyi bu şekilde ele almak istememizin bir sebebi, Devlet'in tarihi ilişkiler içerisinde ortaya çıkmış oluşudur. Diğer bir önemli sebep ise, kuşatıcı olduğu ölçüde açıklayıcı da olan bir izah geliştirmenin; ancak, meseleyi tarihi boyutu içerisinde ele almak ile mümkün olacağına olan inancımızdır (Sosyolojik araştırmada tarihi boyutun önemi konusunda bkz. B. Sezer, *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*; S. Güllülü, *Sosyoloji Araştırmalarında Tarihi Boyutun Gerekliliği*, Mayıs 1990'da İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nde, Tarih ve Sosyoloji Semineri'nde verilen tebliğ).

Batı Düşüncesinde Devlet

Batı düşüncesinde Devlet'le ilgili izah ve görüşler Yeni Çağ ile birlikte başlamış ve canlılık kazanmıştır. Getirilen açıklamaların, bazı noktalarda Yunan dönemi ile bağlantısı kurulmak istense (bkz.: Y. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, s. 124) de, meseleyle ilgili temel izahlar ve görüş zenginliği Batı düşünce geleneğinde Yeni Çağ ile birlikte ortaya çıkmıştır.

Batı tarihinde Yeni Çağ ile başlayan yeni dönem, umumiyetle iki safha halinde ele alınır. Bu safhaların İlki 1453'te İstanbul'un Fethi ile başlayıp 1789 Fransız Burjuva İhtilali'ne kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemin arkasından gelen ikinci safha ise 1789 tarihi ile başlayıp I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemi, yani 19. yüzyılı oluşturmaktadır.

Birinci safhada Batı düşüncesinde ortaya çıkmış olan kavram ve kuramların esas itibarıyla Doğal Hukuk/Toplum Sözleşmesi kuramı çerçevesinde geliştirilmiş olduğunu görüyoruz. Söz konusu kuram, sonraları liberal/demokratik sıfatıyla nitelenen görüşlerin temelini de oluşturmuştur. Toplum Sözleşmesi kuramının birinci dönemde Batı düşüncesine hakim karakterini verdiği, bilhassa 17. ve 18. yüzyıllarda Batı düşüncesinde zirvede olduğu bilinmektedir. Fransız Burjuva İhtilali ile birlikte Batı'da siyasi ve entellektüel olarak yeni bir döneme girilirken, Toplum Sözleşmesi kuramı da kısa bir süre içinde ve şaşırtıcı bir şekilde modası geçmiş görüşler arasında sayılmıştır (Bu konuda bkz.: G. H. Sabine - T. L. Thorson, *A History of Political Theory*, s. 592).

Burada, Batı düşüncesinde Devlet konusunu ele alırken tartışmalarımızı Batı düşüncesinde öne çıkmış isimler etrafında yürütmeyeceğimizi de hemen belirtelim. Çünkü, bu tarzda bir yaklaşım, tartışmanın yürütülmesini güçleştireceği gibi, meseleyi

sistemli bir tarzda ortaya koymamızı da zorlaştıracaktır. Ayrıca konuya bu şekilde bir yaklaşım, beraberinde çalışmanın düşünce tarihi biçimine dönüşebilme tehlikesini de taşımaktadır. Bu sebeble biz Devlet konusunu ele alırken daha ziyade genel eğilimlerden, egemen açıklama biçimlerinin gösterdikleri özelliklerden hareket edeceğiz. Bu sebeble de tek tek isimler yerine; söz gelimi, birinci safhada egemen görüş olarak gözüken Toplum Sözleşmesi kuramı üzerinde duracağız.

Toplum Sözleşmesi kuramı, Batı düşüncesinde Yeni çağ şartlarında ortaya çıkan değişimle birlikte gündeme gelmiş ve giderek belirli bir yer edinmiştir. Zaman zaman, kuramın kökleri Eski Yunan dönemine, Stoacılara kadar götürülürse de, Batı düşüncesinde Toplum Sözleşmesinin hakim eğilim halini alması Yeni Çağ iledir. Bilhassa Yeni Çağ ile birlikte Batı'da görülen gelişmelerin yarattığı sonuçların iyice yaşanmaya başladığı 17. ve 18. yüzyıllar Toplum Sözleşmesi kuramının parlak ve zirvede olduğu dönem olmuştur (Bu konuda bkz.: H. Freyer, *İçtimai Nazariyeler Tarihi*, s. 15, 19; ayrıca, R. G. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s. 91).

Toplum Sözleşmesi kuramına göre, insanların başlangıçta, toplum halinde yaşamadan önce, düşünürlere göre çeşitli şekillerde belirtilen ve doğal hal diye ifade edilen durum içinde, kendi hallerine terk edilmiş olarak yaşadıklarını, aralarında sürekli ilişkilerin ve bu ilişkileri düzenleyen bir nizamın yokluğu söz konusu edilir. Belirli bir düzenin olmadığı veya bir düzen halinden önce önce söz konusu olan bu dönem, doğal yaşama hali denilen bu merhale, bazı düşünürlerce hiç olmazsa başlangıçta mutluluğun, barışın hakim bulunduğu dönemi; bazı düşünürlere göre ise insanların isteklerini kayıtlamaya tabi tutmayan, insanların özgürlükleri lehinde güvenden yoksun bulunan, didişmenin hakim olduğu safhayı ifade etmektedir (bkz.: R.G.Okandan, a.g.e., s.71).

Toplum sözleşmeciler; insanda, bütün toplumsal hayatın dayanacağı ne gibi içgüdülerin mevcut olduğuna dair sorudan hareket etmişlerdir. Bu çerçevede bazıları, söz gelimi Hollandalı hukukçu Grotius, insanda, onun tabiatı gereği olan bir toplumsallık içgüdüsünün, yani diğer insanlarla beraber yaşamak ve hem cinsine yardımda bulunmak eğiliminin mevcudiyeti görüşünden hareket etmiştir (Freyer, a.g.e., s.17). Bunun yanında, Toplum sözleşmecileri, doğal toplum nizamını, güya tek tek insanların beraber yaşamak üzere bir sözleşme yapmış oldukları şeklinde düşünmüşler ve bu sözleşmeyi, insanların birbirine ve toplum bütününe (mesela cemiyeti idare eden kurumlara) karşı, hakları ve hukuki durumları belirtiliyormuş gibi kurmuşlardır (H. Freyer, a.g.e., s. 18). Kuram çerçevesinde toplum, tek tek insanlar arasında tam şuurlu bir şekilde aktedilmiş sözleşme olarak telakki edildiğinde, hangi hakların fertlere verilmesi veya onlara bırakılması ve hangi yetkilerin toplumun bütününe alkonması ve herşeyden önce hangi feragatlarda bulunulması zarureti araştırılmıştır (bkz. H. Freyer, a.g.e., s.18). Kuram çerçevesinde ileri sürülen görüşlerde daha çok, cemiyette kime ne ölçüde yer verileceği meseleleri ağırlık kazanmıştır.

Bütün bunlarla birlikte Toplum Sözleşmecileri tarafından doğal yaşama haliyle ilgili olarak ileri sürülmüş görüşlerin niteliği ne olursa olsun, Devletin doğuşu problemi

açısından hemen hepsinin aynı nokta etrafında birleştiği görülmektedir. Bu çerçevede, Toplum Sözleşmecilerine göre, “İnsanlar, aralarında sözleşerek, düzenin, otoritenin, hükümetin yokluğu ile ifade edilen ve doğal hal denilen yaşama şekline istekleri ile son vermişler ve, bunun yerine, aralarındaki ilişkileri düzene bağlayan toplum halini, toplumun en gelişmiş şekli olan Devleti ikame etmişlerdir” (R.G.Okandan,a.g.e.,s.71).

Kurama göre toplum olsun, Devlet olsun nasıl ve ne şekilde ortaya çıkmıştır; açıklık kazanamamaktadır. Toplum Sözleşmecilerine göre toplum, kişilerin belli amaçlar için kurdukları ve kendi aralarında ve halk ile Devlet arasında bir çeşit sözleşmeye dayalı örgüt (B. Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s. 23) olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumun esas olarak, tek tek bireylerin bağımsız bilinçleri neticesinde ortaya çıktığı ve bireyin önceliğinin esas alındığı görülmektedir. Bu çerçevede, var olmayan toplumun, bireylerin kendi aralarında Toplum Sözleşmesini gerçekleştirmeleri ile kurulması söz konusudur. Yine toplum örneğinde olduğu gibi Devlet de, aynı şekilde bireylerin bir kısım haklarını, bir sözleşme dahilinde bir birliğe devretmeleri ile ortaya çıkmıştır. Her iki durumda da, toplumun ve Devlet’in nasıl ve ne şekilde doğduğu anlaşılamamaktadır. Daha açık ifade edebilmek için, daha önce zikrettiğimiz bir hususu burada tekrarlamakta fayda mülhaza etmekteyiz. Söz konusu durumda bireyin birey olarak, “tek başına kişinin toplumsal sözleşmeyi yapabileceği birliği ya da Devlet’i nerede bulabileceği soru konusudur” (B. Sezer, a.g.e., s. 23).

Toplum Sözleşmeciler, Devlet ve Devlet’in doğuşu problemini iki esas nokta etrafında ele almışlardır. Bu noktalardan birincisi, insanın toplumsal hayvan olması ve iç güdüleri gereği bir arada yaşama duygusuna sahip olmasıdır. Buna göre, Devlet de, insanın tabiatında bulunan bu içtimailik içgüdüsünün doğal bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Kuramın ikinci kalkış noktası ise, insanların ihtiyaçlarını karşılamaları için bir arada yaşama zorunluluğunun bulunması ve buna bağlı olarak ihtiyaçlarını karşılarken, söz konusu ihtiyaçların düzenlenmesi için de Toplum Sözleşmesine başvurmalarıdır. Devlet de bu Toplum Sözleşmesinden (*) doğmuştur.

Ana hatları ile muhtevasını vermeye çalıştığımız Toplum Sözleşmesi kuramı belli özellikler göstermektedir. Konumuzla ilişkisi içinde bu özellikler şu şekilde sıralanabilir: Öncelikle Toplum Sözleşmesi kuramı çerçevesinde Devlet, Devlet’in doğuşu problemi bir açıklama içinde değil, tasviri düzeyde ortaya konulmaktadır. İkinci bir husus ise, ileri sürülen görüşlerin bize, yeryüzünde görülen toplumların çeşitliliğini, çokluğunu; yine bu noktada Devlet’lerin çokluğunu izah etmekten uzak bulunmalarıdır. Bir başka konu da insanların toplum halinde bulunmalarını iç güdüler ve ihtiyaçlar çerçevesinde ele almanın ve toplumun ortaya çıkışını buraya bağlamanın belli mahzurlarının bulunmasıdır. En başta gelen mahzuru ise; belirli toplumların, bugün bulunduğu yer ve konumları, o toplumların ihtiyaçlarının basitliği ve gelişmemişliği çerçevesinde tanımlamayı getirmesidir. Mesele, toplum farklılaşmaları temelinde değil de, ihtiyaçların karşılanması temelinde ortaya konulmuştur. Bu da son derece yanıltıcı sonuç çıkarmalara kapı aralamaktadır. Söz gelimi, bu görüşe göre, günümüzde bazı toplumlar, toplumlar arası ilişkilerde kenarda ve belirleyici olmaktan uzak bir konumdaysalar, bu o toplumların ihtiyaçlarının basitliğinin ve geriliğinin bir neticesi olarak anlaşılmalıdır. Yine bu

(*) Nasıl olduğu pek anlaşılamamakla birlikte

görüŖe göre; ihtiyaçlar, daha toplum ortaya çıkmadan söz konusu olduğu için, günümüzde toplumların ileriliğinin ve geriliğinin kaynakları toplum öncesi tarihe kadar, bir baŖka deyiŖle ihtiyaçlarının ileri ve geriliğine, kafalarının basitliğine kadar götürülebilir. Bir baŖka husus da, Devlet'in doğuşunun ve varlığının zorunlu görölmesidir. Yine Devlet'in toplumla, toplum içi gelişme ve eliŖkiler düzleminde ele alınması ve getirilen açıklamalarda tarihi boyutun göz ardı edilmesi zikredilmesi gerekli hususlar arasında yer almaktadır. Tarihi boyutun göz ardı edilmesi ise, beraberinde meselenin bütünüyle sun'i ve spekülatif seviyede ele alınmasını doğurmuştur.

Toplum Sözleşmesi kuramı değindimiz özellikleri taşımaktadır. Söz konusu özellikler etrafında ele alındığında Devlet, Devlet'in doğuşu problemlerine bir açıklama getirilmiş değildir. Bu, öncelikle dönemin şartları içinde Batı'da temel tasanın belli konulara açıklık getirmek, izah etmek olmamasının bir neticesidir. Açıklama yerine, tasviri bir tutumun kurama egemen olmasında dönemin kaygıları belirleyici olmuş ve bu sebeble de Toplum Sözleşmecilerinin görüşlerinde gerçekte toplumsal sürecin nasıl cereyan ettiği değil, daha ziyade cemiyetin nasıl tanzim edilmiş olması gerektiği meselesi ağırlık kazanmıştır (Bu konuda bk. H. Freyer, a.g.e., s.19).

Toplum Sözleşmesinin gösterdiği özellikleri ve Batı düşüncesinde meseleye niçin bu şekilde yaklaŖıldığını anlamamız, bu görüşleri, içinde geliŖtikleri tarihi şartlar ve ilişkilerle birlikte ele aldığımızda mümkün olabilir. Bu şekilde bir ele alıŖta hem Toplum Sözleşmesi kuramını anlamak ve açıklamak, hem de meselenin niçin bu düzlemde ortaya konulduğunu izah etmek mümkün olabilecektir. Kuramın Batı düşüncesinde Yeni ağ ile birlikte yer edinmeye baŖladığını, hakim eğilim halini aldığını ifade ettik. Bu durumda Yeni ağ'ın koŖulları, Batı'da bu dönemde cereyan eden hadiselerin ve karŖılaŖılan sorunların bilinmesi, bizim Toplum Sözleşmesi kuramını tarih içine oturtmamıza ve açıklamamıza yardımcı olacaktır. Yeni ağ baŖlangıcında Batı'da belli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Yeni ilişkiler, yeni gelişmeler ve bunlara bağlı olarak yeni sorunlar söz konusudur. Ortaya çıkan yeni ilişki ve sorunlara gerek düşünsel çerçeve de olsun, gerekse günlük problemlerin aŖılması için olsun yeni açıklamalar getirmek ihtiyacı hasıl olmuştur. Toplum Sözleşmesi böyle bir gelişmenin ürünü olarak Batı düşüncesinde ortaya çıkmıştır.

Dönemin gelişmeleri içinde Batı'da ortaya çıkan sorunların iki esas noktada toplandığını görüyoruz. Bunlardan birincisi *birey-toplum* ilişkisi sorunudur. Birey, Yeni ağ şartlarında Batı'da toplumu aşan özömleri tek başına, birey olarak bir başına getirebilmiş, toplumu aşabilmiştir. Bireyin temel hakları, mülkiyet meseleleri gündeme gelmiştir. Bu noktada bireyin toplumla ilişkisi açıklanması gereken, ihtiyaç duyulan sorunların başında gelmiştir. İkinci önemli sorun ise, Batı'ya katılan belli bir nüfusun, *ek nüfusun* getirdiği problemdir. Söz konusu nüfusun topluma katılmasının yanında, toplumda bu kesime verilecek yer sorunu, onların toplumla ilişkileri önemli bir sorun teşkil etmiştir. Buna bağlı olarak da, toplum içinde belli çatışmalar ortaya çıkmıştır. atışmaların yatıŖtırılması, aŖılması günlük ve acil bir problem olarak Batı'nın gündemine gelmiştir.

Burada, sonradan Batı sorunlarına kaynaklık eden sebeplerin başlıcasını oluşturan ek nüfus problemi üzerinde durmak gerekmektedir: Ek nüfus sorunu Yeni Çağ ile birlikte ortaya çıkmış değildir. Sorunun kaynakları Batı'nın tarih içindeki ilk, yani Yunanlılık dönemine kadar gitmektedir. Batı, tarihinin bu döneminden başlayarak beslenecek belirli bir nüfus fazlası sorunu ile karşılaşmıştır. Batı tarımının gösterdiği özelliklerin bir neticesi olarak, yani ekilebilir toprakların azlığı ve Batı tarımının taşıdığı sınırlılıklar sebebiyle söz konusu sorun sürekli varlığını korumuştur (Bkz. B. Sezer, *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı*, s. 92 ; 94). Batı, sorunu ancak kendi dışı ile kurduğu ilişkiler içinde aşabilmiş; beslenmesini dışarıdan sağladığı katkılarla gerçekleştirebilmiştir. Bu husus, -farklı derecelerde de olsa- Batı tarihinde karşımıza çıkan üç önemli dönemde (*) bariz bir şekilde görülebilir. Orta Çağ şartlarında dahi söz konusu ek nüfus karşılaştığı bütün güçlüklerle, salgın hastalıklara ve savaşlara rağmen “düzene katılabilmek sorununu da çözmeden toplumun peşinde varlığını sürdürebilmiştir” (B. Sezer, a.g.e., s.76).

Batı, Yeni Çağ ile birlikte yeni imkanlara kavuşmuştur. Yeni imkanların değerlendirilmesi işine ilk koşulan unsurlar da ek nüfusu oluşturan kitleler arasından çıkmıştır. Ek nüfusu oluşturan unsurların yeni ilişkilere duraksamadan katılmalarında öncelikle söz konusu “kitlelerin kurulu feodal Batı düzeninde hiçbir temelleri bulunmaması” (B. Sezer, a.g.e., s. 85) rol oynamıştır. Eski düzende yerleri ve kaybedecekleri herhangi birşeylerinin olmaması, bu unsurları, tereddüt etmeden deniz aşırı serüvenlere atılmaya itmiştir. Sonradan ek nüfusun ve üretimden kopup şehirlere gelen nüfusun buralarda gelişen sanayi tarafından, fabrikalarca emildiği söz konusu edilmiştir. Ancak, “Batı’da fabrikalar, hemen yeni Çağ başlangıcında kurulmuş değildir. Yeni nüfus, söz konusu ek nüfus şehirlerde toplanıp belli bir proletaryalaşmaya girmeden önce de Batı tarihinde etkili olmaya başlamıştır. Bu etkinliklerini deniz korsanlığı ve yeni istilalar için yola çıkan gemilere mürettebat kaynağını oluşturarak kazanmışlardır. Batının bu deniz aşırı serüvenleri önce çizgi dışı halkları kendisine çekmiştir” (B. Sezer, a.g.e., s.85).

Yeni Çağ ile birlikte Batı belirli imkanlara kavuşmuştur. Ancak sömürgeci ilişkiler neticesinde elde edilen imkanlar bütün getirdiklerine karşılık Batı’da ek nüfus sorununun aşılmasını sağlamamıştır. Sorunun, bu şekli almasında iki husus rol oynamıştır. Birincisi, Batı’nın kendisini beslemekte belli güçlüklerle karşı karşıya oluşudur. Bu, öncelikle Batı tarımının sahip olduğu sınırlılık dolayısıyladır. İkincisi, Avrupa’da beslenme sorununun Batı’nın kendi güçleri ve imkanları içinde çözülmüş olmaktan uzak bulunmasıdır (bkz. B. Sezer, a.g.e., s. 83). Batı tarımının açmazları ve sınırlılığı ancak sömürgeci ilişkilerle birlikte; o da, belirli bir seviyede aşılabilmektedir. Ancak, yeni ilişkilerle birlikte gelen imkanlar; Batı’da, ek nüfusun topluma katılmasının getirdiği sorunların aşılmasını sağlayamamıştır. Belli bir çözüme ulaşılmış olmakla birlikte, söz konusu çözüme herkesi ortak etme imkanı bulunmamaktadır: “Çizgi dışı nüfusun da katılmasıyla genişlemiş Batı’yı Batı’nın önüne çıkmış bütün imkanların ya da başka bir deyişle Batılı olmak ayrıcalığına ortak etmek mümkün olmamaktadır. Yeni ilişkiler içinde geniş bir ek nüfus Batı’ya katılmıştır. Ama bu da bütün sorunlardan arınmış bir çözüm getirmekten uzak kalmıştır. Bunun sonucunda Batı kendi içinde bir ayrıma

(*) Yunan, Roma İmparatorluğu ve Milli Devletler dönemleri

gitmek zorunda kalmıştır ve sınıf yapısı aracılığıyla geniş kitleleri Batı imkanlarından elden geldiğince uzak tutmaya çalışmıştır” (B. Sezer, a.g.e., s. 83). Sorunun çözümü için uzun süre gerekmiştir. Batı’da ek nüfusun getirdiği sorunların aşılması ancak Batı dünya egemenliği ile birlikte söz konusu olabilmıştır. Bu gelişmeye kadar da Batı’da sorun canlı bir şekilde varlığını sürdürmüştür.

Batı tarihinde ek nüfus unsurunun varlığının Batı’nın ilk dönemine, Yunan dönemine kadar götürülebildiğinden söz ettik. Söz konusu unsurun, sonraki dönemde de varlığını sürdürdüğünü ifade ettik. Ek nüfusun; gerek Yunan döneminde, gerekse Yeni Çağ’a kadar olan diğer dönemlerde yol açtığı sorunlar, Yeni Çağ’da ortaya çıkardığı sorunlarla aynı şiddette olmamıştır. Ek nüfus, Yeni Çağ’da; ne Yunan döneminde, ne de Yeni Çağ’a kadar olan diğer dönemlerde ortaya çıkardığı sorunlarla kıyaslanamayacak ölçüde şiddetli sorunlar yaratmıştır. Yeni Çağ ile birlikte ek nüfusun belli sorunlara yol açmasının başlıca sebebi, yeni ilişkilerde ve buna bağlı olarak Batı’nın ulaştığı çözümde oynadıkları rolü, yani çözümde rolleri ve katkılarının bulunduğunu farketmiş olmalarıdır. Yunan döneminde de, kölelerin belli ilişkilerde kullanıldıkları ve bu çerçevede Yunan çözümünde rolleri olduğu ileri sürülebilir. Ancak kölenin, ne çözümün ne de çözüme katkısının bilincinde olmadığı gözardı edilmemelidir. Yeni Çağ’da karşımıza çıkan durum ise, tamamiyle bu dönemin dışında özellikler göstermektedir. Ek nüfusun, Yeni Çağ sonrasında, çözüm ve çözüme yaptığı katkının bilincinde olduğu ve bu çerçevede de pay talebinde bulunduğu görülmektedir. Ek nüfusun yol açtığı sorunun temelinde yatan gelişme de budur.

Her iki sorun da (*) Yeni Çağ ile birlikte Batı düşüncesinde yer edinmeye başlamış, önem kazanmıştır. Batı’nın, egemenlik ilişkilerinde belli konuma ulaşmasına kadar söz konusu sorunlar sürekli olarak tartışma gündeminde kalmıştır. Batı düşünce tarihi içerisinde karşılaşılan çeşitli görüşler, esas olarak, bu sorunlar etrafında üretilmişlerdir. Gerek Toplum Sözleşmesi kuramı, gerekse -daha sonra sosyolojide yer edecek olan- toplumsal organizmacı toplum telakkileri, Batı’da karşılaşılan belli sorunların düşünceye yansımalarının neticeleridir. Yine sınıf çelişkilerinin yol açtığı sorunlar, -ki sonradan ortaya çıkacak olan işçi sınıfının kaynağını oluşturan ek nüfusun getirdiği sorunlardır- etrafında geliştirilen görüşler ve kuramların kaynağında da bu vardır.

Toplum Sözleşmesi içinde getirilen izahların tasviri, açıklayıcılıktan mahrum görüşler olduklarını ifade ediyoruz. Meselelerin izah edilmemesinin, belli bir açıklama getirilmemiş olunmasında, söz konusu görüşleri ileri sürenlerin, o günün toplumunda sahip oldukları konumlar belirleyici olmuştur. Söz konusu görüşler, o günkü gelişmeler içinde bizzat bulunan; bu sebeble de değişimleri yakından gözleme imkanına sahip bulunmayan, daha çok küçük burjuva aydınlar olarak vasıflandırılabilen kişilerce geliştirilmiştir. Meselenin izah edilememesi, beraberinde tasviri açıklamayı getirmiştir. Bugün de Batı düşüncesinde tasviri açıklamaların hakim olduğu görülmektedir. Meselelerin niçini, sebepleri tartışma konusu edilmemekte, bu konuda soru sorulmamaktadır. Olaylar, nasıl’a cevap arama düzeyinde ele alınmaktadır. Problemler daha ziyade tarihte vuku bulmuş olayların birbiri arkasına eklenmesi şeklinde ele

(*) *Bireyin toplumla ilişkisi ve ek nüfusun Batı’ya katılmasının yarattığı sorunlar*

alınmaktadır. Yeni Çağ ile günümüz Batı düşüncesi arasında, meselelere yaklaşımda bu anlamda bir devamlılık söz konusudur. Ancak o gün, bizzat değişimin içinde bulunmanın ve toplum içinde bağlı bulunulan konumun neticesi olan tasviri açıklama; günümüzde, belli kaygılarla meselelerin tartışmaya açılmak istenmemesinin bir sonucudur. Batı'nın kökeninde bulunan ilişkiler ve gelişmeler (*) tartışma konusu edilmek istenmediği için, bu tasviri tutum ve yaklaşımlar Batı düşüncesinde ağırlık kazanmaktadır. Belli bir süreç söz konusu edilmekte, fakat bu sürecin sebepleri ile neticeleri arasında bağlantı ve ilişki kurulup açıklama getirilmemekte; yalnızca sürecin kendisinin tasvir edilmesiyle yetinilmekte ve daha fazlasına izin verilmemektedir.

Toplum Sözleşmesi kuramının tarihi boyuttan yoksun olduğuna değindik. Tarihi boyutun eksik olmasının kaynağında, o günkü problemlerin böyle bir ele alışı gerekli kılması bulunmaktadır. O günün Batı'sında başlıca tasa, yukarıda değindiğimiz birey-toplum çekişmesinin ve topluma yeni katılan ek nüfusun getirdiği problemlerin bir an önce yatışması, günlük sorunların aşılmasıdır. Dolayısıyla meseleyi tarihi boyut içinde ele alınıp alınmaması Batı'nın meselesi olmamıştır. Batı açısından meselenin açıklanmasından ziyade halledilmesi önemlidir. Getirilen açıklamalar düşünce düzeyinde bu beklentiye cevaptır. Esas problem meselenin açıklanması değil, bir an önce çözüme kavuşturulmasıdır. Bu sebeple Toplum Sözleşmeciler meselenin özüne dokunmadan, toplumla ilgili belli düzenlemelere izin verecek çerçeve geliştirmekle yetinmişlerdir. Yine bu sebeple Toplum Sözleşmecileri, meselenin nasıl cereyan ettiği ile değil, daha ziyade cemiyetin nasıl tanzim edilmiş olması gerektiği meselesi ile uğraşmışlardır. (Bkz. H. Freyer, a.g.e., s.19)

Yine söz konusu kuram, bize toplumlararası farklılaşmaları, çeşitli toplumların ve çeşitli Devletlerin varlığını bize izah edememektedir. Konunun izah edilemeyeşinin arkasında da, bu meseleyi açıklayıp açıklamamanın Batı'nın problemi olmayışı yatmaktadır. Meseleyi kendileri ile açıklamayı tercih etmişlerdir. Batı'nın meseleyi, toplumların birbirleriyle farklılaşmaları ve ilişkileri çerçevesinde ele almayıp, yine kendisi ile açıklama yönündeki yaklaşımı Batı düşüncesinde günümüze kadar varlığını korumuştur.

Devlet'in doğuşunun içgüdüler ve ihtiyaçlar düzeyinde ele alınması ve Devlet'in bir zorunluluk biçiminde ortaya konulması; meselenin izah edilememesinin yanısıra, yaşanan çatışmaların aşılması için Devlet'e belirleyici/hakem rolünün verilmesi, fakat bu tarz bir konum vermek için de öncelikle Devlet'in böyle bir konuma yükseltilmesi ihtiyacı sebebiyledir. Getirilen açıklama ile Devlet zorunlu kılınmış ve belli haklar Devlet'e devredilmiştir. Toplumun yeni sorunlar karşısında nasıl tanzim edileceği, toplumda hangi güçlere ne ölçüde yer verileceği, mülkiyetin nasıl düzenleneceği vb. gibi konularda Devlet hakem olarak belirleyici kılınmıştır. Bu sebeple, belli çerçevelerin empozisi için Devlet zorunlu ve zorunlu olduğu ölçüde de hakem konumunda ortaya konmuştur.

Devlet'in toplumla sınırlı bir düzlemde ele alındığını zikrettik. Soruna bu şekilde yaklaşmanın arkasında yatan temel saik de, o günün problemlerinin Batı'ya has, Batı

(*) En temelde sömürgeci ilişki ve gelişmelerdir, bunlar.

için ve Batı toplumu ile sınırlı olmasıdır. Birey-toplum çekişmesi ve Batı'ya yeni katılan ek nüfusa toplumda verilecek yer sorunu o dönem Batı toplumuna özgü bir problemdir. Günün şartları içinde, Batı söz konusu katımları eritme gücünü gösterememektedir. Söz konusu sorun bütün bir Batı tarihi boyunca karşımıza çıkmaktadır. Özel bir problem söz konusudur ve getirilen açıklamalar da, bu özel problemin aşılmasına yönelik olarak geliştirilmişlerdir. Bu, beraberinde Batılı açıklamaların sınırlı olmasını getirmiştir. Mesele öncelikle Batı ile sınırlı görülmüştür. Meselenin Batı ile sınırlanması ise, problemin gerçek temelini anlamaktan ve izahtan yoksun bırakmıştır. Getirilen açıklamalar bu sebeble Batı'yı da açıklamada sınırlı görüşler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca meselenin bu şekilde Batı ile sınırlı ele alınması, ileri sürülen açıklamaları, umumi olarak Devlet konusunu olduğu kadar, Batı-dışında görülen Devlet modellerini de anlamamızı sağlamaktan uzak, sınırlı görüşler haline getirmektedir. Toplum Sözleşmesi kuramında gördüğümüz bu özelliğin, sonraki dönemde de Batı düşüncesinde hakim eğilim olarak varlığını sürdürdüğüne şahid olmaktadır.

Yukarıda Toplum Sözleşmesi kuramının Batı tarihi ve sorunları ile olan yakın ilişkisini ortaya koymaya çalıştık. Kuram çerçevesinde belli eksikliklere, zaafılara değindik. Cevap aradığımız sorulara getirilen karşılıklar üzerinde durduk. Bu noktada ele aldığımız dönem ve kuram çerçevesinde yürüttüğümüz tartışmalarımızda cevap aradığımız sorulara; yani Devlet'in tanımlanması, Devlet'in doğuşu problemlerine belli bir karşılık bulabilmiş değiliz. Toplum Sözleşmesi kuramı 1789 Fransız Burjuva İhtilali'ne kadar olan dönemde Batı düşüncesinde hakim yaklaşım biçimi olmuştur. 19. yüzyılla birlikte Batı'da ve toplumlararası ilişkilerde yaşanan değişimlere paralel olarak, Batı düşüncesinde de önemli değişimler meydana gelmiştir. 19. yüzyılda yaşanan değişim ve dönüşümlere bağlı olarak Batı düşüncesinde Devlet zengin ve canlı bir ilgi konusu olmuştur.

19. Yüzyıl:

1789 Fransız İhtilali ile birlikte Batı, siyasi ve fikri sahalarda yeni bir safhaya girmiştir. Bu dönemin, hakim özelliği ise, Batı'nın toplumlararası ilişkilerde belirleyici konuma yükselmesi, dünya egemenliğini ele geçirmiş olmasıdır (Bkz.: B. Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, s. 15). Batı dünya egemenliğini ele geçirmekle ve bu egemenliğin getirdiği imkanlardan yararlanmakla birlikte, belli sorunlardan kurtulamamıştır. İki önemli sorun, 19. yüzyıl Batı koşullarında belirleyici rol oynamıştır. Bunların başında, Batı'nın kendi içinde bir büyümeye girmesi ve büyük bir nüfus artışının ortaya çıkmasının yarattığı sorunlar gelmektedir. İkincisi ise, Batı'nın çeşitli siyasi merkezlere bölünmesi ve bu merkezlerin kendi aralarında çekişmeye girmesinin getirdiği sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Batı'da ortaya çıkan nüfus artışında, Batı'nın dünya egemenliği sonucunda daha fazla nüfusu besleyebil-mesi rol oynamış olmakla birlikte; asıl belirleyici olan, söz konusu nüfusun Batı dünya egemenliğinin bir gereği oluşudur (Bkz.: B. Sezer, a.g.e., s. 19). Batı'ya katılan nüfus fazlasının, Batı Dünya egemenliği için kendisinin ne denli

gerekli bir unsur olduğunun bilincine varmasıyla, bu nüfus dünya egemenliğinin getirdiği nimetlerin paylaşılmasında talep sahibi olarak ortaya çıkmıştır. Bu gelişmenin sonucu, Batı'da bütün 19. yüzyıl boyunca, elde edilen zenginliğin daha adil paylaşılması talepleri ve bunun için yapılan boğuşma ve çekişmelerin sahneye çıkışında görülmüştür (Bkz. B. Sezer, a.g.e., s. 19).

Bu gelişmenin yanı sıra, Batı içinde siyasi merkezlerin birbirleri ile olan çekişmesi yani, ulusal devletlerin dünya egemenliğinin getirdiği zenginlikten pay alma mücadeleleri de; 19. yüzyıl Batı düşüncesinin, temel eğilimlerini kazanmasında belirleyici olmuştur. Nitekim 19. yüzyıla kadar olan dönem içinde ileri sürülen görüşlerde, bu dönemde bir kırılmanın, Devlet'le ilgili görüşlerde önemli değişikliklerin husule geldiği görülmüştür.

Yeni Çağ ile birlikte Batı'ya katılan ek nüfusun, kurulu toplum düzenine yönelik talebi, elde edilen çözüme ortak olma tasası olarak ifade edilebilir. Bu talebe karşılık, Batı'da Toplum Sözleşmesi kuramı ile geliştirilen görüşlerle talep sahibi kitlelere toplum düzeninde belirli bir çerçeve içinde yer verme kaygısı güdülmüştür. Ancak toplum içinde yer alan kesitler arası mücadelenin keskinleşmesi, talep sahibi kitlelerin giderek taleplerini ifade etmelerinde daha kavgacı hale gelmeleri çelişkiyi daha da artırmıştır. Bu meyanda, Burjuva sınıfı-işçi sınıfı çatışması gündeme gelmiştir. Ek nüfusun, var olan Batı siyasetinin ve düzeninin yürütülmesinde gerekliliğinin bilincine varması ölçüsünde aradaki çelişki de keskinleşmiştir. Bu keskinleşmeye bağlı olarak Batı düşüncesinde geleneksel düşünce kalıpları etkisini yitirirken, Devlet'e ilişkin görüşler belli bir çeşitlilik, zenginlik kazanmıştır.

Bu gelişme içinde Batı'da 19. yüzyıl öncesi düşünce geleneğinde bir kırılma ve egemen yaklaşımlarda önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Bu değişiklikler, Hegel'le birlikte ortaya çıkmış ve en üst düzeyde ifadesini de O'nun görüşlerinde bulmuştur. Devlet'e ilişkin geleneksel yaklaşımların, Toplum Sözleşmesi çerçevesinde ileri sürülen görüşler Hegel tarafından tenkid edilmiş, hatta safsata olarak nitelendirilmiştir (Bk. R. G. Okandan, a.g.e., s. 630). Giderek söz konusu kuramlar aşılarak Batı düşüncesindeki hakim konumunu yitirmiştir. Hegel ve görüşleri bu dönem içinde yalnızca geleneksel yaklaşımlardan belirli bir kopuşun ifadesi olarak değil, aynı zamanda kendisinden sonra ileri sürülmüş değişik açıklamaların çıkış noktası olduğu bir dönüm noktası olma özelliği göstermektedir. Bu konumu ile Hegel, kendisinden sonraki Batı düşüncesinde hemen bütün felsefe akımlarını ya Hegelci ya da karşı-Hegelci yapacak derecede etkilemiştir (Bkz.: M. Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*, c. III, s. 3). Günümüzde de siyasete ilişkin çalışmalarda, çağdaş siyasal ideoloji ve yaklaşımlarda Hegel'in güçlü etkisinden söz edilmektedir (E. Cassirer, *Devlet Efsanesi*, s. 252; W. G. Runciman, *Toplumsal Bilim ve Siyaset Kuramı*, s. 23). Burada Hegel'le ilgili olarak ifade etmemiz gereken bir husus da; Hegel'in, Batı düşüncesinde tam bir kopuşun ifadesi olmaktan çok, yeni sorunları düşünce düzeyinde ele aldığı kadar önceki dönemin bakış açısını da bir ölçüde devam ettirmesidir. Bu yönüyle Hegel yeni, fakat yeni olduğu kadar önceki dönemle sonraki dönem arasında uzlaşmayı arayan biri olarak değerlendirilmelidir. Sonradan Hegel'in takipçileri arasında ortaya çıkan farklı kutuplaşmalar da bunun bir ifadesidir.

Hegel, 19. yüzyıl düşünürüdür. Görüşlerini bu dönemde ileri sürmüştür. 19. yüzyılda Batı'da yaşanan sorunlar, ilişkiler Hegel'in düşüncelerine yansımıştır. Ele aldığı konularla belli sorunlara düşünce düzeyinde cevap arayışı içinde olmuştur. Bu münasebetle Hegel'in görüşlerini 19. yüzyıl Batı'sında, bilhassa Almanya'da karşımıza çıkan gelişmeler içinde ele almak gereklidir. 19. yüzyılın iki önemli sorununa değindik. Değindiğimiz bu iki sorundan ikincisi, yani Batı'da farklı siyasi merkezler arasında ortaya çıkan çekişmeler önünde Almanya'nın içinde bulunduğu durum, Hegel'in düşüncelerinin teşekkülünde belirleyici bir rol oynamıştır. Her ne kadar Hegel'in yaşadığı dönemde Almanya henüz çekişmeye taraf olmamakla birlikte, çekişmelere kaynaklık eden gelişmelere katılmak yönünde gayret, arayış içindedir ve bunun sancılarını çekmektedir. Hegel'in üzerinde düşündüğü sorunlar ve kaygıları da Almanya'nın tasalarından, sorunlarından bağımsız değildir. Düşünceleri Alman toplumunun sorunları üzerine yoğunlaşmış, buna bağlı olarak Devlet konusu Hegel'in düşüncelerinde merkezi bir problem olmuştur. (*).

1789 Fransız İhtilali sonrasında Napolyon Savaşları ile Avrupa yeniden şekillendirilmek istenmiştir. Fransa, dönemin koşulları içinde egemenlik ilişkilerinde belirleyici bir konuma yükselmek, Batı siyasetine ve buna bağlı olarak dünya siyasetine yön verme çabası içine girmiştir. Ancak Fransa, Napolyon Savaşları ile bu yolda teşebbüslerinde başarı kazanamamış ve neticede 1815 Viyana Kongresi ile ağırlıklı olarak İngiltere'nin belirleyici olduğu yeni Avrupa dengesi kurulmuştur. Almanya açısından bakıldığında, Kongre birçok Alman yurtseverinin beklediği neticeyi getirmemiştir. Kongre'de alınan kararlarla Almanya tek bir Devlet halinde birleşmekten uzak ve Avusturya nüfuzuna açık, siyasi olarak iyice bölünmüş bir hale getirilmiştir. Yeni kurulan denge içinde Almanya, bir iki küçük devletçik ile çok sayıda prenslikten ve bağımsız şehirlerden oluşmaktaydı.

Almanya bu parçalanmış hüviyetiyle, siyasi birlikten mahrum ve toplum olarak kendi kaderi üzerinde belirleyici olamamanın sıkıntılarını taşımaktadır. Mevcut denge ve ilişkiler içinde bulunduğu konum tatmin edici olmaktan uzaktır. Buna karşılık Almanya, dönemin şartları içinde geniş potansiyel imkanlara sahiptir. Almanya bu dönemde nüfus zenginliğinin yanında, geniş yer üstü ve yer altı zenginliklerine sahiptir. Bu dönemde Almanya'da endüstri alanında son teknolojik yenilikler kullanılırken, düşünce ve bilim hayatında oldukça ileri mesafeler katedilmiştir. Bütün bunlara karşılık Almanya toplumlar arası ilişkilerde tatmin edici bir yere sahip olmaktan uzak kalmakta ve egemenlik ilişkilerine katılamamaktadır. Kendi adına bu ilişkilerde söz sahibi değildir. Bu ilişkilerde söz sahibi olamamasının ötesinde -ve bir yerde bunun neticesi olarak- Almanya toplum halinde kendi kaderi üzerinde de etkili olamamaktadır. Almanya, bunun getirdiği sıkıntılar ve bu sıkıntıları aşma çabası içindedir. Ancak Batı'da koşullar değişmekte; yeni şartlar, yeni ilişki ve yapılanmaları getirmektedir.

19. yüzyılın şartları Yeni Çağ'ın koşullarından farklı özellikler göstermektedir. Yeni Çağ koşullarında bireysel girişimlerle yeni ilişkilere katılabilmek, sömürgeci serüvende başarı kazanmak mümkün olmakta ve bireysel girişimlerle belli çözümlere

(*) Sonradan Hegel'in Prusya Devlet Filozofu olarak tanınlanması boşuna değildir

ulaşılabilmekteydi. 19. yüzyıla gelindiğinde ise koşullar farklılaşmış, birey artık aşılmıştır. Bireysel girişim yeterli olmaktan çıkmıştır. Daha doğrusu, artık bireyin bireysel girişiminin başarısı toplum olarak karşılaşılan problemlerin çözümü için yeterli olamamaktadır. 19. yüzyıl şartlarında bu gelişmenin yansıması en olgun şekliyle Almanya’da karşımıza çıkmaktadır. Almanya, Yeni Çağ ile başlayan sömürgeci ilişkilere başlangıçta katılamamıştır. Buna karşılık belli bir tarihten itibaren kolonilere, bilhassa Yeni Dünya’ya en fazla nüfus ihraç eden ülkelerin başında gelmektedir. Kolonilerde, bireysel girişimlerinde başarılar kazanmış ve yeni ilişkilere katılmışlardır. Ancak 19. yüzyıl koşullarında, bu bireysel başarılar Almanya’nın bir bütün olarak egemenlik ilişkilerine katılmalarına yeterli olmamaktadır. Egemenlik ilişkilerine katılma, ferdi girişimlerin ötesinde toplum olarak olaylar önünde başarı kazanmaya bağlı bulunmaktadır. Bu çerçevede ele alındığında Almanların toplum olarak başarıları söz konusu değildir. Bunun başlıca sebebi ise, dönem içinde Almanya’nın, toplum olarak toplumlar arası ilişkilere katılabilmek için gerekli en önemli araçtan, Devlet aracından mahrum bulunmasıdır. Almanya 19. yüzyılda böyle bir aracın ihtiyacını duymakta ve bu ihtiyacın giderilmesi arayışı (*) içindedir. Bu ise örgütlü ve sistemli bir egemenlik aracı olarak Devlet’in önemini/rolünü ortaya çıkarmıştır. Bu sorunlar önünde Alman düşünürleri için Devlet konusu, üzerinde düşünülmesi gerekli önemli bir mesele halini almıştır. Böyle bir gelişmenin yansımaları müşahhas olarak Almanya’da felsefede ve hukuk sahasında verilen eserlerin zenginliğinde kendisini göstermektedir.

19. yüzyıl Batı düşüncesinde Devlet görüşlerinde görülen canlılığının arkasında da yukarda değindiğimiz iki sorun bulunmaktadır. İlki, -değindiğimiz gibi- ek nüfusun Batı’nın elde etmiş olduğu dünya egemenliğinde kendisinin işgal ettiği yerin bilincine varması ve buna bağlı olarak egemenlik ilişkilerinden elde edilen nimetlerden kendisine pay talebinde bulunmasıdır. İkincisi ise, farklı siyasi merkezler arasında egemenlik ilişkilerinin düzenlenmesi konusunda ortaya çıkan çekişmedir. İlk sorun kendisini Batı’da sınıf çatışmalarında, işçi ihtilallerinde göstermektedir. İkincisi ise, en bariz şekilde ifadesini, izlemeye çalıştığımız koşullarda Almanya’da bulmaktadır. 19. yüzyılda genelde Batı düşüncesinde tezahür eden dönüşümün kaynağında, özelde ise Almanya’da, Devlet’e ilişkin görüşlerin zenginliğinin arkasında yatan olaylar da bunlardır.

Hegel, böyle bir tarihi ve toplumsal zemin üzerinde dönemin sorunlarının, görüşlerinin bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hegel, işin başında bir Alman milliyetçisi olarak yola koyulmuştur. Döneminin ve kendi ülkesinin sorunlarıyla çok yakından ilgili olmuştur. İlk çalışmaları da, bu ilgisine bağlı olarak siyaset, daha çok da Alman siyaseti üzerine geliştirilmiş görüşlerinin yer aldığı eserler olmuştur. Siyasetle ilgili görüşleri ilk kez, 1802’de kaleme aldığı Alman Anayasası isimli çalışmasında görülür. “Almanya artık Devlet değil” gibi çarpıcı bir sözle başlayan eserde, Alman anayasası etrafında, Alman siyasi hayatının sorunları üzerinde tarihi- siyasi tahliller yapılmaktadır. Hegel buradaki tahliller ile, “Almanya nasıl gerçek bir Devlet haline gelebilir?” sorusunu ortaya koyma gayesini gütmüştür (bkz.: G. H. Sabine & T. L. Thorson, a.g.e., s. 575). Onun için esas sorun, olması gereken mevcut statüko değil, Almanya’nın modernleşmesi, millileşmesidir (Bkz.: G. H. Sabine & T. L. Thorson, a.g.e., s.579). Daha açık bir deyişle; Hegel’in sorunu, mevcut dengenin aşılması ve

(*) *Siyasi birliği oluşturma çabaları*

Almanya'nın kendi adına Batı egemenlik ilişkilerine katılması, kendine bir yer edinmesidir.

Hegel'in Devlet görüşü, felsefi sistemi içinde yer alan objektif tin öğretisinde ifadesini bulmaktadır. Bu öğretinin çıkış noktasını, bireyin iradesi ile genel irade arasındaki ilişki oluşturmaktadır. O'na göre, objektif tin ileriye doğru geliştikçe bireyin iradesi genel irade ile uzlaşır ve tek kişi kendini kendi üstündeki bir kanuna bağlar. Bu kanunu kendi kanunu olarak duyar. Hegel'e göre ahlaklılığın ölçüsü ve gayesi de budur (Bkz.: M. Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 530). Hegel'e göre, "Tek kişi ne kadar kendini aşar, kendini ne kadar kendi üstündeki objektif bir düzene bağlarsa, o kadar ahlaklı olur. Tek kişinin hayatı, ancak objektif, birey-üstü düzenler içine yerleştirilir, bunlara bağlanırsa bir anlam kazanır" (M. Gökberk, a.g.e., s. 530). O'na göre; uluslar ve devletler anlamlarını tarih denilen bağlam içinde kazanıyorlarsa, tek kişiler de anlam ve belirlenimlerini devlet içinde kazanırlar (M. Gökberk, a.g.e., s. 532). Ve, insanlar ancak Devlet sayesinde ve Devlet vasıtası ile özgürlüklerine ve hatta bunun en yüksek derecesine kavuşmakta ve yine aynı imkanlardan faydalanarak özgürlüklerini geliştirebilmektedirler. Bu çerçevede Hegel için "Devlet, özgürlüğün geliştirildiği yerdir. İnsan Devlet'in üyesi olduğu için özgür yaşar ve ancak Devlet'in üyesi olduğu sürece özgürlüğünü korur" (R. G. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, 634-635).

Hegel'e göre, varlığını koruyabildiği sürece "her toplumun esas amacı, özelliği kuvvetin ve haksızlığın hüküm sürmesinden ibaret yaşama tarzından kurtularak Devlet halini almaktan, kendisini devlet şeklinde organize etmekten ve Devlet olarak varlığını devam ettirmekten ibarettir." (R. G. Okandan, a.g.e., s. 631-632). Hegel, her toplumda belli bir şuurun bulunduğu ve bu şuurun gelişmesi ile toplumların birer millet olma özelliğini kazandığı görüşündedir. Bu görüşüne bağlı olarak Hegel, toplumların kendi kaderlerine ve kendilerine mahsus bir tarihe sahip olmalarının ancak Devlet halinde örgütlenmeleri ile mümkün olabileceğini söz konusu etmiştir. (Bkz.: R. G. Okandan, a.g.e., s. 632) Bu çerçevede Hegel, "Devlet'i bir ulusun iradesinin ve kaderinin ruhi düzeyde cisimleşmesi olarak olarak görüyordu" (G. H. Sabine & T. L. Thorson, a.g.e., s. 578). Başka bir deyişle Hegelci bakış içinde Devlet, bir ulusun kendi kaderine kendisinin (*) sahip çıkmasının bir ifadesi (**) dir.

Görüldüğü gibi Hegel'de birey ve toplum gerçek anlamlarını Devlet ile, Devlet içinde kazanmaktadırlar. Hegelci bakış içinde Devlet toplumun kaderi üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Toplumun varlığını sürdürmesi, mevcut şartların, sorunların aşılması da ancak Devlet halinde organize olmaktan, teşkilatlanmaktan geçmektedir. Hegel, Devlet'i, düşünce düzeyinde tutarlı bir mantık sistemi içinde eksiksiz bir şekilde kurma çabası içinde olmuştur. Bu bakış içinde Devlet herşeyin üzerinde ve mutlak bir konum kazanmıştır.

Hegel'in Devlet'i düşünce düzeyinde mükemmel bir şekilde kurma çabasının ve Devlet'i mutlak bir konuma yükseltmesinin arkasında, dönemin Almanya'sında sahip olunmayan, ama şiddetle ihtiyaç duyulan Devlet'e özlem bulunmaktadır. Dönemin koşullarında Almanya bulunduğu konumdan rahatsızdır. Almanya'nın egemenlik

(*) Kendi iradesiyle

(**) Cisimleşmesi

ilişkilerine katılması, statükoya müdahale etmesi ancak Devlet aracılığıyla mümkündür. Görüşleri, Hegel'in bunun bilincinde olduğunu göstermektedir. Bu sebeble toplumun, varlığını sürdürmesinde ve mevcut koşulları değiştirmesinde Devlet'in rolünü vurgulamış; birey ve toplumun gerçek anlamlarını kazanmalarının ancak Devlet ile mümkün olduğu hususu üzerinde durmuştur. Yine bu sebeble Hegel'de *Devlet, örgütlü ve sistemli bir egemenlik kurma aracı* olarak formüle edilmiştir. Hegelci bakış içinde Devlet, tarihten ve toplumdan bağımsız, mutlak bir güç olarak anlam kazanır. Devlet, herşeyin üzerindedir ve mutlak belirleyicidir. Devlet'in bu denli mutlaklaştırılmasının, -hatta sıkça ifade edildiği gibi- tanrılaştırılmasının kaynağında dönemin şartları içinde Almanya'da Devlet'e duyulan ihtiyaç ve Devlet'in belli ilişkilere katılmada ne denli önemli bir araç olduğunun bilincine varılması bulunmaktadır.

Hegel'le birlikte Batı düşüncesinde Devlet'le ilgili görüşlerde ortaya çıkan değişikliğin en önemli yönü, Devlet'in örgütlü ve sistemli bir egemenlik kurma aracı olarak formüle edilmesi ve bu çerçevede değerlendirilmesidir. Hegel'in görüşlerinin oluşmasında değindiğimiz gibi 19. yüzyılın şartları ve Almanya'nın sorunları belirleyici bir rol oynamıştır. Dönemin koşulları Yeni Çağ'ın şartlarından farklılaşmıştır. Sömürgeci ilişkilerin başlangıcında birey tek başına ilişkilere katılabilmekte ve belli imkanlar elde edebilmekte idi. 19. yüzyıla gelindiğinde şartlar değişmiş, sömürgelere giden teşebbüs sahibi Batılı bireyin arkasında Devlet ordularının bulunması bir ihtiyaç haline gelmiştir. Ordu ise ancak öncelikle merkezi bir Devlet örgütlenmesi ile birlikte mümkündür. Aynı dönemde Hegel'in şahid olduğu bir önemli gelişme de, mevcut dengelerin ancak ordular aracılığıyla değiştirilebilir olmasıdır (*). Almanya'nın bulunduğu koşulların dışına çıkması yine ancak Devlet örgütlenmesi ile birlikte sahip olacağı ordularla mümkündür. Yine Hegel'in yaşadığı dönemde Almanya parçalanmış siyasi kimliği ile, Fransa ve Rusya arasında zayıf ve peyk konumundadır. Niçin Fransa ya da Rusya örneğinde olduğu gibi Almanya kendi Devlet'inin sahibi olmasın? Bu çerçevede düşünüldüğünde Hegel'in görüşlerinde Devlet'in örgütlü ve sistemli bir egemenlik kurma aracı olarak formüle edilmesi açıklık ve anlam kazanmaktadır.

Hegel'in Batı düşüncesinde bir dönüm ve çıkış noktası oluşturduğunu ifade ediyoruz. Belli eleştirilerle çıkış noktası olmuştur. Batı düşüncesinde Hegel'e en köklü eleştirileri getiren düşünürlerin başında Marx gelmektedir. Marx için olsun takipçileri için olsun Hegel başlıca kalkış noktasını oluşturmuştur. Marx, Hegel ile birlikte Batı düşünce geleneğinde en etkili düşünürdür (Marx'ın Batı düşüncesindeki yeri ile ilgili olarak bkz.: B. Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, s. 82 vd.). Marx, getirdiği açıklama içinde Devlet konusunu, tarih düzleminde ve tarihi zenginlik içinde gelişen dinamik bir açıklama çerçevesinde ele almıştır. Hegel'de de tarih önemli bir yer tutmuş ve Devlet de tarih bağlamında anlam kazanmıştır. Ancak Hegelci bakış içinde Devlet'in sahip olduğu bu anlam, tarihin dışında ve üstünde olan idenin (**) cisimleşmesidir. Dolayısıyla Hegel'de Devlet'in gerçek tarihi-toplumsal ilişkiler içinde varlığını kazanması söz konusu değildir. Marx'ın getirdiği en önemli katkı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Hegel'in aksine Marx'a göre, Devlet toplumsal ve tarihi gelişme içinde ele alınmalıdır.

(*) *Napolyon Savaşları ile Fransa'nın Batı içi dengeyi yeniden düzenleme teşebbüsü*

(**) *Devlet fikrinin*

Marx'ın getirdiği açıklama içinde Devlet, toplumdan ve tarihten bağımsız değildir. Dahası, Devlet tarihi ve toplumsal şartlar içinde ortaya çıkar, belirlenir ve anlam kazanır. Varlığı ve hüviyeti toplumsal şartlarla sıkı sıkıya ilişkilidir. Şartlara bağlıdır ve bu sebeple de mutlak değildir, şartlar değiştiğinde Devlet de değişir. Bu itibarla sonlu bir mahiyete sahiptir. Sonradan Marx'ın Batı'da almış olduğu eleştirilerin başlıca sebebi de Devlet'in, dolayısıyla siyasetin bu yönüne, yani şartlar değiştiğinde Devlet'in de, siyasetin de değişeceğine işaret etmesi olmuştur.

Marx'ın, Hegel'le birlikte Batı düşünce geleneğinde ortaya çıkmış etkili bir düşünür olduğunu ifade ettik. Marx'ın görüşleri, Batı düşüncesinde ortaya çıkmış diğer görüşlerden belli özellikleri ile ayrılmaktadır. Bunların başında kuşatıcı bir görüş olması gelmektedir. Toplumsal olayları bütün içinde açıklama, ele alma kaygısının esas olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, görüşleri ve toplum açıklaması dinamik bir hüviyete sahiptir. O'nun yaklaşımı içinde, toplum olaylarının tarihi gelişimi ve değişim süreci içinde ele alınması söz konusudur. Yine zikredilmesi gereken bir husus da, Marx'ın görüşlerinin, kendi dönemine kadar Batı düşüncesinde ileri sürülmüş görüşleri kuşatıcılığıdır. Batı düşünce geleneğinde yer etmiş çeşitli sorun ve görüşler Marx'ın açıklaması içinde -eleştirileriyle de olsa- yankısını bulmuştur. Bu özelliğiyle Marx, Batı düşüncesinin zirvesinde yer almaktadır. Kendisinden sonraki dönemde de görüşleri ve getirdiği sorunlar önemli olmuştur. Batı düşüncesinde günümüzde sürdürülen tartışmalarda tesiri kalıcı olmuştur. Bütün bu sebeplerle Batı düşüncesi ile ilgili tartışmalarımızı Marx'ın görüşlerine belli ölçülerde değinerek bitireceğiz.

Marx'a ve takipçilerine göre, Devlet uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Devlet, toplumun kendi kendisiyle çözülmez bir çelişmeye düşmesinin, üstesinden gelemeyeceği uzlaşmaz karşıtlıklara bölünmesinin neticesidir. Bu çerçevede Devlet, sınıf karşıtlıklarının uzlaşmazlığının bir ürünü ve yansımasıdır (bkz.: Lenin, *Devlet ve Devrim*, s. 13). Aynı şekilde siyasi iktidar da, burjuva toplumundaki uzlaşmaz sınıf karşıtlığının resmi ifadesinden başka bir şey değildir. Devlet, sınıf karşıtlıklarını dizginleme ihtiyacı içinde ve aynı zamanda sınıf çatışmalarında ortaya çıkmıştır. Sınıf çatışmaları içinde, iktisadi bakımdan en güçlü olan sınıfın Devlet aracını ele geçirerek, siyasi olarak da hakim konum kazanmasıyla Devlet, bir sınıfın elinde diğer sınıfları baskı altında tutma ve sömürme aracı haline gelmiştir (bkz.: Lenin, a.g.e., s. 20). Bu çerçevede Devlet, özel bir baskı aracıdır ve bu yönüyle belirli bir sınıfın bastırılması için kullanılan bir şiddet örgütüdür (bkz.: Lenin, a.g.e., s. 35). Sınıfları ortaya çıkaran gelişmeler ve buna bağlı olarak sınıf karşıtlıkları ortadan kalktığında Devlet de ortadan kalkacaktır. Bu itibarla Devlet sonlu bir mahiyete sahiptir ve koşullar değiştiğinde Devlet'in varlığı da son bulacaktır.

Marx'la birlikte Batı düşüncesinde Devlet'e getirilen açıklamalar önemli bir noktaya ulaşmıştır. Bununla beraber, Batı düşünce geleneğinin mirasını/etkisini -belli zaaf ve eksiklikleriyle- Marx'ın getirdiği bu açıklamada görmek mümkündür. Bu noktada Batı düşünce geleneği ile Marx arasında karşımıza çıkan en temel ortaklık, Marx'ta Devlet konusunun Batı toplumu ile sınırlı bir düzlemde ele alınmasıdır. Devlet

bu noktada bir iç siyaset aracı olarak karşımıza çıkmakta ve iç polislik görevi ile sınırlı bir biçimde tanımlanmaktadır.

Söz konusu kuramda Devlet, tarihi gelişme ve toplumla ilişkisi içinde ele alınmakla birlikte; -bütün kuşatıcı ve açıklayıcı olma kaygılarına rağmen- konunun izahı sınırlılık ve eksiklikler göstermektedir. Bilhassa Devlet'in doğuşu problemine yaklaşım belli soruları getirmektedir. Söz gelimi; tarihin ilerletici güçlerinden ve dolayısıyla da farklılaşma imkanından mahrum ilk insan toplumlarında Devlet'in ortaya nasıl çıktığı sorusuna açıklayıcı bir cevap bulunamamaktadır. Yine kuram içinde karşımıza çıkan bir başka zaaf da Devlet'in, toplum içi çelişkilerle sınırlı bir düzlemde ele alınması ve sadece iç polislik görevi ile sınırlı görülmesidir. Mesele ortaya bu şekilde konulduğunda Devlet'in gerçek mahiyetini kavramak güçleşmektedir. Devlet de insan toplulukları gibi tarih içinde ve toplumlar arası ilişkilerde ortaya çıkmıştır. Devlet'in toplumla, özelde Batı toplumu ile sınırlı bir düzlemde ele alınması, onun mahiyetini ve toplumlar arası ilişkilerdeki yerinin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Meseleye bu şekilde yaklaşıldığı takdirde Devlet'in bir dış siyaset aracı olarak oynadığı rol de gözden kaçırılmaktadır.

Dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda, Marx'ın Devlet'i bir iç siyaset aracı olarak görmesinin nedeni açıklık kazanmaktadır. Bu dönemde, sınıf çatışmaları ve bu çatışmaların sonucu olan İşçi İhtilalleri bütün Avrupa'yı sarsmaktadır. Bu ayaklanmalardan biri ve bütün Avrupa ülkelerinde yaygın tesir göstermiş olan 1848 Ayaklanması'nın bastırılış biçimi Marx'ın görüşleri üzerinde etkili olmuştur. Bu ayaklanmanın oluşumu ve bastırılışındaki şu özellikleri dikkat çekmektedir: Söz konusu ayaklanma; öncelikle Batı içi bir çekişmenin, yani sınıf çatışmasının, dolayısıyla da iç siyasetin bir ürünü görünümündedir. İkincisi; ayaklanma Devlet'in/mevcut iktidarın ülke içindeki güçleri ile değil, sömürgelerde oluşturulmuş sömürge orduları ile bastırılmıştır. Devlet'in dış siyasette elde ettiği imkanlar iç siyasete yönelik olarak kullanılmıştır. Bu olaylar Marx'ın düşüncelerinde etkili olmuş, Devlet dış siyasete yönelik olmaktan çok içerde bir sınıfın diğer bir sınıf üzerindeki baskı aracı olarak tanımlanmıştır.

Getirdiği açıklamanın bütün zenginliğine karşılık Marx'ın görüşleri sınırlı özellikler göstermektedir. Öncelikle tarihi, Batı tarihi; toplumu, Batı toplumu ile sınırlaması dolayısıyla Marx'ın görüşleri sınırlı olmaktadır. İkinci önemli sınırlılığı ise, bütün tarihi olma özelliğine karşılık tarih dışı tutumu içermesidir. Tarih dışı diyoruz, çünkü açıklamanın bir kez sistem haline geldikten sonra, söz konusu görüşlerin, gelişmeyi kendi kendine mekanik olarak izah etme özelliği kazandığı görülmektedir. Bu beraberinde olayların üzerinde ve dışında mekanik bir açıklamayı, dolayısıyla da tarih dışılığı getirmektedir. Bütün bu özellikleri sebebiyle Marx'ın görüşleri de, Batı düşüncesinde belli bir aşama kaydetmesine karşılık, Devlet'in açıklayıcı bir çerçevede tanımlanmasında yetersiz kalmaktadır.

Buraya kadar yürüttüğümüz tartışmalardan çıkarabileceğimiz belli sonuçlar bulunmaktadır. Bunların başında, Batı düşüncesinde Devlet'e ilişkin olarak getirilmiş

açıklamaların; esas olarak olarak Batı'da ortaya çıkan sorunlara, Batı'ya has problemlere özel bir cevap arayışının ürünü olmaları gelmektedir. Dolayısıyla söz konusu açıklamalar, böyle bir yaklaşım içinde Batı Devlet'ine geçerli bir açıklama getiremedikleri gibi, Batı-dışı toplumları ve bu toplumlardaki Devlet örgütlenmelerini de izah edememektedirler. Kuşatıcı bir açıklama içinde Batı Devlet'ini olduğu kadar Batı dışında kalan Devlet örgütlenmelerini de izah söz konusu değildir. Yine tarih başlangıcından itibaren Devlet kurumunun ortaya çıkışı üzerinde belirleyici rol oynamış olan toplumlar arası farklılaşma ve ilişkilerin gözardı edilmesi, neticede Devlet'in özelliklerini, mahiyetini ve toplum içinde üstlendiği görevleri anlamamızı engellemektedir. Meseleyi bu zeminde ele almak konunun daha zengin ve açıklayıcı bir çerçeve içinde ele alınmasını sağlayacaktır. Batı düşüncesinde, bu manada zengin ve kuşatıcı açıklamalarla karşılaşmıyoruz.

Bir başka konu da ileri sürülen görüşlerde tarihi boyutun gözardı edilmesidir. Meselenin tarihi boyut içinde ele alınmaması belirli bir sınırlılığı getirmektedir. Söz gelimi Toplum Sözleşmesi kuramı içinde ileri sürülen görüşlerde, bu manada sınırlılıklarla karşılaşmaktayız. Bu eğilim, Batı düşüncesinde en azından 19. yüzyıla kadar hakim eğilim olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak bu sınırlılık, Batı'nın belli tasaları nedeniyle, Batı için bir sorun teşkil etmemektedir. Sorun olmamasının sebebi günün şartları içinde karşılaşılan problemlerin aşılmasının, izah edilmesinden daha fazla önem taşımasıdır. Biz değerlendirmelerimizde tarihi boyuta önem veriyoruz. Çünkü herşeyden önce toplum olayları, belli bir zaman boyutunda, tarih içinde gerçekleşmektedirler. Bu nedenle tarihle, tarihi olaylarla ilişkisi içinde ele alınmalıdır. Bizim meseleyi bu şekilde ortaya koymamız, konuyu bütün boyutları içinde ele alma endişemizden kaynaklanmaktadır. Sorun sınırlı ve eksik düzlemde konulunca çıkarılacak sonuç ve getirilecek açıklama da sınırlı ve eksik olmaktadır. Bizi ilgilendiren bugün bu konudur. Cevap aradığımız sorulara kuşatıcı ve açıklayıcı karşılıklar beklemekteyiz.

Konumuz Modern Devlet'in doğuşudur. Bu nedenle de, meselenin Batı düşüncesinde nasıl ortaya konulduğunu ve konu ile ilgili ne tür açıklamalar getirildiğini tartışmaya açtık. Böyle bir başlangıç yapmamızın önemli bir sebebi, -yukarıda da ifade ettiğimiz gibi- konu ile alakalı açıklamaların Batı menşeli olması ve bunların gösterdiği yaygınlıktır. Dahası, Batı düşüncesinde geliştirilmiş görüşlerin genel geçer ve evrensel kılınması çabalarıdır. Söz konusu açıklamaların ne ölçüde geçerli olduğunu tartışmaya açmak istedik. Tartışmalarımız sırasında meselenin Batı tarihi içindeki anlamı üzerinde durduk. İleri sürülmüş görüşler Batı bakışı içinde belli anlamları olan, Batı'nın özel sorunlarına karşılık olarak geliştirilmiş açıklamalardır. Geliştirilmiş olan açıklamalar bu özellikleri nedeniyle belli bir takım sınırlılıklar taşımakta, bu da cevap aradığımız sorunları izah etme noktasında yetersiz kalmaktadır. Devlet'in Batı toplumu ve Batı tarihi ile sınırlı düzlemde ele alınması, getirilen açıklamaları tek yönlü ve içselci kılmaktadır. Bu husus bütün bir Batı düşünce geleneğinin en bariz özelliğini teşkil etmektedir.

Biz bütün bu sebeplerle yeni bir açıklama getirme çabasındayız. Devlet'e getireceğimiz açıklama içinde Batı Devlet'ini, özelde günümüz Batı Devlet'inin doğuşunu ve temel niteliklerini hangi ilişkiler içinde kazanmış olduğu sorusuna bir cevap bulma

kadar Batı-dışı toplumlarda ortaya çıkan Devlet örgütlenmelerini de kuşatan bir tanım ve açıklama geliştirme kaygısı içindeyiz.

Doğu Düşüncesinde Devlet

Devlet konusunu ele alırken kendimizi, Batı düşüncesi ya da Batı tesiri altında kimliğini kazanmış olan hukuk ve sosyoloji disiplinleriyle sınırlamak istemiyoruz. İkinci bir husus da, umumi olarak Devlet konusunu olduğu kadar Doğu Devlet anlayışını da kuşatan bir açıklamanın geliştirilebilme çabasının, Doğu düşünce geleneğinde Devlet'in kazandığı anlamın göz önünde bulundurulmasını gerektirmesidir. Doğu düşünce geleneğinde Devlet'in nasıl ele alındığının bilinmesi önemlidir diyoruz. Bu, bizim en azından geçmişinde Doğu uygarlığına mensup bir toplum oluşumuzdan öte; Doğu'nun, Doğu uygarlıkları ve toplumlarının insanlık tarihinde işgal ettiği mevki ve gösterdiği zenginlik sebebiyledir. Aynı şekilde, söz konusu gereklilik, çalışmanın sıhhati, kuşatıcılığı, nesnelliği ve sınırı açısından da önemlidir. Aksi yaklaşım ise, çalışmanın objektiflikten uzaklığını ve belli bir kesim ile sınırlı olmasını getirecektir. Bu çabamız Batı ile bir denge kurma, sözde bir nesnellik kaygısının ürünü olarak anlaşılmamalıdır. Burada bizim esas tasamız meselenin geniş ve kuşatıcı bir tarzda izah edilmesidir.

Meselenin Doğu düşüncesindeki seyrini izlerken ilk ağızda belli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bunların ilki, -Doğu düşüncesinin gösterdiği özellikler sebebiyle- Devlet'e ilişkin bilgilerin toplum üstü bir mahiyet taşıyan bilgiler olarak karşımıza çıkmasıdır. Bunun getirdiği en önemli netice, söz konusu bilgilerin daha çok formül/kalıp niteliğinde olmalarıdır. Bunlar, belli bir açıklama getirmekten ziyade tarif biçiminde bilgilerdir. Ve bu bilgiler, ancak kendi geleneği içinde anlaşılan bilgilerdir. Doğu düşüncesinde Devlet'le ilgili bilgilerin o gelenek içinde bir anlamı bulunmaktadır. Günümüzde Doğu düşünce geleneğinden uzak bulunmaktayız. Söz konusu bilgileri, Batı bakışının etkin olduğu, hatta Batılı diyebileceğimiz bir gelenek içerisinde ele almaktayız. Devlet'le ilgili olarak Doğu düşüncesinde karşılaştığımız güçlüğün kaynağında bu husus bulunmaktadır. Sınırlılık Doğu düşüncesinin kendisinde olmaktan ziyade Doğu düşünce geleneğinin dışında oluşmuş bakış açılarıyla söz konusu geleneğe nüfuz etmenin güçlüğünde bulunmaktadır. Bu sebeble Doğu düşünce geleneğinde Devlet'e ilişkin olarak varolan bilgilerden yararlanmada belli bir sınırlılık söz konusudur. Günümüz sorunları ve bakışı içinde Devlet'i açıklamamıza imkan verecek açık seçik bilgilere Doğu düşüncesinde ulaşamamakla birlikte; söz konusu bilgiler en azından bize, Doğu'da Devlet/Toplum ilişkisi ile ilgili belli bilgiler, ipuçları vermektedir.

Doğu düşüncesinde Devlet konusunun seyrini izlememiz için gerekli bilgi kaynaklarına sahip değiliz. Belli sınırlılıklar söz konusudur. Bunun başlıca sebebi, Doğu uygarlık çevrelerinde Devlet ve toplum ilişkisinin gösterdiği özelliklerdir. Doğu'da Devlet siyasetinin, çözümünün aşılması söz konusu değildir. Çözümlere Devlet aracılığıyla ulaşılmakta, toplum olarak karşılaşılan sorunların üstesinden Devlet aracılığıyla ile gelinmektedir. Bu nedenle Doğu'da güçlü bir Devlet bilinci ve geleneği söz konusu olmakla birlikte, Batı'da gördüğümüz gelişmenin aksine Doğu'da Devlet'e ilişkin konular tartışmaya açılmamış, siyasetle ilgili bilgiler Devlet katı ile,

Devlet kadroları ile sınırlı tutulmuştur. Bu özelliği ile Doğu düşüncesi ve siyasi gelenekleri, Batı düşünce geleneğinden ve Batı siyasetinden çok ayrı karakter göstermektedir. Yine bu özelliği dolayısıyla Doğu düşüncesinde konunun seyrini izlemekte belli bir kaynak sınırlılığı ile karşılaşmaktadır.

Sınırlı özellikler taşımakla beraber başvuracağımız belli kaynaklar bulunmaktadır. Bu manada, Doğu düşüncesinde meselenin seyrini izlememiz için müracaat edilecek bilgi kaynaklarının başında "*siyasetname*"ler gelmektedir. Ancak siyasetnamelerde belirli bir açıklama ile karşılaşmayacağız. Burda da mesele daha çok tanımlar/tarifler düzeyinde ortaya konulmaktadır. Bu durum siyasetnamelerin yazılış gaye ve sebepleri ile yakından ilgilidir. Siyasetnamelerde, topluma/uygarlığa yeni katılmış yabancı; bununla birlikte yönetim kademesine yerleşmiş unsurlara yönelik olarak kaleme alınmış bilgiler bulunmaktadır. Bu özelliği ile birlikte değerlendirildiğinde siyasetnameler, daha çok sözünü ettiğimiz yabancı unsurlara Devlet siyasetinin nitelikleri konusunda, Devlet siyasetinin taraf olduğu mevcut ilişki ve çatışmaların verildiği; işleyişin nasıl yürütülmesi gerektiği noktasında belli bilgileri içeren öğüt/öğretim kitapları olarak gözükmektedirler. Öğrenilsin diye yazılmaktan çok belli bir kesime siyasete ilişkin hususların öğretilmesi gayesiyle kaleme alınmışlardır (*). Bu özellikleri dolayısıyla siyasetnameler açıklama içermeyen, buna karşılık tarif düzeyinde belli bilgiler ihtiva eden kaynaklar hüviyetindedirler. Siyasetnamelerle ilgili ilave edilmesi gereken bir husus da, bu kaynakların Doğu'da Devlet siyasetini, Devlet-toplum ilişkilerini anlamamızda birincil değil ikinci derecede me hazlar olduğudur. Bu manada esas olması gereken kaynaklar "*Tarih*" eserleridir.

Görüldüğü gibi Doğu düşüncesinde Devlet konusunun seyrini, izlemede belli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Söz konusu güçlükler başta da değindiğimiz gibi önce Doğu toplum ve Devlet düşüncesinin gösterdiği özellikler sebebiyledir. Doğu düşüncesi içinde Devlet'e ilişkin belli bilgi ve tarifler bize kadar ulaşmıştır. Doğu düşüncesinde Devlet konusuna ilgi duyulmaması hiçbir şekilde söz konusu değildir. Burada sorun bize ulaşan bilgilere, o geleneğin dışında oluşmuş bir bakış içinde ulaşmanın zorluğudur. Eldeki bilgilere ulaşmada karşılaşılan güçlük, günümüzde söz konusu gelenekten kopulmuş olmasının yanında, mevcut kaynaklarda meselenin daha ziyade formül/kalıp özelliği gösteren bir anlatım içinde verilmesinin ve açıklama yerine tarifi n ağırlık kazanmasının da bir neticesidir. Karşımıza çıkan bu hususlar dolayısıyla, cevap aradığımız konulara ilişkin belli bilgi ve açıklamalara Doğu düşüncesinde ulaşamamaktayız.

Hukuk Disiplini İçinde Devlet'in Ele Alınışı

Devlet'e ilişkin tanım arayışımızda üçüncü durağımız hukuk disiplini dir. Disiplinde Devlet konusuna yaklaşımın özellikleri ve bu yaklaşım içinde meseleye ne ölçüde izah getirildiği konusunu ele alacağız. Konunun hukuk disiplini nde aldığı seyri tartışmaya açmamızın başlıca sebebi, öncelikle ülkemizde Devlet'e ilişkin görüş ve çalışmaların

(*) *Osmanlı örneğinde matbaanın uzun süre benimsenmemesinin arkasında siyasete ilişkin belli bilgilerin belli kesitlerle sınırlı tutulmak istenmesi bulunmaktadır.*

daha çok bu disiplin çerçevesinde ortaya konulmuş olmasıdır. Ayrıca disiplin içinde Devlet başlı başına bir konu olarak da ele alınmaktadır. Bu konuda gerek ülkemiz, gerekse Batı hukuk sahasında geniş bir literatür bulunmaktadır. Hukuk disiplini Devlet'e ilişkin yaklaşımları ele alırken tartışmalarımızı, Batı düşüncesini ele alırken yaptığımız gibi isimler yerine genel eğilim ve özellikler etrafında bu yürüteceğiz.

Devlet konusu, hukuk disiplini, belli zorlukları olan, çok çeşitli manalarda kullanılan ve bu sebeple de zihinlerde karışıklık uyandıran çetrefil bir ıstılah/konu şeklinde değerlendirilmiştir (Bkz.: A. F. Başgil, *Devlet Nedir*, s. 981). Ayrıca başta sosyoloji ve tarih bilimlerinin yardımı olmadan Devlet hakkında tatmin edici bir fikir edinilemeyeceğinden de söz edilmiştir (Bkz.: R. G. Okandan, a.g.e., s. 16). Yine Devlet konusu ile ilgili problemlerin tatmin edici bir tarzda çözüm yollarının bulunduğunu söyleme imkanı olmadığı da, disiplinde zikredilen hususlardandır (Bkz.: Okandan, a.g.e., s. 23). Disiplin içinde konunun güçlüklerini dile getiren, belli zorluklar gösterdiğine işaret eden değerlendirmelerin yapılmasına karşılık, hukuk çalışmalarında Devlet, üzerinde çok fazla ve önemle durulan bir konu olmuştur.

Hukukçuların getirmiş oldukları açıklamaların ortak özelliklerinin başında, meseleye yaklaşırken daha ziyade ortaya çıkmış, gelişmesini tamamlamış, şekillenmiş bir Devlet olgusundan hareket etmeleri ve bunun tesbitini yapmaları gelmektedir. Bu yaklaşım içinde Devlet, tarihi-toplumsal ilişkilerden bağımsız, toplumla ve toplum sorunlarıyla bağlantısı içinde gelişen/zenginlik kazanan bir kurum şeklinde değil, gelişmesini tamamlamış donuk bir müessesese olarak ele alınmaktadır. Meselenin bu şekilde ele alınması öncelikle hukuk biliminin, konusuna olan yaklaşımı ile alakalıdır. Yaklaşım itibarıyla hukuk, kurallaşmış, belli esaslara bağlanmış, daha hukuki ifadesiyle yasalaştırılmış konuları ve ilişkileri ele alır. Bu sebeple açıklama ve dinamizm yerini tarif ve donukluğa bırakır. Hukuk bilimi açısından meseleye bu şekilde bir yaklaşımın sakıncası bulunmamaktadır. Konunun dinamik bir çerçevede izahı ise sosyolojiye düşmektedir. Sosyoloji meseleleri ele alışıta dinamizmden, açıklayıcı boyuttan uzaklaştığı ölçüde hukuk biliminin tekrarı konumuna düşecektir. Nitekim sosyolojide Devlet konusunun ele alınışında göreceğimiz gibi, sosyoloji çalışmalarının daha çok bu özellikte olduğu, hukuk çalışmalarını tekrarlamaktan öteye gitmediği görülmektedir. Bir yer de bizim hukuk çalışmalarında Devlet konusunu ele almamızın önde gelen sebebi de sosyoloji çalışmalarının bu özelliğidir.

Devlet, gelişmesini tamamlamış bir kurum olarak ele alındığında, hukuk kurallarının vücuda getirdiği bir düzen olarak tanımlanmaktadır. Daha geniş bir ifade ile "Devlet, onu meydana getiren insanların fiil ve hareketlerinin hukuk ile, hukuk kuralları ile, kanunlarla tayin ve tanzim edilmesi sonucu meydana gelen bir birlikten, insanların fiil ve hareketlerinin tabi olduğu hukuk kurallarının vücuda getirdiği bir düzenden ibarettir." (R. G. Okandan, a.g.e., s. 111). Yine mesele bu şekilde, gelişmesini tamamlamış ve belli kuralların oluşturduğu bir düzen düzleminde ele alındığında, sorun düzenin hududları, kuralları, işleyişi gibi teknik konularla sınırlanmaktadır. Bu çerçevede Devlet teknik düzeyde kurumun/düzenin işleyişi, mahiyeti, unsurları, unsurlar arasındaki ilişki gibi konular etrafında ele alınmaktadır. Bu bakış içinde; Devlet, aralarında ilişki bulunan

bir kısım unsurlardan oluşmaktadır. Ve Devlet mefhumunun/probleminin aydınlanması da ancak bu unsurların tahlili ile mümkün görülmektedir (Bkz.: Y. Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*. s. 140). Görüldüğü gibi konu belli bir canlılıktan, toplumsallıktan uzak, teknik düzeyde ele alınmaktadır. Belli bir tarif ve tesbitle sınırlı kalınmakta; açıklama yerine bu iki husus egemen olmaktadır.

Disiplinde, Devlet'in doğuşu problemi ile ilgili olarak, çoğu kez bu konunun bir hukuk problemi olup olmadığı noktasında tartışmaların söz konusu olduğu ve doğuş konusunun bir kenara bırakılması yolunda görüşlerin varlığı görülmektedir (Bkz.: R. G. Okandan, a.g.e., s. 98; Y. K. Zabunoğlu, *Kamu Hukukuna Giriş* s. 48). Bu yönde görüşlerin varlığına rağmen, Devlet'in doğuşu problemine bigane kalınmamış ve konu disiplinde ele alınmıştır. Ancak, doğuş problemi, konuya ilişkin belli bir açıklama getirme kaygısından ziyade Devlet'in doğuşunu izah eden görüşlerin tasnifi içinde ele alınmaktadır. Buna karşılık ülkemizdeki hukuk çalışmalarında Devlet'in doğuşu probleminin Batı düşüncesinin tesiri altında, büyük ölçüde de Toplum Sözleşmesi kuramı çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Bu arada Devlet'in insanda bulunan içtimailik iç güdüsünün ve bir arada yaşama duygusunun bir neticesi olarak ortaya çıktığı ve geliştiği ifade edilmektedir (Bkz.: R. G. Okandan, a.g.e., s. 103-104).

Hukuk çalışmalarının bir başka özelliği de, Devlet'in kendi özelliklerine bağlı olarak açıklanması şeklinde tezahür etmektedir. Söz gelimi Teokratik Devlet'in mahzurları ve kötülüğünden bahsedilmektedir (Bkz.: S. M. Arsal, *"Teokratik ve Laik Devlet"*, *"Tanzimat"* içinde; ayrıca Orhan Arsal, *Devletin Tarifi*). Yine aynı tarz bir yaklaşımla ulus temeline dayalı Devlet tipinin ileriliğinden söz edilmekte, bu model öne çıkarılmaktadır. Bunun gerekliliği ve diğer devlet tiplerinin aşıldığı çağa uygun Devlet'in milli devlet olduğu görüşü ile sürülmektedir.

Hukuk çalışmalarının yukarda zikrettiğimiz özelliklerini değerlendirdiğimizde belli sonuçlar çıkarmak mümkün olmaktadır. Umumi olarak ele alındığında Hukuk çalışmalarında belirli bir tarif getirilmekte ve bu tarif ile varolanın tesbitinden öteye gidilmemektedir. Bu ise daha en baştan bizim Devlet konusunu anlamamızı güçleştirmektedir. Bu cephesiyle hukuk çalışmaları, Devlet'e bir açıklama getirme, dolayısıyla Devlet'i anlamıza izin verecek bir çerçeve sağlamamaktadır. Tarif ve tesbitle yetinildiği noktada -ki disiplin içinde meselelere yaklaşım biçiminden kaynaklanan bu tavır hakimdir- meseleye bir izah getirilmesi imkanından da mahrum kalınmaktadır.

Değerlendirilmesi gereken bir ikinci konu da, getirilen tarifle tesbit edilen Devlet, toplumdaki, toplumsal ve toplumlar arası ilişkilerden bağımsız, tarih üstü bir kavram/kurum olarak karşımıza çıkmasıdır. Bu çerçevede getirilen Devlet tanımı Eski Çağ Yunan Devlet'ini olduğu kadar Çarlık Rusyası Devlet'ini de tanımlamaktadır. Burada hemen belirtilmesi gereken husus, Hukuk çalışmalarında getirilen Devlet tanımının çok çeşitli Devlet tiplerini bize açıklama imkanını vermek yerine, tarih içinde görülen bütün Devlet'lere giydirilebilecek bir elbise mahiyetinde soyut bir tarif olduğudur.

Devlet'in unsurları ve bu unsurlar arasındaki işleyiş üzerinde durulmaktadır.

Yine buna bağı olarak, Devlet'in görevi, rolü gibi konular ele alınmaktadır. Ancak bütün bu üzerinde durulan konular bizim Devlet'i açıklamamıza yardımcı olacak ipuçları getirmekten uzak olup bu konuda bir tartışma başlatmaya izin vermemektedir. Söz gelimi Devlet'i oluşturan ülke ve millet unsurlarından bahis açılmaktadır. Bu da beraberinde belli sorunları getirmektedir. Bahsi geçen bu iki unsur tarih içinde gördüğümüz çok çeşitli Devlet tiplerinin bütününde karşımıza çıkmamaktadır. Ülke ve millet kavramları çok yakın bir tarihte ve belli gelişmelerle birlikte ortaya çıkmışlardır. Tarihsel olarak Yeni Çağ ile birlikte Batı'da ortaya çıkan Milli Devlet'lerle birlikte ülke ve millet kavramları gerçeklik kazanmaya başlamışlardır. Hukuk çalışmalarında bu meselenin tarihi boyutu içinde ele alınmaması beraberinde belli bir tarih kesitinde ve belli ilişkiler içinde ortaya çıkmış bir Devlet modelinin genel geçer kılınması ve kalıplaştırılmasına yol açmaktadır. Böyle bir tutum, toplumların, karşılaştıkları değişik sorunlara çözüm arayışı içinde geliştirebilecekleri değişik Devlet modellerini de yasaklamaktadır.

Devlet'in doğuşu problemi üzerinde gerektiği ölçüde durulmadığını, zaman zaman de bu konunun hukuk disiplininin problemi olmadığı gerekçesi ile bir kenara bırakıldığını zikrettik. Konunun bu şekilde ihmal edilmesinin arkasında disiplinin yaklaşım biçimi bulunmaktadır. Esas sorun açıklama değil de belli kurallara uygun olup olmadığı şeklinde görülünce, meseleye bu şekilde yaklaşmak da doğal olmaktadır. Yine Devlet'in doğuşu ile ilgili olarak umumiyetle Toplum Sözleşmesi kuramından söz edilmemesine rağmen, disiplinin açıklama biçimlerinin büyük ölçüde Batı'dan aktarma oluşu nedeniyle, bu konuya ilişkin ileri sürülen görüşlerde bu kuramın etkisi dolaylı, fakat yoğun bir şekilde görülmektedir.

Devlet'in belli özelliklerinden hareketle çeşitli Devlet modellerinin iyiliğinden ya da kötülüğünden söz edilmektedir. Bir yanda Teokratik Devlet'in mahzurlarından söz edilirken, diğer yanda Ulus Devlet'in iyi bir Devlet modeli olduğu övüldüğüne ve geçerli Devlet modeli olarak sunulduğuna şahid olmaktayız. Günümüzde sık sık bilimde yargılara yer olmadığından söz edilirken, yine aynı sıklıkta açıklama ile yargı yer değiştirmektedir. Şu veya bu Devlet modeli tarih içinde belli ilişkiler içinde ve belli sorunlara karşılık olarak ortaya çıkmıştır. Toplum içinde, toplum sorunları karşısında belli bir göreve, ihtiyaca karşılıktır. Topluma, toplum çıkarlarına aykırı kurum ve örgütlemelerin toplum içinde sürekliliğini koruması düşünülemez. Bu sebeble iyi ya da kötü Devlet modelinden söz etmek de mümkün değildir. Ölçü alınması gereken yargılar değil, geçerlilik olmalıdır. Ancak hukuk çalışmalarında karşımıza çıkan bu yaklaşımı yakın tarihimizde yaşanan olaylar ve gelişmelerle birlikte ele almak gereklidir. Batıcılığa seçimine bağı olarak Devlet tarafından yürütülen geleneksel siyaset ve bu siyasete bağı örgütlenme modeli biçim değiştirmiştir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte geleneksel siyasetten ve Devlet modelinden tam bir kopuş ortaya çıkmıştır. Yeni siyaset kimliğini geleneksel siyaset ve kimliğin eleştirisi üzerine kurmuştur (Bu konuda bkz.: B. Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, s. 203). Bu çerçevede eski siyaset ve toplum kurumları, en başta Devlet kıyasıya eleştirilmiştir. Tam da bu noktada eski siyaset ve Devlet aşıldığı ileri sürülmüş ve Orta Çağcıl olarak değerlendirilmiş, eskinin kötülüğünden söz edilmiş, yeni ve çağdaş olanın iyiliği ifade edilmiştir. Hukuk

çalışmalarında karşımıza çıkan iyi ya da kötü Devlet değerlendirmelerini bu çerçevede düşünmek gerekmektedir.

Nihai tahlilde hukuk çalışmalarında, bize Devlet'i tarihi gelişmesi ve zenginliği içinde izah eden; tanımlamamızı sağlayan bilgi ve yaklaşımlara rastlamıyoruz. Hukuk çalışmalarının en belirgin özelliği, tarihsiz ve tarih üstü olmalarıdır. Bu ise değindiğimiz gibi belirli bir Devlet modelinin, (*) olması gereken Devlet modeli olduğu sonucuna götürmektedir. Yine bu noktadan hareketle, olması gereken Devlet modeli olarak Batı Devlet'inin özellikleri tesbit edilmekte, bunun da bütün bir tarihe yaygınlaştırılması ve evrenselleştirilmesi eğilimi görülmektedir. Değilmesi gereken bir husus da son kertede Hukuk çalışmalarında, bilhasa iyi Devlet kötü Devlet ayrımında olduğu gibi, içinde bulunulan günün propagandası biçimine dönüşmenin varlığı ve belli bir ideolojinin savunuculuğunu yapma rolünün üstlenildiğidir.

Görüldüğü gibi, Hukuk çalışmalarında esas problemimize cevap teşkil edecek açıklamaları elde etme imkanımız olmadı. Cevap arayışımız sonuçlanmamıştır. Bu sebeple kendi tanımımızı geliştirme ve "Devlet nedir?" sorusuna cevap arayışımızı - kendi disiplinimiz de olan- sosyolojide meselenin nasıl ele alındığını izleyerek tartışmamızı sürdüreceğiz.

Sosyoloji Disiplininde Devlet

Disiplinde Devlet konusu temel bir problem olarak ele alınmış ve Devlet'in tarih içinde gösterdiği gelişmesine ilişkin geçerli bir açıklama getirilmiş olmamakla birlikte, Devlet meselesi sosyolojide hiç ele alınmamış da değildir. Bizim burada söz konusu ettiğimiz, meselenin ağırlıklı ve temel bir problem şeklinde ele alınmamış oluşudur.

Türk sosyolojisinde de konu esash bir şekilde ele alınıp tartışılmış değildir. Devlet konusu, değindiğimiz gibi daha çok hukukçularca ele alınmıştır. Türk sosyolojisinde konuya değinmeler söz konusu olduğunda da mesele, bir sosyolojik problem ve açıklama seviyesinde değil, hukuk çalışmalarında olduğu gibi tasviri bir şekilde ele alınmıştır. Tarihsellikten ve açıklayıcılıktan yoksun bir şekilde belli bilgiler ve tariflerin getirilmesi ile yetinildiği görülmektedir.

Daha sosyolojinin doğuş ve kuruluş sürecine girişi ile birlikte; Devlet problemi, kurucu sosyologlarca, toplumla ilgili çeşitli sorunlarla ilişkisi içinde ele alınmıştır. Sosyolojinin kuruluş ve kendi varlığını kanıtlama döneminde (**) konuya ilgi sonraki yüzyıla nisbetle daha sıcak olmuştur. 20. yüzyıla gelindiğinde bu ilginin canlılığının giderek azaldığı görülmektedir. Bilhassa, dünya siyasetindeki gelişmelere muvazi olarak 1945 sonrasında sosyolojide artan Anglo-Amerikan tesirine paralel şekilde konunun daha sınırlı seviyede ele alındığına şahid oluyoruz. Bu dönemde Devlet konusunun ele alınışı belirli özellikler göstermektedir. Tartışmalar geçmişte olduğu gibi, bugün de genel olarak iki uça toplanmaktadır: Marxist gelenek ve bunun

(*) *Batı Devlet'inin*

(**) *19. yüzyılda*

karşısında yer alanlar. Liberal ve buna bağlı olarak anti-Marxist açıklama ve görüşler genel çerçevelerini Weberci gelenek içinde kazanmışlardır. Günümüzde de süren etkileri göz önünde bulundurulduğunda Batı'da Weberci bakışın aşılmasının söz konusu olmadığı görülmektedir. Gözlenebildiği kadarı ile Marxist gelenek içinde de, geleneksel açıklama biçimindeki keskinlik/ortodoksluk yerini daha yumuşak değerlendirmelere ve çelişkileri törpülemeye giden yaklaşımlara bırakmaktadır.

1945 sonrası gelişmeler içinde Devlet konusu sosyolojide yeni bir disiplin/dal şeklinde ortaya çıkan siyaset sosyolojisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bilhassa, son zamanlarda konuya belli bir ilgi, Devlet'e ilişkin tartışmalarda belli bir canlılık gözlenmektedir. Ancak bu canlanma, daha çok belli bir Devlet modelinin, (*) sömürgelerin bağımsızlaşması sürecinde Devlet haline gelen ve bir anlamda tarihe yeni katılan topluluklara, yeni uluslara öğretilmesi çabalarının bir ürünü ve yansımasıdır (Bkz.: İ. Coşkun, *Türkiye'de Siyaset Sosyolojisinin Gelişimi*, Sosyoloji Bölümü'nün kuruluşunun 75. yılı faaliyetlerinde verilen tebliğ). Siyaset sosyolojisinde konuya ilişkin olarak yapılmış birkaç çalışmanın ismine bakmak bile konunun bu niteliğini göstermektedir.

20. yüzyılda meselenin sosyolojide ele alınış biçimine çok genel olarak bu şekilde değindikten sonra tekrar 19. yüzyıla dönelim. Saint-Simon'dan başlayarak sosyologlar değişik düzeyde Devlet konusuna değinmişlerdir. Belli tanımlar getirmişlerdir. Saint-Simon, Batı düşüncesinde 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinden 19. yüzyıl düşüncesine, sosyolojiye ve sosyalizme geçişin ifadesi (Bkz.: B. Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, s. 71) olarak karşımıza çıkmaktadır. Saint-Simon eserlerinde, Devlet konusuna ekonomi-devlet ilişkisi içinde değinmiştir. Ekonomik şartların siyasi müesseselerin temeli olduğu fikri, ilk olarak onun görüşleri arasında tohum halinde bulunmaktadır. Bu yönü ile Marx'ın kaynakları arasında yer almış, öncüsü sayılmıştır. Nitekim sonradan kendisinden Marx saygı ile bahsederken (Bkz.: B. Sezer, a.g.e., s. 71), Engels tarafından da övgü ile söz edilmiştir (Bkz.: Engels, *Anti-Dühring*, s. 414-415). Saint-Simon, insanların yönetimi olarak teokratik ve askeri yönetimden, işlerin yönetimi olarak endüstriden, insanlığın gelişmesinde üç aşama olarak söz etmiştir (Bkz.: B. Sezer, a.g.e., s. 77). O'na göre, insanların yönetiminden (**), işlerin yönetimine (***) geçilmiştir. Bu görüşleri dolayısıyla Saint-Simon, sonradan Engels tarafından Devlet'in ortadan kalkması fikrinin habercileri arasında sayılmıştır (Engels, *Anti-Dühring*, s. 414).

Biz Batı sosyolojisinde iki önemli sosyologun, Durkheim ve Weber'in, görüşleri çerçevesinde Devlet konusunun sosyolojide ele alınışını tartışmak istiyoruz. İki sosyologu, tartışmalarımıza eksen almamızın başlıca sebebi, öncelikle, bugüne uzanan yaygın etkilerinin bulunmasıdır. Sosyolojide yaygın ve hakim bakış açıları üzerindeki etkileri halen devam etmektedir. Bir diğer husus da, her iki sosyologun ortak özelliğinin, belli tasalarla Marxist görüşe cevap getirme çabası içinde olmalarıdır. Biz burada Marx'ı, Marxist geleneği ayrıca ele almayacağız. Batı düşüncesinde konunun seyrini ele alırken Hegel'le, Hegel ile birlikte 19. yüzyıl şartlarını değerlerdirirken Marx'ın görüşlerine de değinmiştik. Yine Durkheim ve Weber'in görüşlerini de bir yerde Marx'la birlikte ele

(*) Batı/modern Devlet modelinin

(**) Siyasetten

(***) Endüstriye

alacağımız için Marx'ı ayrıca ele alma düşüncesinde değiliz.

Durkheim ve Weber'in görüşlerini ele almaya geçmeden önce Batı sosyolojisinde meselenin ele alınış biçimi üzerinde bir kaç husus ifade edilebilir. Batı sosyolojisinde Devlet konusu, Devlet'in doğuşu problemine getirilen açıklamalara paralel olarak iki ana eğilim etrafında ele alınmaktadır: a) İnsan topluluklarının büyüyüp karmaşılaşmasıyla toplumsal işlevlerde farklılaşmanın artması ve bir biçimde "genel çıkar"ı temsil eden bir üstün otoriteye duyulan ihtiyaç çerçevesinde ele alan yaklaşım. b) Marxist yaklaşım. Bu kuram da Devlet'i, toplumda egemen ve bağımlı sınıflar olarak iç farklılaşmalar sonucu ortaya çıkan bir kurum olarak değerlendirmektedir. Her iki görüşün ortak paydası konunun içselci ve toplum içindeki gelişmeler temelinde ele alınmasıdır. Söz konusu yaklaşımların geçerli açıklamaya ulaşamamalarının ve zaaflarının kaynağında da bu konu bulunmaktadır.

Durkheim

Durkheim doğrudan doğruya siyaset konusuna eğilen, Devlet problemini ele alan özel bir çalışma yapmamıştır. Sosyolojideki yeri daha çok din, intihar, işbölümü ve metod konusundaki eserleri etrafında oluşmuştur. Durkheim, kendisi ile birlikte klasik sosyolojinin sacayağını oluşturan Marx ve Weber'e kıyasla siyaset konusu ile daha az ilgilenmiştir. Durkheim'in Devlet'e, Devlet'in tanımına ilişkin görüşlerini -en derli toplu şekilde- ölümünden sonra, ilk önce Türkiye'de Leçons de Sociologie, Physique des Moeurs et du Droit (*) adı ile yayınlanmış olan eserinde bulmak mümkündür.

Durkheim'in "Toplumsal İşbölümü" adlı doktora çalışmasının konusunu oluşturan birey ile toplum arasındaki ilişki, sonradan O'nun düşüncesinin merkezi problemini oluşturmuştur. O'na göre, bütün toplumlarda olduğu gibi modern toplumda da temel sorun bireylerin toplumla olan ilişkileridir. Bireyle toplum arasında görülen uyumsuzlukların ve yaşadığı dönemde Fransız toplumunda ortaya çıkan toplumsal çalkantıların aşılması, bu çerçevede toplumun bütünlüğünün sağlanması Durkheim'in ana kaygısını oluşturmuştur. Durkheim söz konusu sorunların aşılmasına ve toplumun bütünlüğünün nasıl sağlanabileceğine cevap arayışı içinde "toplumsal dayanışma" kavramına ulaşmıştır. Devlet'e ilişkin görüşleri de bu sorunlar ve bu sorunlara karşılık getirme çabası içinde ortaya çıkmıştır.

Durkheim toplumlarda iki tür dayanışmanın varlığından söz eder. Henüz farklılaşmanın meydana gelmediği, bireylerin aynı değerlere inandıkları, aynı duyguları hissettikleri toplumda mekanik dayanışma türü hakimdir ve bireyler arasında farklılaşma olmadığı için toplum belli bir tutarlılık ve bütünlük içinde bulunmaktadır. Toplumun gelişmesiyle birlikte farklılaşma ortaya çıkar ve buna bağlı olarak toplumda bireyler arasında organik dayanışma tarzı hakim olur. Bu türden toplumlarda bireyler mekanik dayanışma örneğinde olduğu gibi benzer değil, farklıdırlar ve toplumda ayrı ayrı görevler üstlenmektedirler. Toplum içinde üstlendikleri ayrı ayrı görevlere ve karşılıklı

(*) H. Nail Kubalı tarafından, 1950'de İstanbul'da neşredilmiştir. Kitap aynı yıl Fransa da ve 1958'de de İngilizce olarak Amerika'da yayınlanmıştır.

olarak birbirlerine ihtiyaç duymaları dolayısıyla dayanışma içindedirler.

Durkheim'a göre modern toplum; toplumsal farklılaşma, organik dayanışma, nüfus yoğunluğu, iletişim sıklığı ve hayat için mücadele gibi özellikler çerçevesinde belirginlik kazanmaktadır. Sorunlardan azade olmayıp, belli sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunların en başında da her şeyden önce bireyin toplulukla yetersiz bütünleşmesi (Bkz.: R. Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, s. 333.), bir başka deyişle toplumun bütünlüğünün sağlanması sorunu gelmektedir. Durkheim'ın önünde duran soru "Bireyin toplulukla bütünleşmesi hangi yollarla sağlanabilir?" sorusudur. Bu çerçevede Durkheim, birbiri ardından aile, dini ve siyasi grupları -özellikle de Devlet'i- gözden geçirir ve bu üç gruptan hiç birinin bireyi dayanışmanın zorunlulukları altına sokarken, ona yakın, güven verecek bir toplumsal çerçeve sunmadığını göstermeye çalışır (Bkz.: R. Aron, a.g.e., s. 334). O'na göre Devlet ya da siyasal grup, bütünleşme için zorunlu koşulları sunmak için bireyden çok uzak, çok soyut, çok otoriterdir. Bireylerin toplulukla bütünleşmesini kolaylaştırabilecek tek toplumsal grup, meslek grupları ya da kendi deyişle korporasyondur (Bkz.: R. Aron, a.g.e., s. 334).

Durkheim'ın Devlet'e ilişkin görüşlerinde söz konusu meslek grupları, korporasyon ve ikincil gruplar önemli bir yer işgal etmektedir. Toplumun bütünleşmesi, dayanışmanın sağlanması noktasında ağırlıklı rol bu gruplara düşmektedir. Bireyin toplumla, bireyin Devlet'le ilişkisinde aracı rolü bu kurumlar üstlenir. Bireyin ve toplumun karşılıklı olarak birbirlerinin menfaatine zarar vermemesini temin eden ve toplum içi bütünleşmenin ortaya çıkmasını sağlayan bu ikincil gruplardır. Devlet de, toplumun bütünlüğünün sağlanması noktasında söz konusu gruplarla birlikte öne çıkmaktadır. Devlet'in toplum içindeki rolü ve ağırlığı ikincil grupların varlığına bağlanmıştır. Devlet ancak söz konusu grupların varlığı ile vardır (*). Toplum içinde belli sorunlar söz konusudur. Bu durumu, Durkheim'a göre, "Devlet'le fertlerin doğrudan doğruya, aralarına hiçbir mutavassıt girmeden, temas ve irtibat halinde bulunmaları" doğurmuştur (Durkheim, a.g.e., s. 1182) olmasıdır. Yine Durkheim'a göre Fransa'da karşılaşılan siyasi ve toplumsal buhranların kaynağında "Devlet'le cemiyetin diğer kısımları arasında yer alan tali organların bulunmaması" yatmaktadır (Durkheim, a.g.e. s. 1189). Devlet esas olarak ikincil grupları teşkilatlayıcı merkez konumundadır. Canlı organizmada beynin üstlendiği göreve benzer bir görev üstlenmektedir (***) ve "Devlet bizatihi içtimai tefekkür organıdır" (Bkz.: Durkheim, a.g.e., s. 1143). Durkheim'a göre Devlet'te karşımıza çıkan tefekkür, toplum içine yayılmış, toplumda müştereken meydana getirilen his, eğilim ve inançlardan oluşan yaygın tefekkürden farklı bir mahiyet göstermektedir. İlkinin yaygınlığına karşılık Devlet, merkezileşmiş ve teşkilatlanmış tefekkürdür (Bkz.: Durkheim, a.g.e., 1165-66).

(*) "Bunlar, mevcudiyetlerin sebebi olan yalnız ailevi, mesleki mahiyetteki hususi menfaatlerin idaresi için zaruri olmayıp, aynı zamanda kendilerinden daha yüksek her teşkilatın esaslı varlık şartlarıdır. Tali gruplar, hakim otoriteyi haiz olan ve hususi adıyla Devlet tesmiye edilen içtimai gruplar tearuz halinde ise de, Devlet'in varlığı onların varlığını tazammun eyler ve nerede tali gruplar varsa orada Devlet vardır. Tali grupların yokluğu siyasi otoritenin de yokluğu demektir." Bkz.: Durkheim, *Ahlak ve Hukuk Kaideleri Hakkında Dersler*, s. 1138;

(**) "Devlet düşündüğü ve karar verdiği zaman, cemiyet düşünülüp karar vermekte olmayıp, Devlet cemiyet için düşünülüp karar vermektedir. Devlet sadece bir teksif ve sevk vasıtası olmayıp bir manaya göre, tali grupların teşkilatlandırıcı merkezidir..." Bkz.: Durkheim, a.g.e., 1142-43.

Durkheim'in görüşleri içinde Devlet, görüldüğü gibi daha çok birey/toplum, toplum içi bölünmeler, toplumsal bütünlüğün sağlanması sorunu etrafında ele alınmaktadır. Durkheim'a göre Devlet, toplumsal organizma içinde yer alan diğer organlar gibi bir organ olup, canlı organizmada beyin işlevine benzer işlev üstlenmiştir. Toplumdaki esas görevi toplumun bütünlüğünü sağlamak, toplumun bütünlüğünü sarsacak arızı, patolojik durumların giderilmesini temin etmektir. Devlet bu görevini toplum içindeki ikincil grupları teşkilatlayarak, toplumda organik dayanışmayı sağlamak suretiyle gerçekleştirir. Esas görevi, toplum içinde organik dayanışmayı sağlamaktır. Bu görev/rol, toplumsal organizmanın genel çıkarınca tayin edilmektedir.

Durkheimcı bakış içinde Devlet, toplumda farklılaşmanın, işbölümünün gelişmesine paralel olarak mekanik bir surette gelişmiştir. Bireyci görüşlerin aksine, Durkheim, Devlet'in işbölümünün artan gelişmesine ve daha karmaşık bir yapı kazanmasına bağlı olarak ağırlığının ve ehemmiyetinin artmakta olduğu görüşündedir. Ve O'na göre toplumun farklılaşmasına bağlı olarak, giderek karmaşık bir görünüm kazanır. Modern toplumun karmaşık yapısı, doğal olarak karmaşık bir düzenleyici aygıtın oluşmasına yol açmaktadır. O'na göre, "Devlet zorunludur. Çünkü toplumsal gerçekliğin, toplu davranış biçimlerini yönetecek, düzenleyecek bu tür bir organa ihtiyacı bulunmaktadır." (Bkz.: C. B. Akal, *Durkheim Düşüncesi Üstüne*, s. 16).

Durkheim, Devlet konusunu Batı düşünce geleneğinin temel bir özelliği olan toplum temelinde ve toplum içi gelişmeler düzeyinde ele almaktadır. Bu ele alış biçimi içinde Devlet'in doğuşu problemi açıklık kazanmamaktadır. Meselenin hangi ilişki ve süreçler içinde geliştiği düzleminde ele alınmaması dolayısıyla, "farklılaşma" kavramını ve bu kavrama dayalı açıklaması da belli bir izahtan uzak ve soyut kalmaktadır. Bu sebeple Durkheimcı bakış içinde Devlet'in açıklayıcı bir izahını yakalayamıyoruz. Devlet'e ilişkin görüşler ileri sürülürken, birey/toplum sorunu söz konusu edilmektedir. Sorundan bahsedilmesi en azından sorunun varlığına işaret etmektedir. Ancak, Durkheim'ın getirdiği çerçeve içinde birey/toplum, birey/Devlet ilişkisinin uzlaşmazlığının ve uzlaşmasının kaynakları, nasıl ortaya çıktığı ve bu ortaya çıkışta rol oynayan faktörlerin izahı konusunda bir açıklama bulunmamaktadır.

Bu özelliklerine karşılık Durkheim'in görüşlerinde, Batı düşüncesinde, Devlet'e ilişkin bir kısım yanlış yaklaşımlara dikkat çekildiğini görüyoruz. Durkheim'in liberal düşünce geleneğinin aksine, birey haklarının bireyin doğal olarak getirdiği haklar olmayıp, toplumla ilişkisi çerçevesinde oluştuğunu, bu nedenle de Doğal Hukuk kuramına yönelttiği eleştiri (Bkz.: Durkheim, a.g.e., s. 1143-1144, 1155.) doğru/geçerli bir eleştiri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, Devlet, bu bakış içinde de hakem konumundadır. Müdahaleci ve ilişkileri düzenleyen, arızaları gideren bir hakemlik konumunu üstlenmektedir. Yine Durkheim Modern Devlet ile coğrafi temel/arazi/ülke arasında kurulan bağlantı için de eleştiri getirmektedir (Bkz.: Durkheim, a.g.e., s. 1136). Durkheim bu ilişkinin mahiyeti itibarıyla modern bir olgu olduğu üzerinde durur ve tarihin bütününe yaymanın doğru olmadığı yönünde görüş ifade eder. Durkheim bu yönü ile Batı sosyolojisine hakim Weberci Devlet tanım ve anlayışından ayrılmaktadır.

Durkheim'in birey/toplum, birey/Devlet ilişkileri, Sınıf bölünmeleri, dayanışma konularında getirdiği açıklamalar genelde dönemin Batı şartları ve özelde de o günün Fransa'sının içinde bulunduğu koşullar bağlamında ele alınmalıdır. Yaşadığı dönemde Fransa toplum içi çalkantılarla, sınıf çatışmaları ile iç içe bulunmaktadır. Fransa'nın genel toplum çıkarı açısından toplumsal bütünlük ve dengenin kurulması bir ihtiyaç olarak ortadadır. Durkheim bu soruna karşılık olarak ısrarla bireyin toplumla bütünleşmesi, toplumsal uzlaşmazlıkların aşılması toplumsal dayanışmanın gerçekleştirilmesi üzerinde durmuştur. Doktora çalışmasından başlayarak sonraki çalışmalarında da ele aldığı konular, bu sorunların nasıl aşılacağı kaygılarının ürünüdür.

Durkheim'in görüşleri, aynı konuda Marx'ın getirdiği açıklamaları aşma kayısına yöneliktir. Kendi içinde tutarlı bir açıklama gibi görünse de, Durkheim'in esas tasası toplumu açıklama çabasından ziyade Marx'a cevap verme olmuştur. Bunu yaparken de Marx'ın görüşlerine belli bir karşılık getirmekten çok, onu dışarda bırakarak aşma çabası söz konusudur. Bu çerçevede Marx'ta sorunlar toplumla ilişkisi içinde ele alınırken, Durkheim'de belli sorunların bireysel düzleme indirgenerek ele alındığı görülmektedir. Marx'ın toplumsal gelişmeyi izah için geliştirdiği "çatışma" kavramına karşılık Durkheim'de "dayanışma" kavramının ağırlık kazandığını görüyoruz. Marx'ta toplum sınıfları çatışmacı güçler olarak değerlendirilirken, Durkheim ikincil gruplara toplum bütünleşmesini sağlayan araçlar olarak görmektedir. Marx'ta görülen Devlet'in baskı aracı olarak tanımlanmasına ve şartların değişmesi ile ortadan kalkacağı düşüncesine karşılık; Durkheim Devlet'in toplumsal bütünleşmeyi sağladığını, aşamayacağını ve hatta giderek fonksiyonel manada karmaşılaşarak mükemmele doğru gideceği görüşünü geliştirmiştir. O'na göre Devlet, toplumun sahibi olduğu imkanlara herkesin ortak edilmesini düzenlemektedir ve bu ortaklığı sağladığı sürece de baskı aracı hüviyeti taşımayacak, aşamayacaktır. Devlet'in bu çerçevede yokluğu ise Durkheim tarafından ise bir anarşi hali olarak değerlendirilmiştir.

Netice olarak Durkheim'in görüşlerinde, kendi içinde taşıdığı tutarlılığa rağmen, esasta Devlet'le ilgili temel problemleri açıklamamızı sağlayacak izahları bulamıyoruz. Sosyoloji disiplininde Devlet'le ilgili görüşleri tartışmaya Batı'nın diğer önemli bir sosyologunun görüşlerini ele alarak devam ediyoruz.

Weber

Weber hayatı boyunca siyasetle yakın münasebetine bağlı olarak, siyasetle ilgili meselelere son derece yakın biri oldu. Sonradan kendisi ile ilgili çalışmalarda, bilim adamı olarak Weber'in, yazılarını her zaman aktif bir siyasetçinin bakış açısı ile kaleme aldığından söz edilmiştir (H. H. Gerth ve C. W. Mills, *Sosyoloji Yazıları*, s. 32). Weber, -yine bu incelemelerde- siyasi profesör tipinin son temsilcilerinden biri ve döneminin siyasi sorunlarına ilgi duyan bir entellektüel olarak değerlendirilmiştir (Bkz.: a.g.e., s. 26). Weber, hayatının gençlik devresinden başlayarak Pan-Cermenist kuruluşlarda bulunmuş, hayatı boyunca milliyetçi olmuş, ulusunun bir herrenvolk olmasını istemiştir

(Bkz.: a.g.e., s. 26). Hayatı ile ilgili bilgiler içinde bakıldığında, açık bir şekilde, Weber'in kendi döneminin Alman yayıncılık siyasetinin savunucusu olduğu (Bkz.: Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, s. 103) görülmektedir. Bu yönü dolayısıyla, hayatı ile ilgili bilgilerden hareket edilerek Batı'da yapılmış çalışmalarda Weber, bir emperyalist (Bkz.: H. H. Gerth ve C. W. Mills, *Sosyoloji Yazıları*, s. 39) olarak görülmüş, Ulusal Devlet'in çıkarlarını herşeyin üzerinde tutması sebebiyle Sosyal Darwinizmin dilini kullandığı şeklinde değerlendirilmiştir (Bkz.: a.g.e., s. 35).

Weber, sosyolojide diğer iki ünlü isimle, Durkheim ve Marx'la birlikte zikredilmektedir. Çalışmalarında ele aldığı konular çerçevesinde özellikle anti-Marxist görüşleri ile tanınmıştır. O'nun için Marx'a cevap vermek, aşmak kaygısı her zaman önemli olmuştur. Ancak, Weber'in baskın özelliği, öncelikle bir Alman milliyetçisi oluşu ve Almanya'nın sorunları üzerine kafa yorması ve her şeyden önce Alman siyasetinin emrinde bir düşünür olmasıdır. Bu çerçevede Weber'in başlıca tasası, Almanya'nın dünya egemenlik ilişkilerinde yeni bir yer edinmesi ve dünya siyasetinin yürütücüsü olmasıdır (Bkz.: Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, s. 103). Bunun yanında Weber'in başta gelen bir özelliği de çalışmalarında belli kurumların ancak Batı'da ortaya çıktığı, Batı'ya özgüllüğünden hareketle Batı toplumların eşsizliğini ve üstünlüğünü vurgulamış olmasıdır (Bkz.: Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, s. 30 vd.). Bugün Batı sosyolojisinde Weberci bakışın yaygınlığı ve hala etkili oluşu; öncelikle Batı ile ilgili sorunlarda belli, soru ve eleştiriler getiren Marx'a getirdiği karşılıkların yanında, bütün çabasıyla Batı toplumlarının savunuculuğunu üstlenmesi sebebiyledir.

Weber'in eserlerinde Devlet'in doğuşu problemine ilişkin açıklamalara rastlanmamakla birlikte; çalışmalarında Devlet'in tanımı, güç ilişkileri, yönetim araçlarının ele geçirilmesi temelinde siyasi mücadele, egemenlik şekilleri üzerinde geniş olarak durduğu görülmektedir. Devlet'le ilgili görüşleri, Batı sosyolojisinde etkisini ve ağırlığını sürdürmekte ve günümüzde sürdürülen tartışmalarda kalkış noktasını oluşturmaktadır.

Weber Modern Devlet üzerinde durmuş, konu ile ilgili belli bir açıklama getirme çabası içinde olmuştur. Weber, Modern Devlet'in gelişmesi süreci ile ilgili iki hususa işaret etmiştir. Bunlardan ilki Modern Devlet'le birlikte şiddet ve yönetim araçlarının sahip ve denetimliğinin tek elde toplanması; Devlet çıkarı adına özel birey ve grupların elinden söz konusu araçların denetiminin alınarak millileştirilmesidir. İkincisi ise; Modern Devlet'in, kapitalizmin gelişmesiyle Protestanlık arasında kurduğu ilişkidir (Weber'in kapitalizm ile Protestanlık arasında kurduğu ilişkinin eleştirisi için Bkz.: B. Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, s. 136 vd.). Modern Devlet'in gelişmesi sürecinde bir yandan şiddet ve yönetim araçlarının denetimi özel grupların, feodal beylerin, elinden çıkıp, Devlet tekeline toplanırken; Protestanlık da bunu meşrulaştırmıştır. Weber, Protestanlığın Modern Devlet'in gelişmesine yaptığı bu katkıyı şu şekilde belirlemektedir: "Protestanlık, Devlet'i tanrısal bir kurum, dolayısıyla da şiddeti de bir araç olarak tam bir meşruluğa kavuşturmuştur. Luther, bireyi savaşın ahlaki sorumluluğundan kurtarmış ve bu sorumluluğu yetkililere devretmiştir. İnanc sorunları dışındaki tüm konularda otoriteye itaat asla suç olmayacağı anlayışını

getirmiştir” (Bkz.: H. H. Gerth ve C. W. Mills, *Sosyoloji Yazıları*, s. 122).

Weber, Devlet’in tanımlanmasında güç ve şiddet ilişkisine belirli bir önem atfetmiştir. O’na göre “Modern Devlet, bütün siyasal birlikler gibi, sosyolojik olarak özelde ancak kendine özgü somut araçları açısından tanımlanabilir. O da fiziksel güç ve şiddet kullanımıdır.” (Bkz.: a.g.e. içinde, *Meslek Olarak Siyaset*, s. 79-80). Yine O’na göre “şiddet kullanmasını bilen sosyal kurumlar olmasaydı Devlet kavramı ortadan kalkar, sözcüğün tam anlamıyla anarşi denilen ortam doğardı. Elbette şiddet, Devlet’in olağan ya da tek aracı değildir... ama şiddet kullanımı Devlet’e özgü bir araçtır. Bugün Devlet ve şiddet ilişkisi özellikle yakın bir ilişki haline gelmiştir. Geçmişte çok çeşitli kurumlar -Sib’le başlayarak- fiziksel şiddet kullanımını oldukça normal saymışlardır. Ama bugün şunu kabul etmek zorundayız: *Devlet, belli bir arazi içinde, fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde “başarıyla” bulunduran insan topluluğudur.* “Arazi”nin Devlet’in özelliklerinden biri olduğuna dikkat edilmelidir. Ayrıca, bugün, fiziksel şiddet kullanma hakkı başka kurumlara ya da bireylere yalnızca Devlet’in izin verdiği ölçüde tanınmaktadır. Devlet, şiddet kullanma hakkının tek kaynağı olarak tanınmaktadır.” (Bkz.: a.g.e., s. 80).

Weber’in görüşlerinde, Devlet’in şiddet araçları ile ilişkisi içinde tanımlanmasının yanında ikinci önemli husus; tanımda, coğrafi temele, arazi unsuruna verilen önemdir. Bu çerçevede Weber’e göre Devlet, şiddet ve yönetim araçlarının denetimini elinde tutan gücün belli bir arazi üzerinde egemenlik tesisidir. Görüldüğü gibi, Weber’in Devlet tanımında şiddet ve yönetim araçlarının denetimi belirgin bir yer işgal etmektedir. Marx’ta karşımıza çıkan üretim araçlarının denetimi kavramsallaştırmasına karşılık Weber’de yönetim araçları ağırlık kazanmaktadır. İki düşünür arasında karşıt bir paralellik ortaya çıkmaktadır. “Marx, iktisat dönemleri saptayıp, başlıca iktisadi sınıfları bunların içine yerleştirmiş, kimi toplumsal siyasal etmenlerle, üretim araçlarının bağlantısını kurmuştur. Weber de, siyasal konularda, silahların ve yönetim araçlarının denetim hakkı üzerinde durmuştur... Ekonomik yapıların anlaşılmasında üretim araçları Marx için ne denli önemliyse, siyasal yapı türlerinin anlaşılmasında siyasal güç ve iktidarın maddi araçlarının denetimi de Weber için o denli önemlidir.” (A.g.e., s. 48).

Weber Devlet’i insanın insana egemenliği ilişkisi şeklinde değerlendirmektedir. O’na göre “Tarihte kendinden önce gelen siyasal kurumlar gibi, Devlet de insanın insana egemenliği ilişkisidir -meşru (yani meşru sayılan) şiddet araçları ile desteklenen bir ilişki. Devlet var olacaksa, egemenlik altındakilerin, egemen güçlerin, sahip olduklarını iddia ettikleri otoriteye itaat etmeleri gerekir.” (a.g.e., s. 80). Bu itaat gereği dolayısıyla Devlet olma ya da Weber’in kavramsallaştırmasıyla; “örgütlü egemenlik, fiziksel şiddetin kullanımı için gerekli maddi araçların denetimini gerektirir. Dolayısıyla, örgütlü egemenlik, kişisel yönetici kadro ile yönetimin maddi araç ve gereçlerinin de denetimini gerektirir” (a.g.e., s. 82).

Weber, insanın insana egemenliği ilişkisi içinde üç tür egemenlik şeklinin olduğunu kabul eder. Bunlardan ilki ezeli geçmişin otoritesi, yani hatırlanamayacak kadar eski uyma ve kabul etme alışkanlıklarının kutsallaştırdığı göreneklerdir. Bir patriyarkın

veya bir patrimonial prensin sahip olduğu geleneksel otorite bu tarz bir egemenliğin ifadesidir. İkincisi, olağanüstü ve tanrı vergisi kişiliğin karizmatik otoritesi; yani bir kişiye duyulan mutlak bağlılık ve güvene, onun kahramanlığına ya da başka niteliklerine inanmaya dayanan otoritedir. Sonuncusu ise, yasalara dayanan egemenliktir ve yasaların geçerliliğine ve rasyonel kurallara dayanan işlevsel yetkiye inanmaya bağlıdır. Yasalarca konulmuş ödevlerin yerine getirilmesinde itaat esastır. Bu, çağdaş Devlet memurunun ve bu bakımdan ona benzeyen tüm siyasal güç sahiplerinin sahip olduğu egemenliktir (Weber'in bu üç egemenlik tarzı ile ilgili görüşleri için bkz.: a.g.e. içinde, *Meslek Olarak Siyaset*, s. 80-81).

Weber'in Devlet'le ilgili görüşlerini bu şekilde toplamak mümkündür. Bu görüşler içinde kalındığında Devlet'in kuşatıcı/açıklayıcı bir tanımına ulaşmak mümkün değildir. Weber'in, görüşlerini ileri sürerken belli kaygılar taşıdığına işaret etmiştik. Bu kaygıların başında Marx'a karşılık getirme gelmektedir. Nitekim açıklamalarında bu husus bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Weber, Marx'taki üretim araçları/siyaset ilişkisini; yönetim araçları/siyaset ilişkisi şeklinde kurmaktadır. İlişkinin bu şekilde kurulması belli kaygılar sebebiyledir. Önce üretim faaliyetleri temelinde, Batı'da toplumun sahip olduğu imkanlarda ortaklık iddia etme daha kolaydır. Üretim temelinde ortaklıktan hareketle üretimi gerçekleştiren geniş kitlelerin, elde edilen zenginliklerden ya da sömürüden pay talebi makuliyet kazanmaktadır. Madem ki üretim temelinde belli bir ortaklık söz konusu; o halde zenginlikler de ortak olmalıdır. Burada başlıca tasa ortaklığın herkese açılmasıdır. Marx'ın görüşleri de bu tasanın ifadesinden başka bir şey değildir. Buna karşılık Weber, ısrarla yönetim araçlarından, yönetim araçlarının tekelden denetimi üzerinde durmaktadır. Weber'in başlıca kaygısı, toplumda çeşitli kesimlerin talebine karşılık ortaklığın herkesi açılmamasıdır. Weber'in yönetim araçlarının denetimi ve yönetimi üzerinde ısrarla durması, Batı'yı Batı yapan ayrıcalıklı grupların, yönetici sınıfların önemini vurgulamak kaygısıyladır. Daha açık ifadesiyle, Batı'nın sahibi Batı sömürgeci siyasetini yürütenler, bu siyasetini yönetimini üstlenenlerdir. Belli bir başarı ile Batı'yı toplumlar arası ilişkilerdeki bugünkü yerine getirenlerdir. Yönetici grupların belli başarıları vardır ve Batı siyasetini başarı ile yürütmüşlerdir. Bu sebeple, ortaklık talepleri ile birlikte önerilen ve sonu ne olacağı belli olmayan siyasetle Batı'nın o güne kadar elde etmiş olduğu konumunu sürdürmesi en azından kaygı konusudur. Weber, bu sebeple yönetim araçlarının önemi üzerinde durmuş ve Devlet'i tanımlarken belli bir siyaseti yürütmede başarı unsurunun altını çizmiştir.

Weber ele aldığı birçok konuda olduğu gibi Devlet konusunda da Marx'a karşılık getirme kaygısı içinde olmuştur. Marx'ta toplumsal gelişmeleri izahta alt yapı önemli olurken, üretim ilişkilerine belirleyicilik atfedilirken Weber'de bunun tersi söz konusu olmuştur. Üst yapıya, yönetim konusuna önem verilmiştir. Devlet'in tanımlanmasında, şiddet araçlarına verilen önem de, Marx'ın Devlet'in baskı aracı olarak tanımlanmasına karşılık olarak geliştirilmiştir. Toplumda hangi kesit şiddet araçlarının denetimini, yani Devlet'i elinde tutarsa tutsun sonuç değişmeyecektir. Weber bu suretle iktidardaki hakim sınıfın uyguladığı baskıya da belli bir doğallık kazandırmaktadır. Ayrıca bu çerçeve içinde işçi sınıfı da ayrıcalıklı konumunu yitirmektedir.

Weber, geliştirdiği Devlet tanımında arazi unsuruna belli bir önem atfetmektedir. Gerçekten, Modern Devlet'in başlıca özelliklerinden birisi, belli bir arazi temelinde sahip olmasıdır. Ancak modern bir olgu olarak karşımıza çıkan coğrafi temel konusunun, umumiyetle Devlet örgütlenmelerinin bir özelliği gibi sunulması yanıltıcıdır. Ya da modern bir olguyu bütün bir tarihe yayma çabasıdır. Tarihte belli bir arazi temelinde yükselmeyen Devlet örgütlenmeleri görülmüştür. Kaldı ki, bundan sonrası için de coğrafi temelin Devlet'in esas olacağı neticesini çıkarmak geçerli bir açıklama değildir. Toplumlar tarih içinde çok çeşitli sorunlarla karşılaşmışlar, çok çeşitli ilişkiler içinde oluşmuşlardır. Bu sorun ve ilişkilere cevap getirme çabası içinde Devlet'e ulaşmışlardır. Toplumlar, tarihin çeşitli dönemlerinde karşılaştıkları değişik ilişki ve sorunlara farklı siyaset örgütlenmeleri ile cevap vermişlerdir. şartların değişmesine bağlı olarak farklı bir siyaset ve bu siyasetin örgütlenme imkanları ortaya çıktığında, coğrafi temelin ve sınırların aşılması da mümkün olabilecektir.

Weber, ısrarla, Devlet'in insanın insana egemenliği ilişkisi olduğu konusu üzerinde durmaktadır. Söz edildiği gibi egemenlik, insana rağmen diğer insanların onun üzerinde kurduğu bir egemenlik değildir. Belli bir karşılıklılık söz konusudur. Toplum olarak karşılaşılan belli sorunlar vardır. Sorunlara cevap getirilmesi, sorunların çözülmesi bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Devlet böyle bir ihtiyaa karşılıktır. Dolayısıyla rağmen bir egemenlikten ziyade belli görevleri üstlenme söz konusudur. Egemenliğin kaynağında da böyle bir ilişki söz konusudur.

Devlet'in doğuşu problemi de Weber'in görüşleri arasında cevapsız kalan sorunlardandır. Bu yönüyle Weber'in görüşleri açıklayıcı boyuttan yoksundur. Mesele açıklanmaya çalışılırken -kendisinden destekleyici olarak yararlanabilmek için- tarihi olaylara başvurulmakta, buna karşılık mesele tarihi gelişimi içinde verilmemektedir. Tarihsizlik ileri sürülen görüşlerin belirgin niteliğini oluşturmaktadır. Feodalizme getirilen açıklama bu hususa güzel bir örnektir. Feodalizm, Weber'in kavramları ile askeri şiddet ve yönetim araçları üzerinde mülkiyetin niteliği ile açıklanmaktadır. Bu durumda, feodalizmin hangi tarihi ilişki ve süreçler içinde ortaya çıktığı ve hangi sorunlara karşılık olduğunun cevabını elde edemiyoruz.

Bütün bunlarla birlikte, sorun ne denli yanlış ve sınırlı düzlemde ortaya konulmuş olursa olsun; Weber nihai tahlilde Devlet'i bir siyaset aracı olarak değerlendirmektedir. Batı düşüncesinde konunun, bu boyutu ile ele alınması Weber ve Marx'ta -ortak bir unsur olarak- açık seçik görülmektedir. Esas itibariyle sıhhatli ve geçerli bir açıklama getirilmemekle birlikte sorunun siyasi düzlemde ele alınması, zikredilmesi gerekli önemli bir husustur. Bunun dışında, Batı sosyolojisinde Weber'in siyaset sosyolojisine yaptığı katkılardan günümüzde bile sürekli söz edilmesine karşılık, Weber'de Devlet'in ve siyasetin gerçek mahiyeti hakkında açıklayıcı ve kuşatıcı bir tanıma ulaşamıyoruz. Elbette günümüz Batı sosyolojisinde varlığını sürdüren bir Weber etkisi bulunmaktadır, ama bunun sebebi Weber'in açıklayıcı izahlar getirmiş olması değil, Batı kaygı ve tasalarına Weberci bakış içinde cevap getirilebilmesidir.

Değerlendirme

Devlet'in tanımı, tanımla birlikte Devlet'in doğuşu problemi etrafında belli saha ve disiplinlerde ileri sürülmüş görüşleri ele aldık. Tartışmalarımız sırasında elde ettiğimiz neticeleri şu şekilde toparlayabiliriz:

Ele aldığımız görüşler, Doğu düşünce sahasını dışarda tuttuğumuzda, esas itibarıyla Batı bakış açısı içinde ya da Batı tesirinde (*) geliştirilmişlerdir. Doğu düşüncesinde, cevap aradığımız problemlere; -daha önce de değindiğimiz gibi- gerek Doğu düşüncesinin sahip olduğu özellikler ve gerekse bugün o geleneğin dışında oluşmuş bakış açısından bakmanın getirdiği güçlükler sebebiyle bir karşılık bulamamaktayız.

Batı düşüncesinde ve Batı etkisi altında geliştirilmiş görüşlerin zaaflarını birkaç başlıkta toplayabiliriz. Öncelikle, Batı düşüncesinde ileri sürülmüş görüşler; Batı'da belli gelişmeler önünde duyulan belli tasalara karşılık olarak geliştirilmişlerdir. Bu görüşler çerçevesinde ele alındığında genel olarak Devlet'i, özel olarak Batı Devleti'ni ve Batı dışında kalan toplumlarda Devlet örgütlenmelerini izah mümkün olmuyor. Belli bir sınırlılık söz konusudur. Bu görüşler, önce Batı'nın kaygıları ve buna bağlı olarak çıkarları ile sınırlı görüşlerdir. Batı'nın kendi pratiğinden kalkarak geliştirdiği tanım ve görüşlerdir. Batı'da belli bir soruna cevap getirmiş olmaları bizim açımızdan sorunu çözmemektedir. Bu husus, arazi unsuruna verilen önemde olsun; Devlet'in sınıfsal karakteri üzerinde duran görüşlerde olsun veya Devlet'i hakem konumunda gören açıklamalarda olsun ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar Yeni Çağ sonrası gelişmeler içinde Batı'nın kendi bünyesinde karşılaştığı problemlere cevap olarak geliştirdiği görüşlerdir. Bununla birlikte kuşatıcı ve o ölçüde açıklayıcı değillerdir. Evet, Modern Devlet'in önemli bir özelliği coğrafi bir temele sahip olmasıdır. Ama bu, tarihte görülen çok çeşitli Devlet'lerin mutlaka coğrafi temele sahip olduğu neticesini getirmez. Nitekim, tarihi Bozkır İmparatorlukları örnekleri bunun aksini göstermektedir. Kaldı ki Batılı açıklamalar, Yeni Çağ ile birlikte ortaya çıkan Modern Devlet örgütlenmesi ile coğrafya arasındaki ilişkiyi de açıklama imkanından mahrumdurlar. Devlet'in, Devlet-toplum, birey-toplum ilişkilerinde hakem rolünü oynaması da aynı şekilde tartışılır. Batı'da yaşanan sorunlar ve Devlet-toplum ilişkilerinin mahiyeti dolayısıyla ve belli kaygılarla Devlet bu şekilde tanımlanmıştır. Devlet'in, bir sınıfın diğer sınıf üzerindeki baskı aracı şeklinde tanımlanması da aynı sebeplerledir. Belli dönemlerde, özellikle 19. yüzyıl şartlarında sınıflar arası ilişki ve çatışmalar dönemin düşünürlerince, meselenin bu yönünün vurgulanmasını; giderek Devlet'in en bariz özelliği olarak ileri sürülmesini doğurmuştur. Önce bu sorun Batı ile sınırlıdır. İkincisi söz konusu görüş, Batı Devlet'i ile ilgili belli ipuçlarını içermekle birlikte konuyu bütünlüğü içinde açıklama imkanı vermemektedir. Ayrıca, Batı Devlet'inin taşıdığı bir kısım niteliklerin tarihteki çok çeşitli Devlet'lerin aynı mahiyette olmalarını getirmez. Bütün bu sebeplerle Batı siyaset ve Devlet örgütlenmesinin yanında, Batı dışında kalan örgütlenme ve siyasetlerin mahiyetlerini açıklayacak genel bir tanıma, açıklamaya ihtiyaç duyuyoruz.

Batılı görüşlerde, belli açıklamalar istisna olmakla birlikte, büyük ölçüde tarihi

boyutun ihmal edildiği görülmektedir. Tarihi gelişmenin göz ardı edilmesinin en önemli sonucu, bu görüşlerin açıklayıcılıktan mahrum görüşler olması şeklinde ortaya çıkmıştır. Batı şartlarında meseleyi ele alırken kaygının pratikte belli bir sorunun aşılması ile sınırlı olması, tarihi boyutun göz ardı edilmesini getirmiştir. Buna örnek olarak Toplum Sözleşmesi kuramının ortaya çıkış koşullarını verebiliriz. Süreç içinde ve koşulların değişmesine bağlı olarak sorunların da mahiyet değiştirmesi sonucunda söz konusu kuramlar da çabucak aşılmıştır. Dolayısıyla Batı düşüncesinde meselenin belli kaygılar içinde, belli problemlere karşılık getirme çabasıyla ileri sürülmeleri bu sınırlılığın doğurmuştur. Bu özellikleri ile Batılı açıklamalar, tarihten ve toplumsal ilişkilerden bağımsız soyut, kurgusal görüşler niteliğindedirler. Bu yönüyle bu görüşler doyurucu/zengin açıklamalara ulaşmaktan bizi alıkoymakla kalmayıp, Batı içinde geliştirilmiş açıklamaları kabulde ve ne ölçüde geçerli oldukları konusunda daha dikkatli olmaya götürmektedir.

Batılı açıklamaların temel bir özelliği, Devlet'in hemen bütün görüşlerde içselci bir yaklaşımla ve Batı toplumuyla sınırlı ele alınmasıdır. Böyle bir ele alış, Batı'ya kendisini kendisi ile açıklama imkanı vermektedir. Mesele; Batı açısından sağladığı bu açıklama kolaylığına karşılık, sınırlanmakta, bütün ve gerçek boyutları içinde ele alınmamaktadır. Toplumlar, tarihte birbirleri ile olan ilişki ve çatışmaları içinde ortaya çıkmışlar ve kimliklerini kazanmışlardır (Bkz.: Baykan Sezer, *Asya Tarihinde Suboyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, s. 3). Ve dünya tarihinden bağımsız bir Batı tarihi olmamıştır. Söz gelimi Eski Yunan dönemini uygarlıklarla olan ilişkisi ve çatışması dışında ele aldığımızda, Yunan dönemine kimliğini kazandıran ilişkileri, dolayısıyla Yunan'ı anlamak ve açıklamak imkanı bulamayız. Batı, sonraki tarihi içinde de kendi başına ve kendi kozasını ören bir örgütlenme içinde olmamıştır. Batı'daki gelişmeler taa en başından beri kendi dışı ile olan ilişkiler içinde ortaya çıkmıştır. Batı tarihi bu ilişkiler içinde oluşmuştur. Kendi dışı ile olan ilişkileri en alt düzeye indiğinde, Batı kendi tarihini yapmaktan mahrum kalmış ve böyle dönemleri karanlık devirler şeklinde adlandırmıştır. Batı tarihinin çeşitli dönemlerinde karşımıza çıkan Devlet örgütlenmeleri de Batı'nın kendi dışı ile kurduğu bu ilişkiler içinde doğmuş ve özelliklerini kazanmıştır.

Kuşatıcı ve açıklayıcı bir görüşe ve tanıma ulaşmak, öncelikle meseleyi dar ve soyut bir toplum düzleminde ele almaya değil, tarihi oluşturan toplumlar arası ilişkiler içinde değerlendirmeye bağlıdır. Böylesi bir ele alış içinde Devlet'in tarih içinde toplumlar arası ilişkiler içinde nasıl ortaya çıktığını izlemek ve bu çerçevede gerçek mahiyetini anlamak ve izah etmek mümkün olacaktır. Ayrıca böyle bir ele alış bize, getireceğimiz açıklamayı tarihi olaylar önünde sınama imkanını da verecektir. Biz tartışmalarımız sırasında böyle bir ele alış çabası içinde olacağız.

Devlet'in doğuşu problemi de izah edilmeyen konuların başında gelmektedir. Mesele, izah edilemeyince spekülasyona gidilmiş, buradan da Devlet'in zorunlu olarak doğduğu ve doğması gerektiği sonucuna varılmıştır (*). Ya da izah güçlükleri ile karşılaşıldığında Devlet'in doğuşunu kendiliğindenlik içinde ele almaya izin veren açıklamalar geliştirilmiştir. Yine söz konusu görüşlerde karşımıza çıkan bir husus da farklılaşma kavramıdır. Belli farklılaşmalar sonucunda Devlet'in doğduğu ileri sürülecek,

(*)Toplum Sözleşmesi kuramı

ama farklılaşmanın nasıl ve niçin, hangi ilişkiler içinde, ne tür sorunlarla birlikte ortaya çıktığı cevapsız kalmıştır (*).

Devlet'le ilgili görüşler zaman zaman Yunan'a kadar götürülerek belli bağlantılar kurulmak istense de esas olarak Yeni Çağ sonrasında ortaya çıkmıştır. 1453'te İstanbul'un fethinin Batı'da yarattığı gelişmeler içinde mesele önem kazanmış ve üzerinde durulmaya başlanmıştır. Söz konusu görüşler, bu çerçevede ortaya çıkan gelişmelere karşılık olarak ileri sürülmüş; mesele şu veya bu şekilde izah edilme çabasına girilmiştir. Getirilen açıklamalarla mesele, Batı bakışı ve Batı'ya has problemlere cevap getirme kaygısı içinde ele alınmıştır. Bu sebeble Batı'dan kalkılarak geliştirilmiş görüşlerdir. Bu da söz konusu görüşleri yukarda değindiğimiz sınırlılığının yanında ideolojik de kalmaktadır.

Burada hemen bir şeyi ifade etmek gerekmektedir: Söz konusu görüşler ifade edilmiş olmak için ifade edilmiş görüşler değildir. Batı gelişmesi içinde belli anlamı ve temeli olan görüşlerdir. Bu görüşler, tarihi ilişkiler içinde ele alındığında niçin ileri sürüldüklerini anlamamız ve izah etmemiz mümkün olabilecektir. Biz daha çok bu yönde bir çaba sarfettik; ileri sürülen görüşleri, dönemin Batı şartlarıyla bağlantısını kurmaya çalıştık. Batı düşüncesinin Batı tarihsel koşulları ile bağlantısını kurmada belli neticeler elde etmekle birlikte, bizim esas problemimiz olan Devlet'in tanımı ve doğuşu konularına geçerli bir açıklama bulabilmiş değiliz. Biz Devlet'in tanımını yapmaya, Devlet'in doğuşundan başlayarak tarihi gelişme içinde Devlet'in ortaya çıkışını izah etmekle başlayacağız. Çalışmanın sonraki safhası içinde bunun yapılması gerekiyor. Burada, burada ulaşacağımız neticeler içinde belli bir tanıma ulaşmamız, tanım geliştirmemiz mümkün olabilecektir.

II. DEVLETİN TANIMI

Tanım arayışı içindeyiz. Geliştireceğimiz tanımın belli bir tesbitten öte, bir açıklama getirmesi, bize Devlet'in gerçek mahiyetini ve niteliklerini vermesi gerekir. Bu ise, Devlet'in tarihte hangi şartlar içinde ortaya çıktığını ve nasıl geliştiğini veren bir açıklama ile mümkündür. Bu da bizi doğrudan Devlet'in doğuşu problemine götürmektedir. Tartıştığımız görüşlerin başlıca zaafı Devlet'in oluşum sürecini, hangi tarihi koşullar içinde ortaya çıktığını bize vermekten uzak olmalarıydı. Devlet'in gerçek mahiyetinin tarihle, tarihi olaylarla ilişkisi içinde ele alınmasıyla mümkün olabileceği düşüncesindeyiz. Bu sebeple de kendi tanımımızı geliştirirken meseleye buradan, yani Devlet'in tarih içinde oluşum sürecinden başlayacağız.

Devlet'in ortaya çıkışı ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Söz konusu görüşler Devlet'in doğuşunu toplumda ortaya çıkan farklılaşmalar temelinde izah eden görüşlerdir. Ancak bu görüşler farklılaşmaların sebebi ve hangi ilişkiler içinde ortaya çıktığı konusunda tatmin edici değildir. Söz gelimi, Devlet'in, ilk üretimle birlikte belli bir değiş-tokuş ilişkisi ve ticaret imkanının ortaya çıkmasının yol açtığı farklılaşma içinde doğduğu görüşü bunlardan biridir. Bu görüşe göre Devlet, belli bir birikimin, zenginleşmenin yol açtığı farklılaşma içinde doğmuştur. Ancak belli bir zenginleşme ve bu zenginleşmenin neticesi olan sınıf farklılaşmalarının bu şekilde ele alınması geçerli bir açıklama değildir. Çünkü belli bir zenginliğin toplumsallaşması yine belli ilişkilerle mümkündür. Zenginliğin kullanılabileceği bir ilişkinin bulunmadığı bir ortamda (*) belli bir birikimin belli farklılaşmalara yol açması düşünülemez.

Batı'da geliştirilmiş görüşler arasında zenginlik ve dinamizm gösteren bir görüş bulunmaktadır. Mükemmel olmamakla birlikte söz konusu görüş, meseleye geniş ve dinamik bir boyut içerisinde bakabilme başarısını gösterebilmiştir: Marxist açıklama. Söz konusu görüşü, Devlet konusunu ele alısta başarılı kılan; meseleye, Devlet'i tarihi gelişmesi içinde ve siyasi hüviyetiyle birlikte açıklamaya ağırlık vermiş olmasıdır. Tartışmalarımız sırasında Marxist açıklamaya değindik ve Hegel, Durkheim ve Weber'in görüşleriyle birlikte tartıştık. Burada yine aynı görüş çerçevesinde Devlet'in doğuşu problemine getirilen açıklamayı ele alacağız. Bu değinmemizle birlikte, Marxist görüşün Devlet'in doğuşu problemine getirdiği açıklamayı tartıştıktan sonra kendi açıklamamıza geçeceğiz.

Marxist Görüş ve Devlet'in Doğuşu

Marx Batı düşüncesinde, belli eksiklikleri olmakla beraber, toplumla ilgili kavramları tarihi gelişmesi ve zenginliği ile birlikte vermeyi amaçlayan yazarların başında gelmektedir. Etkileri günümüzde de sürmektedir. Tartışmalarımızı bu görüşle başlatmamızın başlıca sebebi, Marx'ın açıklamasının Batı düşüncesinde ulaşılan belli bir seviyenin ifadesi olması kadar, Batı içinde diğer görüşleri aşan belli bir dinamizmi de içermesidir.

(*) Söz konusu ortam ilkel toplum koşullarının egemen olduğu ortamdır

Bu görüşe göre uygarlık başlangıcında sınıfsız toplum bulunmaktadır. Uygarlığa geçiş sürecinde toplum içinde farklılaşmalar doğmuş, sınıflar ortaya çıkmıştır. Toplum sınıfları insanlığın bundan sonraki tarihinde baş aktörler olarak tarihin ilerletici gücünü oluşturmaktadırlar. Devlet de böyle bir gelişme içinde, toplumda sınıf farklılaşmalarının, bölünmelerinin belli bir seviyeye gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Buna göre Devlet, toplumun uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarına bölünmesinin ürünüdür ve temel özelliği toplumda bir sınıfın diğer bir sınıf üzerine baskı aracı olmasıdır. Toplumda belli bir sınıfın bu araca el koymasının arkasından, süreç içinde sınıfların toplumsal temeli ortadan kaldırıldığında Devlet de yok olacaktır. Çok kısa olmakla birlikte Marxist Devlet kuramının ana çizgileri bunlardır. Devlet, sınıfsız toplumda, sınıf farklılaşmaları sürecinde doğmuş, sınıf çatışmaları içinde hüviyetini kazanmış ve toplumda sınıfların ortadan kalkması ile de son bulacak bir baskı aracıdır.

Sınıfların ortaya çıkışı sonrasında, bu manada kurulan ilişkilerin bilhassa Batı tarihi söz konusu olduğunda belli bir tutarlılığından söz edilebilir. Ancak getirilen açıklama, sorunu bütünüyle izah etme imkanı vermemektedir. Belli sorular bulunmaktadır. Uygarlık başlangıcındaki sınıfsız toplumdan uygarlığa, sınıflı topluma/toplumlara nasıl geçildi? Tarihin ilerletici gücünü oluşturan sınıflardan ve sınıfsal farklılaşmadan mahrum toplumda uygarlığa nasıl ulaşıldı? Devlet'in toplum içi farklılaşmalar neticesinde ortaya çıktığı ifade ediliyor. Buna karşılık, farklılaşmadan mahrum toplumda farklılaşmanın hangi saiklerle doğduğu konusu kapalı kalmaktadır.

Bu soruya savaşların varlığından söz edilerek cevap getirilmeye çalışılmıştır. Savaşların yarattığı gelişme içinde, esir almalar, köle edinmeler çerçevesinde toplumda farklılaşma ortaya çıktığı görüşleri ileri sürülmüştür. Ancak kimin kimle ve niçin savaştığı, getirilen açıklama içinde ortaya çıkmayacak, mesele yine izah edilmeyecektir. Burada farklılaşma ile birlikte geride bırakılan aşama ilkel toplum aşamasıdır. İkel toplumda var olan ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda ihtiyaçların ve ilişkilerin basitliği içinde mülkiyet ilişkileri de basittir. Henüz mülkiyetin toplumsallaşmasından, toplum içinde bir ehemmiyete sahip olmasından söz etme imkanı yoktur. Bu basit mülkiyet ilişkileri içinde başkasını köle alacak mülkiyet düzeni de söz konusu değildir. Zira mülkiyet ya da köle ancak belli ilişkiler içinde anlam kazanabilir. Bu durumda köle alımları ile toplumsal farklılaşmanın ortaya çıkması ve ilkel toplumdan uygarlığa nasıl geçildiği yine soru olarak kalmaktadır. Mülkiyet ilişkilerinin basitliği içinde başkasını köle alacak bir mülkiyet düzeninden söz etme imkanı yoktur. İkel toplumdan uygarlığa, sınıfsız toplumdan sınıflı topluma ve Devlet'e geçiş bu çerçevede izah edilememektedir. Bu yönüyle Marxist görüş belli zaafı taşımaktadır. Geçiş i zahta zorlanmaktadır. Bu zaaf ve zorlanma zaman zaman Marxist görüş arasında çelişkilere yol açacaktır. Zaaf aşma çerçevesinde meseleyi kendiliğindenlik içinde açıklamaya elverişli kuramlara yönelindiği görülmüştür. Kuramın getirdiği açıklamalarda, 19. yüzyıl Batı düşüncesinde yaygın etkileri bulunan Darwin ve Morgan'a ilgi duyulmasında bu husus rol oynamıştır.

Geçişin izah edilememesi, sadece Marxist görüşe has bir zaaf olmayıp, bütün bir Batı düşüncesinin zaafıdır. Zaaf, Devlet'in, toplum içi farklılaşmalar, sınıflarla sınırlı tutularak açıklanmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır. Batı, bütün tarihi, kendi

kurum ve sınırları içinde izah etmeye özen göstermektedir. Mesele bir kez sınırlı düzlemde ele alındığında giderek toplumla sınırlandırılmaya başlanmaktadır. Ele aldığımız problem açısından Marxist görüşün en önemli zaafı; ilişkilerin, sorunların toplumla sınırlandırılmasıdır. Dinamizmin toplumla sınırlandırıldığı görülmektedir. Başlangıçta farklılaşmamış toplumdan farklılaşmış topluma geçiş, sınıflar ortaya çıkmadığı için, farklılaşmamış toplumlar arasındaki savaşlarla izah edilmektedir. Ancak savaşların varlığı da sorunu açıklamayacak; farklılaşmamış toplumların niçin bir biri ile savaştıkları konusu da izah edilemeyecektir.

Savaş ve Toplum Farklılaşmaları

Doğu'da, Doğu toplumları arasında savaşların varlığı bilinmektedir. Batı'da da savaşlar vardır. Ancak her iki uygarlık çevresinde görülen savaşlar mahiyeti itibariyle farklılıklar göstermektedir. Doğu'da savaşlar, toplum farklılaşmaları ile birlikte, toplumlar arasında bir farklılaşmanın ortaya çıkması sonrasında söz konusudur (Doğu toplumları arasında görülen farklılaşma için bkz.: B. Sezer'in, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*; ve *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı* adlı çalışmaları). Doğu'da, toplumlar arasında farklılaşmalar uygarlığa geçiş, yerleşik tarımın gerçekleştirilmesi çerçevesinde belli bir seviyeye ulaşmıştır. Bir yanda su boyu ovalarında yerleşik tarımı gerçekleştirerek insanlık tarihinde önemli bir sıçramayı gerçekleştiren yerleşik toplumlar, diğer yanda ise göçebe hayat tarzının hakim olduğu bozkır halkları vardır. Aralarında belli bir farklılaşma ve ilişki söz konusudur. Bu farklılaşma, toplumlar arasında çatışmadan alışverişe kadar geniş bir zenginlik gösteren ilişkilerin zeminini de oluşturmaktadır. Yine Doğu'da karşımıza çıktığı biçimi ile toplumlar arası farklılaşma, toplumların gelişmesini, hüviyetlerini kazanmasını sağlamış, tarihin ilk büyük uygarlıkları ve ilk büyük merkezi Devlet örgütlenmelerin doğmasına yol açmıştır (Doğu'da toplum farklılaşmaları ve uygarlığa geçiş ile Devlet'in Doğuşu konuları için bkz.: B. Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*).

Doğu toplumları arasında gördüğümüz farklılaşmanın bir benzeri Batı için söz konusu olmamıştır. Batı kendi içinde böyle bir farklılaşma imkanından, uygarlığa geçiş öncesi tarihi içinde mahrum bulunmaktadır. Uygarlık bölgeleri ile, Doğu toplumları ile kurulan ilişkiler ve bu ilişkilerin sürdürülmesi, örgütlenmesi noktasında Batı'da toplum içinde ve toplumlar arasında farklılaşma ortaya çıkmıştır (Batı'da toplum farklılaşmasının tarihi toplumsal zemini için bkz.: B. Sezer, *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı* içinde Ek: *Doğu- Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri*). Batı'nın daha sonraki tarihinde ortaya çıkan toplum içi farklılaşmalar, uygarlığa geçiş öncesinde bulunmamaktadır. Batı kendi içinde, Batı toplumları arasında böyle bir farklılaşma imkanından mahrumken; farklılaşmanın başlıca kaynağı olarak ileri sürülen savaşların, Batı'da nasıl ve niçin ortaya çıktığı soru konusudur. Batı'da savaş durumu ile, savaşlarla karşılaşırız ama söz konusu savaşlar farklılaşmış toplumların birbirleriyle savaşı biçiminde karşımıza çıkmamaktadır. Batı'da barbar topluluklar arasındaki savaşlar, ekilebilir toprakla beslenmesi gereken nüfus arasında bozulan dengeyi, söz konusu nüfusun bir kısmını yok ederek yeniden kurmaya yöneliktir (Bkz.: B. Sezer, *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı*, s. 53). Söz konusu savaşlar bu özellikleriyle belli bir nüfusu kırma; bu

suretle de kendi varlığını sürdürme, beslenecek insan sayısını azaltma savaşı niteliğindedir. Bu sebeple de farklılaşmamış bu tür toplumlar arasındaki çatışmadan da hiçbir müsbet netice hasıl olmamıştır. Ya da savaşlarda yenilen tarafın esir edilip köle olarak toplum içinde istihdamı ve bu çerçevede bir, toplum içi farklılaşma ortaya çıkmamıştır. Yunan/Batı, tarihinin bu döneminde, Batı tarımının gösterdiği sınırlılık içinde beslenme sorunu ile karşı karşıyadır. Batı'da bu sebeple barbar topluluklar kıyasıya birbirini kırmaktadır. Belli bir beslenme sorunu söz konusuysa toplulukların beslenecek insan sayısını artıran köle alımı ve köleci düzene geçişleri soru konusudur. Batı'da farklılaşma, uygarlığa geçiş ve bu çerçevede Devlet'in doğuşu söz konusu olmuştur, ancak bu hiç bir şekilde Batı'nın kendi içsel farklılaşması neticesinde olmamıştır. Batı toplumunda karşımıza çıkan farklılaşma biçimini ve bu farklılaşma zemininde ortaya çıkan Devlet'in kaynağını da, daha farklı bir izah çerçevesinde, tarihi gelişmesi içinde ele almak gerekmektedir.

Biz sorunu daha geniş çerçevede, toplumların birbirleriyle olan ilişkileri ve farklılaşmaları zemininde ele alacağız. Esas olarak toplumların, birbirleri ile ilişkileri içinde kimliklerini kazanmaları gibi; toplum kurumları da bu ilişkiler içinde, toplumların serüvenine bağlı olarak ortaya çıkmış ve gelişimini tamamlamıştır. Devlet'in mahiyeti bu çerçevede ele alındığında gerçek boyutu ile ortaya çıkacaktır. Toplumlar tarihi varlıklardır. Tarihte birbirleri ile olan ilişkileri içinde şekillenmişlerdir. Devlet'ler de toplumların bu gelişmesi içinde varlık ve tarihlik kazanmışlardır. Biz Devlet konusunu, bu bakış içinde ele alacağız. Devlet'i, toplumların uygarlığa geçişleri çerçevesinde karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara getirdikleri çözümler çerçevesinde; toplumlar arası ilişki ve farklılaşmaların gelişmesine bağlı olarak tarihi gelişim sürecinde açıklama çabası içinde olacağız. Bu sebeple ilk olarak toplum farklılaşmalarının, nasıl ve hangi sorunlarla birlikte ortaya çıktığı konusu üzerinde duracağız (*).

Devlet'in Doğuşu

Devlet'in doğuşunu tarihi gelişmesi içinde izah eden bir açıklamaya ulaşma çabası içindeyiz. Bu da bizi Devlet'in doğuşunun tarihsel seyrini izlemeye götürmektedir. Devlet, tarihi gelişme içinde insanlığın barbarlık durumundan uygarlığa geçişi sırasında ortaya çıkmıştır. İlk büyük merkezi Devlet örgütlenmelerinin yine ilk büyük uygarlık bölgelerinde, Doğu uygarlık çevresinde ortaya çıkması bunun bir göstergesidir. Bu sürecin izlenmesi bize Devlet'in hangi tarihi ilişki ve olaylar içinde, ne tür sorunlara karşılık olarak ortaya çıktığını ve ne tür özellikler kazandığını anlama imkanı verecektir. Bu sürecin izlenmesi ile elde edeceğimiz sonuçlar ve bilgiler ışığında Devlet'in mahiyetini bize verecek bir Devlet tanımına ulaşmamız mümkün olabilecektir.

İnsanlığın barbarlık halinden uygarlığa geçişini sağlayan ilk ve başlıca unsur tarım olmuştur (Bkz.: B. Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, s. 20).

(*) Biz Devlet'in doğuşu ve tanımlanmasını bu yaklaşım içinde ele alacağız. Çalışmamızın bütünü içinde bu yaklaşım, açıklamamızın belirleyici çerçevesini oluşturmaktadır. Gerek yaklaşım biçimi itibarıyla, gerekse ele aldığı temalar itibarıyla bu açıklama biçimi Türk Sosyolojisinde yeni ve yerli bir bakış açısının ürünüdür.

Tarımla birlikte insanlar tabiatla olan ilişkilerinde, basit toplayıcılar olmaktan çıkarak, tabiatla tarım faaliyetleri çerçevesinde kurdukları ortaklıkla besin üreticisi durumuna gelmişleridir. Bu suretle insan, tarihinde ilk kez tarım faaliyetleri ile birlikte tabiat karşısında tabi konumdan çıkarak, etkin, üretici bir konuma gelmiştir. İnsanın kendisine yeterli besin sağlaması ve giderek zenginlik üreticisi konuma gelmesi, tarımı gerçekleştirmesiyle başlamıştır. İnsanın beslenme imkanlarını denetim altına aldığı ve geliştirdiği tarım faaliyetleri, insanlığın sonraki serüveninde uzun zaman tek ve aşılabilen zenginlik ve ilerlemenin kaynağını oluşturmuştur (Bkz.: K.Tuna, a.g.e., s. 78).

İnsanlık tarihinde basit düzeyde tarıma geçiş ilk olarak Yakın Doğu bölgesinde görülmüştür. Yine aynı bölgede, tarım faaliyetlerine geçişle birlikte, ilk yerleşme birimlerinin ortaya çıktığı bilinmektedir. Yakın Doğu'da karşımıza çıkan bu ilk yerleşme birimleri belli özellikler göstermektedir. Yerleşme birimlerinin gösterdiği en önemli özellik, yerleşme noktalarının etrafını çevreleyen geniş hendekler ve kalın taş duvarların varlığıdır. Bunların yanında savunmayı güçlendirmeyi sağlayan ve belli aralıklarla yapılmış olan yüksek kuleler de bulunmaktadır. Tarihin bu dönemindeki insan toplumlarını bu şekilde savunma tesisleri kurmaya sevkeden amil, kesin yerleşmeye kadar olan süreç içinde bu bölgede çok farklı toplumların ortaya çıkmış olmasıdır (Bkz.: B. Sezer, a.g.e., s. 31).

Tarım faaliyetleri daha başlangıcından itibaren insan toplulukları arasında belli gelişki ve farklılaşmaların zeminini oluşturmuştur: Bir yanda başlangıç düzeyinde tarımı gerçekleştiren çiftçi toplumlar, diğer yanda göçebe çoban toplumlar. Tarımın başlangıç düzeyinde ve basit seviyesinde bile çiftçi halklarca üretilen kısmi zenginlik, göçebe çoban halkların ilgi ve iştihasını çekmiştir. Bunun bir neticesi olarak göçebe çoban toplumların çiftçi halklar üzerinde kurduğu baskı ve saldırı, onları bu saldırılardan korunmak için örgütlenmeye ve basit savunma tesisleri kurmaya itmiştir. İlk yerleşme noktalarını çevreleyen basit sur ve hendekler böyle bir gelişmenin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır(Bkz.: B. Sezer, a.g.e., s. 31).

Tarım faaliyetleri ile birlikte insanın besin üreticisi hale gelmesinin belli neticeleri olmuştur. Tarım faaliyetlerinin en önemli sonucu, toplumlar arasında belli bir farklılaşmaya yol açmış olmasıdır. İkincisi ise bu farklılaşmaya bağlı olarak toplumlar arasında çatışmaların ortaya çıkışıdır. Toplumun bu çatışmalar içinde varlığını sürdürmesi, toplum içinde çekirdek mahiyetinde belli kurumların doğmasını gerekli kılmıştır. Bunların başında da toplumun diğer toplumlara karşı savunulmasını üstlenen savunma örgütünün ortaya çıkışı gelmektedir. Söz konusu savunma örgütü, toplumun ve toplumlar arası ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak Devlet'e dönüşecek olan kurumun temelini oluşturmaktadır.

Bununla birlikte tarım faaliyetini gerçekleştiren, belli bir zenginlik üreticisi durumuna gelen çiftçi toplumlar belli sorunlarla karşı karşıyadırlar. Sadece göçebe çoban toplumların saldırılarına karşılık verme, toplumun varlığını sürdürmesine yetmemektedir. Göçebe çoban toplumların saldırılarının yanında çiftçi çoban toplumlar

toprağın tükenmesi sorunu ile karşı karşıyadırlar. Toprağın tükenmesi sorunu karşısında çiftçi toplumlar yeni toprakların peşinde olacaklardır. Tabii şartları ve tabii ilişkiler içinde çiftçi toplumların bu soruna köklü çözüm getirme imkanı bulunmamaktadır. Kalıcı çözümü, çiftçi toplumlar ancak yerleşik tarımı gerçekleştirdiklerinde elde edebileceklerdir. Böyle bir imkana ise Asya coğrafyasının bahsettiği su boyu ovalarına yerleşmekle ulaşabileceklerdir. Ancak hemen belirtelim, su boyu ovalarında yerleşik tarımın gerçekleştirilmesi doğal ilişkiler içinde ve kendiliğinden sağlanabilmiş değildir.

Yerleşik tarımın gerçekleştirilmesi için çiftçi toplumların önünde iki önemli sorun bulunmaktadır. İlki toprağın tükenmesi sorununa karşılık getirilmesidir. Su boyu ovaları, toprak taşıyan nehirlerin varlığıyla bu sorunun çözümlenebilmesine imkan vermektedir. Ancak bu imkanın varlığı da tek başına yeterli olmamaktadır. Sulama kanallarının açılarak suların denetim altına alınması temel bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Toplum, ulaştığı gelişme safhası içinde bu sorunu toplum olarak kendi başına aşamamaktadır. Suların denetim altına alınması geniş çaplı bir örgütlenmeyi ve müdahaleyi gerekli kılmaktadır. Buna bağlı olarak ortaya çıkan ikinci önemli sorun ise, toplumun, yabancı halkların saldırısına karşı korunması sorunudur. Yerleşik tarımın gerçekleştirilmesi belli bir üretim artışını, zenginlik birikimini ortaya çıkarmaktadır. Bu zenginlik birikimi beraberinde göçebe çoban toplumların yerleşik tarımı gerçekleştiren toplumlar üzerine baskısını getirmiştir. Bu noktada toplumun varlığını sürdürmesi ve üretimin sürmesinin önemli bir şartı, göçebe halklardan gelen bu baskının göğüslenmesine bağlı olmaktadır. Her iki sorun karşısında toplum, doğal ilişkileri içinde ve kendiliğinden, kendi çapı ile çözüm getirme imkanına sahip değildir. Her iki sorun da üretim ilişkilerinin dışında, tarım başlangıcında toplumlar arası farklılaşma ve çatışmalar içinde ortaya çıkmış olan savunma örgütü aracılığıyla aşılabilecektir(Bkz.: B. Sezer, a.g.e., s. 35).

Toplum, karşılaştığı sorunları doğal ilişkileri içinde kendi çapı içinde kendiliğinden çözememektedir ve toplum olarak varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan ilişkileri geliştirememektedir. Çözüm tarım başlangıcında toplumlar arasında farklılaşmaların ve buna bağlı olarak toplumlar arasında meydana gelen çatışmalar içinde ortaya çıkmıştır. Daha açık ifadesiyle, çözüm siyasi ve askeri ilişkiler içinde ortaya çıkmış savunma örgütü tarafından getirilecektir. Çiftçi toplumlar su boyu ovalarına geldiklerinde, daha önce kazandıkları tarım bilgisinin yanında, söz konusu savunma örgütünü de beraberlerinde getirmişlerdir. Bu örgüt aracılığıyla suların akışının denetimi mümkün olmuş, taşmalara müdahale edilebilmiş ve suni sulama sistemlerinin kuruluşu gerçekleştirebilmiştir. İlk sorunun aşılması, toprağın tükenmesi, suların denetim altına alınması bu şekilde çözümlenebilmiştir.

Yerleşik tarımın gerçekleştirilmesi, giderek zenginliğin artan boyutlara ulaşması, yerleşik toplumları göçebe çoban toplumların saldırı ve yağma hedefi haline gelmelerini doğurmuştur. Saldırıların devamlılık kazanması neticesinde yerleşik toplum içinde savaş, giderek kalıcı bir kurum haline geldi (Bkz.: B. Sezer, a.g.e., s. 41-42). Bir süre sonra da geçici savaş başkanları kral haline gelirken, savunma örgütü de giderek Devlet'e dönüşme yoluna girdi. Söz konusu dönüşüm basit bir dönüşüm olmaktan

uzaktır ve toplumsal bir muhteva içinde gerçekleşmiştir. Öncelikle askeri ilişkiler içinde doğmuş olan çekirdek kurum, yerleşik tarımın gerçekleştirilmesinde üstlendiği görevle birlikte giderek sosyal bir otorite haline dönüşmüştür. Toplumlar arasında var olan çelişki ve çatışmalar içinde söz konusu sosyal otorite giderek siyasi hüviyet kazanmış, Devlet'e dönüşmüştür.

Toplumlar varlıklarını sürdürmede belirli sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Toplumun varlığını sürdürmesi, toplum olarak karşılaşılan sorunların aşılmasıyla mümkün olmaktadır. Sorunlar, doğrudan ve kendiliğinden ilişkiler içinde çözülmemektedir. Sorunların aşılması için bu doğrudan olmayan ve kendiliğinden gerçekleşmeyen ilişkilerin kurulması ve sürdürülebilmesi için belli bir bilinç gerekli olmaktadır. Çözüm toplumun kendi iç mekanizmasının ürünü değil; kendi yarattığı ilişkiler yerine dışardan eklenmiş ilişkilerin ürünü olmaktadır. Elde edilen çözüm çerçevesinde ilişkilerin düzenlenmesi, toplumun iç yapısının düzenlenmesi gerekmektedir. Bu sebeple kendiliğinden oluşmayan ve sürdürülemeyen bir çözümün sürekliliğini temin ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Yine buna bağlı olarak, ilişkileri aşan örgütün de devamını sağlayacak belirli bir bilinç, en üst düzeyde bir bilinç gerekli olmaktadır. Bu çerçevede örgüt sadece örgüt olarak kalmayacak, siyasi bir anlam ve hüviyet kazanacaktır; başka bir ifade ile Devlet haline gelecektir.

Devlet, tarih içinde gelişimi itibariyle ana hatlarını vermeye çalıştığımız bu çerçeve içinde ortaya çıkmış ve özelliklerini kazanmıştır. Açıklamamızı da hemen bütünü ile Baykan Sezer'in konu ile ilgili çalışmasına dayandırdık. Söz konusu çalışma Devlet'in doğuşuna ilk kez tarihi boyutu içinde ve açıklayıcı bir izah getirmiştir. Bu sebeple de görüşlerimizi dayandırdığımız başlıca dayanak noktasını oluşturmaktadır. Doğu uygarlık çevresindeki doğuş serüvenini izlediğimiz Devlet'in, Diğer uygarlık çevresinde doğuşu da -gösterdiği farklı özelliklere rağmen- en nihayetinde aynı esaslar dahilinde ortaya çıktığı görülmektedir.

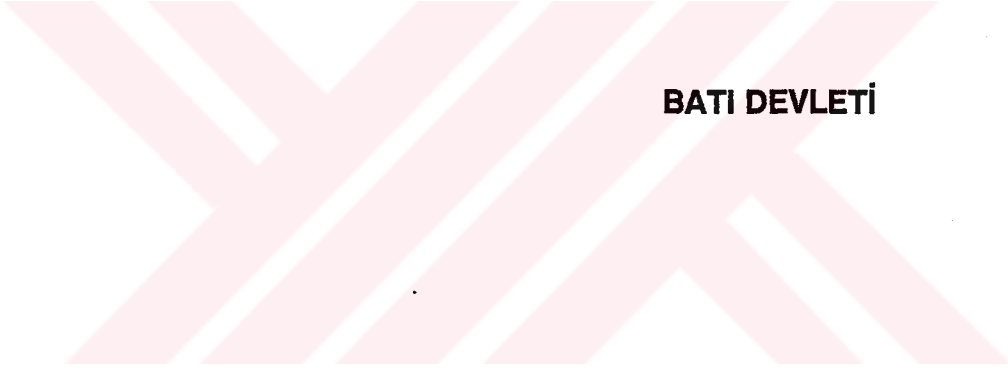
Sonuçta Devlet, insanlığın barbarlıktan uygarlığa geçiş sürecinde tarih içinde toplumlar arası farklılaşmaların ortaya çıkışı, toplumların birbirleri ile olan ilişki ve çatışması içinde ve yine toplum olarak karşılaştıkları sorunlara getirdikleri çözümün bilinç düzeyinde siyasi ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet insanlığın doğal ilişkileri içinde çözülmeyen sorunlarına, bu ilişkilerin dışında çözümün getirilmesi ve bu çözümün kurumlaştırılması/sürekli kılınması amacıyla geliştirilmiş bir örgütlenme biçimidir. Çözümün süreklilik kazanması çözümü getiren örgütün süreklilik kazanması ile mümkündür. Bu ise, bilinç düzeyinde, ilişkilerin üzerinde, söz konusu örgütün kendisine verdiği toplum üstülük ile, siyasi düzeyde söz konusudur. Siyasi düzeyde, yani Devlet'e dönüşmesi ile mümkündür. Netice olarak Devlet, yukarda verdiğimiz tarihi süreç içinde toplum sorunları önünde, kendiliğinden oluşmamış ve kendiliğinden yenilenmeyen çözümün sürekliliğini temin ihtiyacı içinde ortaya çıkmıştır. Tarihteki ilk büyük merkezi Devlet örnekleri ilk uygarlıkların geliştiği bölgelerde -Yakın Doğu, Hindistan, Mısır gibi- ortaya çıkmışlardır. Uygarlığın gösterdiği gelişme ve zenginleşme içinde toplumların birbirleri ile olan ilişkileri, çatışmaları çerçevesinde, Devlet de zenginleşmiş, çeşitli Devlet tipleri ortaya çıkmıştır.

Devlet'in Tanımı

Devlet'i, tarih içinde izlediğimiz doğuş sürecine bağlı olarak tanımlayabiliriz. Doğuş sürecine bağlı olarak tanımlıyoruz, çünkü Devlet bu süreç içinde kimliğini kazanmış, kalıcı, köklü bir toplum kurumu haline gelmiştir. Bu çerçevede **Devlet, toplumun en üst düzeyde çözümünü ve en yaygın bilincini eyleme dönük bir şekilde örgütleyen/düzenleyen toplumsal bir kurum olarak tanımlanabilir.**

Devlet'in elde ettiğimiz bu tanımlı çerçevesinde tarihte görülen çeşitli Devlet tiplerini ele alabileceğimizi, açıklayabileceğimizi ve geliştirdiğimiz tanımın, uygarlık tarihinde ortaya çıkmış çeşitli Devlet'leri kuşatabileceği inancındayız.

BATI DEVLETİ

Çalışmamızın esas konusu, Batı'da belirli bir tarihte ve yine belirli ilişkiler içinde ortaya çıkmış olan "Modern Devlet" e belli bir açıklama getirmek, hangi tarihi şartlarda ve ilişkiler içinde doğduğunu ve özelliklerini kazandığını açıklamaktır. Çalışmamızın esas problemine geçmeden önce, tartışmalarımızı sürdürebilmek için belli bir zemine ve araçlara ihtiyacımız vardı. Modern Devlet belli bir tarihte/tarihten itibaren görülen Devlet tipidir. Söz konusu Devlet modeline bir açıklama getirmeden önce "Devlet nedir?" sorusuna belli bir cevabın getirilmesi ve tartışmalarımıza devam edebilmek için bir Devlet tanımına ihtiyacımız vardı. Yine meselenin tanım düzeyinde kalmaması ve açıklayıcı bir boyutu da ihtiva etmesi ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu sebeple Devlet'in tarih içinde nasıl ve ne tür sorun ve ilişkiler içinde doğduğunun izahı gerekiyordu. Bu sebeple bir önceki bölümde, esas konumuz olan Modern Devlet'e geçmeden önce gerekli tartışma zeminini yaratmak ve belli tanım geliştirme ve Devlet'in doğuşunu izah çabası içinde olduk. Geliştirdiğimiz tanım etrafında, farklı uygarlıklarda ve toplumlarda ortaya çıkmış çeşitli Devlet modellerini açıklamak mümkündür.

Geliştirdiğimiz tanım içinde Batı Devlet'inin tarihi gelişiminin ve Milli Devlet'lerin doğuşunun da açıklanabileceği görüşünü taşıyoruz. Modern Devlet'in doğuşunu tarihi gelişmesi içinde açıklama çabası içindeyiz. Bunun için de Batı'da Devlet'in tarihi gelişmesini Batı'nın tarih içinde ortaya çıktığı, kimliğini kazandığı Yunan döneminden başlayarak ele alacağız. Bu zemin üzerinde Batı'da, Devlet'in geçirdiği aşamaları ve Yeni Çağ ile birlikte Modern Devlet'in doğuşunu ele alacağız. Öncelikle meselenin tarihi gelişmesi içinde ele alınması açısından bu gerekli olduğu gibi, Modern Devlet'le birlikte Batı'da neyin değiştiğini anlama ve izah etmek açısından böyle bir ele alış gereklidir.

Yunan

Batı tarihi Yunanlık'la başlar. Batı toplumları ilk olarak Yunanlık'la birlikte uygarlıkla tanışmıştır. Yunan uygarlığının Batı'da uygarlıkların anası olduğu değerlendirilmesinin kaynağında bu gelişme bulunmaktadır. Barbar Batı'nın uygarlığa geçişi Yunan aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu sebeple Batı tarihi Yunan'la başlamakta, yine Batı büyük bir minnet borcu ile Yunan uygarlığını herşeyin esası, anası kabul etmektedir. Uygarlığa geçişe paralel olarak Batı'da -belli sınırlılıklar taşısa da- ilk Devlet örgütlenmelerinin de yine Yunan döneminde ortaya çıktığını görüyoruz.

Batı Devlet'inin incelenmesine Yunan döneminden başlıyoruz. Yunan dönemi, Batı tarihinde uygarlığa geçişin gerçekleştiği dönem olduğu kadar, Batı tarihinde karşımıza çıkan üç önemli safhanın (*) ilkinin ve esasını oluşturmaktadır. Biz esas olarak Milli Devlet'ler dönemi ile ilgileniyoruz. Ancak bu dönemi açıklamamızın temel şartı, tarih içinde Batı'nın gösterdiği gelişme çizgisinin ve özelliklerinin bilinmesidir. Bu sebeple Yunan döneminin Batı'nın teşekkülünde oynadığı önemli rol nedeniyle tartışmamızı bu dönemi açıklamakla başlatıyoruz.

(*) Yunan, Roma, Milli Devlet'ler

Yunan döneminde Devlet'in ortaya çıkışı ve Batı'nın (Yunan'ın) uygarlığa geçişi ile ilgili belli görüşler bulunmaktadır. Söz konusu görüşler Batı'da geliştirilmiş görüşlerdir(*). Biz görüşlerimizi/açıklamamızı bir başka yaklaşım içinde ortaya koyacağız. İşe en baştan başlamış değiliz. Konuya ilişkin açıklayıcı ve tarihsel dinamizmi olan ve meseleyi farklı uygarlıkların farklı özellik ve gelişmelerini tarihi Doğu-Batı ilişkisi ekseninde ele alan; ve bu suretle uygarlıkları tek başlarına, kendinden menkul değerlerle değil, birbirleri ile olan ilişki ve çatışmaların gösterdiği zenginlik ve çatışma içinde ele alma ve açıklama imkanını veren Doğu-Batı yaklaşımı çerçevesi içinde alacağız.

Yunan döneminde Devlet'in ortaya çıkışı ile ilgili belli görüşlerin bulunduğunu ifade ettik. Söz konusu görüşler içinde ele alındığında Yunan döneminde Devlet, toplumda ortaya çıkan belli farklılaşmalar ve sınıflaşmalar temelinde ele alınıp açıklanmaktadır. Farklılaşmanın ve sınıflaşmanın kökeninde savaşların, esir almaların, paranın ortaya çıkışı ile birlikte borç köleliğinin yarattığı köleleştirmenin bulunduğu ileri sürülmektedir (Bu görüşler için bkz.: F. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* ve G. Thomson, *Tarih Öncesi Ege*, I-II). Batı'da savaşların varlığı bilinmektedir. Yunan döneminde savaşların olduğu elbette doğrudur. Ancak söz konusu savaşlar, toplumların birbirleri ile olan farklılaşmaları temelinde ortaya çıkmış olmaktan uzaktır. Bu durumda farklılaşmamış toplumların birbirleri ile niçin savaştıkları da ortaya çıkmamaktadır (Savaşa ilişkin Batı görüşleri ve bunların değerlendirilmesi için Bkz.: B. Sezer, *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı*).

Batı gelişmesinin gösterdiği özellikler içinde, Batı'da farklılaşmaların, yine bu çerçevede Devlet'in ortaya çıkışı konusu açıklık kazanabilir. Bu sebeple uygarlık öncesi koşullardan başlayarak Batı'nın içinde bulunduğu şartları ele alıp ve buradan hareketle Batı gelişmesinin seyrini inceleyeceğiz.

İnsan toplumlarının uygarlığa geçişini sağlayan başlıca unsurun tarım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi olduğuna daha önce değindik. Tarımın gerçekleştirilmesi için gerekli başlıca unsur ise toprak olmuştur. Tarım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan toprak Batı'da başlangıçta tarıma elverişli özellikler taşımıştır. Bunların başında tarım başlangıcında Avrupa'da toprakların, Asya'da karşımıza çıkan çeşitliliğe karşılık, eşdeğer verimde olması ve yine Asya ile beslenecek insan nüfusu açısından karşılaştırılınca Avrupa'da verimli toprakların fazla (yeterli) olması (Bkz.: B. Sezer, a.g.e., s. 8) gelmektedir. Avrupa'da geniş orman alanlarının bulunması, büyük oranda nüfus yoğunlaşmalarını engellediği gibi, aynı zamanda verimli toprak elde edilmesi sorununu da -ormanların yakılması ile- kolayca çözümleme imkanı yaratmaktadır (Bkz.: B. Sezer, a.g.e., s. 8). Eş değer toprakların varlığı sebebiyle Avrupalı çiftçi için toprağın tükenmesi, Doğu'da olduğu gibi önemli bir sorun oluşturmayacaktır. "Avrupa toprakları üzerinde büyük verim farklılıklarının bulunmaması nedeniyle çiftçi toprağını kolayca bırakabilmekte ve başka topraklar üzerinde tarım üretimi ve uğraşlarını sürdürebilmektedir. Batılı çiftçi aynı verimde yeni topraklar bulabilme kolaylığı sonunda çoğu kez eski topraklarına dönmemektedir. Bu topraklar, yeterli dinlenmeden sonra eski verimliliklerine kavuştukları zaman da muhtemelen başka insan topluluklarıncı işgal edilmekteydi." (B. Sezer, a.g.e., s. 9-10).

(*) Marxist görüş ve diğer Batılı görüşler

Ancak Batı'da toprakların gösterdiği bu elverişli özellik sürgit muhafaza edilemeyecek ve bir süre sonra Batı tarımı toprağın tükenmesi sorunu ile karşılaşacaktır. Tarım başlangıcında söz konusu olmayan iki olay Batı topluluklarını bu sorunla karşı karşıya getirmiştir. “Bu olayların birincisi, nüfusun hızla artışıının ekonomi üzerinde artık şiddetle baskı yapmaya başlamasıdır. Avrupa tarımı da artık bir çelişki karşısındadır. Bir yanda üretim sınırlı kalmıştır. Öte yanda üretimin bu sınırlılığı karşısında nüfus hızla artmaktadır. Bu durumda ise Batı için tek çıkar yol, yeni toprakların tarıma açılmasıdır. Fakat yeni toprakların tarıma açılması konusu da, başlangıçta gösterdiği özelliklerden ayrı bir anlam taşımaktadır. Artık amaç, yurtlarındaki toprakları dinlenmeye bırakırken bu bırakılan toprakların yerine yeni üretim alanları aranması değil, artan beslenecek boğaz sayısı karşısında yeni ek toprakların bulunmasıdır. Kısacası Avrupa toprağı da, bu yeni dönemde yeterince dinlenebilme imkanını yitiriyordu. Giderek artık Avrupa'da tarıma elverişli toprakların sınırına varılıyordu. Eş değerde toprakların bitip tükenmeden süresiz çoğaltılması imkansızdı” (B. Sezer, a.g.e., s. 12). Nitekim bir süre sonra Neolitik dönem Avrupa tarımı tam bir çıkmaza girmiştir.

Batı'da toprakların verim sınırına gelmesi, toprağın tükenmesi sorununa o günün şartları içinde bir cevap getirmekten uzak bulunulması Batı'da belli gelişmelere yol açmıştır. Bunların başında ise artan nüfus baskısının giderilmesi ya da fazla nüfusun beslenmesi gelmektedir. Tarımın sınırlılığı, tarım ilişkileri içinde soruna çözüm getirilememiş olması, sonuçta farklılaşmamış toplulukların sürekli olarak birbirlerini kırmalarını getirmiştir. Ekilebilir toprakların azalması giderek topluluklar arası sürekli çatışmanın kaynağını oluşturmuştur. Söz konusu dönemde, Kuzey ve Orta Avrupa'da henüz işgal edilmemiş fakat kolay tarım yapılabilir toprakların kıtlaşmasının herkesin herkesle savaşı durumuna yol açtığı (Bkz.: G. Childe, *Tarihte Neler Oldu*, s. 102) görülmüş; dönemin şartları içinde Batı sürekli olarak kendisi ile savaş içinde olmuştur. Karşılaşılan açmaz önünde Batı'nın geliştirebileceği herhangi bir çözüm de bulunmamakta idi. Var olan tek çözüm savaşlarla beslenecek nüfus sayısını azaltma olmuştur. Bu dönemde Batı, nüfus sorununu sürekli savaşlarla çözmek zorunda ve aralıksız olarak kendisini yıkıp tekrar yenilemek durumunda (Bkz.: B. Sezer, a.g.e., s. 12) kalmıştır.

Batı'da karşımıza çıkan bu gelişme, hiç bir şekilde Batı topluluklarının daha ileri bir aşamaya geçmesine, uygarlık yaratmalarına izin vermemiştir. Batı'da savaşların varlığını ve bunların neticesinde toplum içi farklılaşmaların ortaya çıktığını ve bu çervede Devlet'in de toplum içi farklılaşmalar, sınıflaşmalar temelinde geliştiğini ileri sürenlerin olduğuna değindik. Ancak görülüyor ki, Batı'da savaşların yıpratıcı niteliği böyle bir gelişmeye izin vermekten uzaktır. Tarımın gösterdiği sınırlılıklar içinde söz konusu topluluklar kendi kendisini besleyemez durumdayken, edindikleri kölelerle beslenecek boğaz sayısını artırmaları, artırmak istemeleri söz konusu bakış içinde ele alındığında açıklaması olmayan konular olarak kalmaktadır.

Batı kendi varlığını sürdürmekte zorlanırken, yine bitmek bilmeyen savaşlarla kendi kendisini kırarak sınırlı düzeyde de olsa varlığını sürdürürken; Asya'da, Asya coğrafyasının getirdiği çeşitlilik içinde toplumlar birbirleriyle olan ilişkileri çerçevesinde

farklılaşmışlar ve yerleşik tarımı gerçekleştirmişlerdir. Yerleşik tarımın gerçekleştirilmesinin getirdiği ürün artışı içinde uygarlık yaratabilmişlerdir. Doğu toplumları tarihte gösterdikleri bu gelişme ile birlikte büyük bir sıçramayı, zenginlik üretimini gerçekleştirmişlerdir.

Doğu toplumlarının ürettikleri zenginlikler, sadece kendi varlıklarını sürdürmelerini temin etmenin ötesinde Batı'nın içine düştüğü açmaza da çıkış imkanı vermiştir. Kendi içinde farklılaşma ve zenginlik üretme imkanından mahrum Yunan'ın çözümü de Doğu toplumları ile ilişkisinde ortaya çıkmıştır. Yunan'ı doğuran Doğu ile ilişkiler olmuştur (Bkz.: B. Sezer, a.g.e. içinde EK: *Doğu Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri*, s. 112). Doğu'nun ürettiği zenginlikler başlangıçta soygun; giderek içinde ticaretin de yer aldığı bir ilişki ile Yunan'a aktarılmış, bu da Batı'nın açmazını aşmasına izin vermiştir.

Nitekim Batı'da ilk uygarlığa geçiş orman içi tarımın yapıldığı bölgelerde değil de, uygarlık bölgeleri ile ilişki kurmaya müsait Akdeniz bölgesinde gerçekleşmiştir. Yunanistan'ın dörtte üçü dağlık olup, tarıma elverişli topraklar sınırlıdır. Ülke sulu tarım imkanına izin vermeyen çorak topraklarla örtülüdür. Toprağın beslenme gücü oldukça düşüktür. Bu sebeplerle, mevcut toprağın üzerindeki nüfusu doyurmamasının bir neticesi olarak “Yunanistan tarihinin ilk günlerinden denize dönük bir ülke olmuş”tur (Bkz.: B.Sezer, a.g.e. Ek: s. 115). Yunanistan toprak yapısı itibariyle bütün elverişsizliğine karşılık, coğrafi konumuna bağlı olarak Batı'da ilk yerleşmelerin görüldüğü bölge olmuştur. “Neolitik dönemde Avrupa'da ilk yerleşik köyleri Balkanlarda ve Yunanistan'da göreceğiz. Daha verimli ülkelerde o çağ teknik ve araçları ile bu mümkün olmazken, ilk yerleşik köylerin Avrupa'nın en verimsiz köşelerinde, Balkanlarda ve Yunanistan'da görülmesi elbet nedensiz değildir. Yunanistan ve Balkanlardaki sürekli yerleşmenin dayanağı tarım değil, Yakın Doğu ile ticaret, dolayısıyla yeryüzündeki önemli stratejik ve ticari noktaları elde tutma üstünlüğü olmuştur. Tarım henüz uzun süreli yerleşmelere izin vermezken Yakın Doğu ticareti Avrupa'da ilk sürekli yerleşmiş toplumların doğmasına yol açacaktır.”(B. Sezer, a.g.e. Ek: s. 117).

Doğu ticareti Yunan açısından olsun, Doğu uygarlıkları açısından olsun tek yanlı bir ilişki niteliğinde olmamıştır. Doğu uygarlıkları, ulaştıkları gelişme seviyesi içinde bu ticari ilişkilere ihtiyaç duymaktadır. Doğu'da yerleşik tarımın, üretim güçlerinden bağımsız askeri ve siyasi alanlarda oluşan güçlerin müdahalesi ile gerçekleştirilmesi ve bunun sonucunda da üretim güçlerinin mülkiyeti dışında bir artı ürünün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ekonomik alan dışında ortaya çıkan askeri güçler, toplumsal olarak varlıklarını sürdürebilmek ve toplum içinde varlıklarına temel sağlayabilmek için belli toplumsal görev ve işleri yüklenmek ve ancak kendileriyle can bulabilecek bir ekonomi kesiti geliştirmek zorunda idiler. Böylece kendi çevrelerinde bir şehir ekonomisi diyebileceğimiz yeni bir kesit ortaya çıkmıştır. Toplumun ekonomik yapı ve örgütlenmesi dışında oluşan bu kesit, özellikle hammaddesini dışarıdan sağlamak durumunda idi (Bkz.: B. Sezer, a.g.e., Ek: s. 12). Neticede uygarlığın ihtiyaç duyduğu hammaddelerin temini konusunda Yunan'ın üstlendiği aracılık konumu, Batı'ya, Doğu'nun zenginliklerinden pay alma imkanını vermiştir.

Doğu ile ilişki bağlanışta (*) uygarlık bölgelerinin yağmalanması şeklindedir. Bu dönem Yunan yağmacılığı, korsanlığı bütün zenginliği ile Yunan klasiklerine yansımıştır. İlyada ve Odise'nin Akhalı kahramanları da korsandılar ve bundan onur duyuyorlardı (Bkz.: G. Thomson, a.g.e., s. 37). "Ege denizindeki ilk korsanlıkları anlatırken Thucydides, her zamanki derin görüşlülüğüyle, yağmaların ardında yatan güdüyü, önderlerin kişisel kazanca olan susamışlıklarıyla ve kendilerinden daha yoksul olan adamlarını besleme zorunluluklarıyla açıklar. Bu soyguncu şefler Mykene krallıklarının kurucularıydılar." (G. Thomson, a.g.e., s. 279). Yağmacılık, Yunan sitelerinin ortaya çıkışına kadar olan dönemde Yunanlılığın hakim özelliği olmuştur.

Sitelerin doğuşunu önceleyen tarihte Yunanlıların Akdeniz'de Fenikeliler'i ticari ilişkilerde safdışı etmişler ve Doğu ticaretinin denetimini ellerine geçirmişlerdir. M.Ö. 8. yüzyılın sonlarına doğru Yunan kolonileri ve ticareti karşısında Fenike kolonileri ve ticareti her yerde gerilemiş ve ekonomik üstünlük yavaş yavaş Yunanlılara geçmiştir (Bkz.: A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, s. 12). Süreç içinde Yunanlılar Akdeniz'de Doğu ticareti üzerinde denetim kurmuş, giderek Doğu'nun ihtiyaç duyduğu hammaddelerin bulunduğu bölgelere ve bu bölgelere giden yollar üzerinde yayılmışlardır. Bu yayılma içerisinde Doğu ticaretinin tekeline ellerine almışlardır.

Yunanlılığın uygarlıkla ilk temas noktasının Girit adasında oluşmuştur. Siyasal mahiyette ilk örgütlenmeler de burada karşımıza çıkmaktadır. Girit bulunduğu coğrafi konumla bağlantılı olarak belli özellikler göstermektedir. "Herşeyin ötesinde adanın Mısır, Asya ve Yunanistan arasındaki coğrafi yeri, gemi yapımı için keresteye sahip oluşu, elverişli rüzgarlardan ve akıntılardan yararlanacak bir konumda bulunuşu, yük taşıma ticareti ile zengin olma olanaklarını sunuyordu." (Bkz.: G. Childe, *Tarihte Neler Oldu*, s. 208; ayrıca Girit'in sahip olduğu konum ve bu konuma bağlı olarak Girit'te ortaya çıkan gelişme için, K. Tuna, a.g.e., s. 111). Girit bu özellikleri dolayısıyla belli bir gelişmeye sahne olmuştur. Yunan tarihinin başlangıcına yerleştirilen ve Minos uygarlığı olarak adlandırılan bu gelişme varlığını Doğu ticaretine ve bu ticareti denetleyen stratejik konumda bulunmasına borçludur.

Yunan kültürünün ortaya çıktığı Ege adalarının durumu da Girit'inkinden farklı olmayacak, Girit'in özelliklerine benzer nitelikler taşıyacaktır. Adalar, üzerlerinde belli bir nüfusun beslenmesine imkan verecek ekilebilir araziye sahip olmaktan uzak, çorak topraklarla kaplıdır. Buna karşılık Yunanlılığın daha ilk dönemlerinden başlayarak Ege adalarının iskan olunduğunu görüyoruz. "Ege denizi boyunca uzanan bir şerit üzerine dağılmış küçük adalar (sikladlar) kendine yeterli çiftçilikle uğraşacak çiftçiler çekecek niteliklere sahip değildiler. Fakat, kendileri yenir şeyler değil de yiyecek maddeleri karşılığında değiştirilebilecek şeyler olan bakır, zimpara, obsidyen ve mermer gibi pazarlanabilir hammadde kaynaklarına sahiptiler. Öyle ki üçüncü bin yılda bu adalarda, maden işleyen, taş ocaklarından obsidyen çıkaran mermer vazolar oyan ve bu malları Mısır'a, Girit'e, Çanakkale Bağazı kıyılarına ve Yunan yarımadasına satan kalabalık bir halk topluluğu yaşamaktaydı. Bu halkın mezarları, saldırganlıklarını ortaya koyan metal silahlarla döşelidir. Öyleki, bu ada topluluklarının, karlarına ganimet gelirlerini de ekleyerek, daha sonraki birçok dönemlerde Akdeniz'de olağan

(*) Ya da Yunan'ın içinde bulunduğu açmazına bulabildiği çözüm

bir uygulama olarak görülen, korsanlıkla barışçı ticareti bir arada yürütme yoluna başvurmuş olmaları akla gelebilir. O halde bu toplumlar, şehirlerin artı ürününden düpedüz çalarak geçinmenin sırrını bulmuş olmaları!" (G. Childe, a.g.e., s. 209). Adalarda belli bir nüfusun iskanına izin veren, görüldüğü gibi adaların sahip olduğu hammadde kaynakları ile yine adaların korsanlığa elverişli konumda olmalarıdır.

Sonradan Yunan kolonizasyonu ile ortaya çıkan Yunan yayılmasının ulaştığı sınırlar da; Doğu'nun, uygarlık çevrelerinin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin bulunduğu yerler ve bu yerlere giden yollar üzerinde olmuştur. Yunanlılığın bu dönemdeki gelişmesini gösteren haritalara bakıldığında bu husus bütün açıklığı ile görülebilmektedir. Yunan hammadde kaynaklarını kontrolü altına almak istemiş, bu ticaretin kendi üzerinden yapılmasını istemiş, ticarete öncü, aracı ve tekel sahibi olmuştur. Yunanlılık varlığını, siyasi-toplumsal temelini de bu ilişki içinde kazanmıştır.

Yunan tarihinde ilk siyasi örgütlenmeler krallıklar olmuştur. Yunan'daki krallıkları, uygarlık bölgelerinde ortaya çıkmış merkezi Devlet'lerde karşımıza çıkan güçlü krallıklarla karıştırmamak gerekir. Krallıklar, sınırlı Yunan siyaset ve örgütlenmesinin ifadesidirler. Toplumsal gelişme içinde tarihinin hiç bir döneminde Yunan'da Doğu türü merkezi güçlü yönetimler ortaya çıkmamıştır. Krallar da sıradan halktan çok farklı bir yaşayış içinde olmayacaklardır. Kralın otoritesinin dayandığı toplumsal-siyasi temel de, Mısır ve Asya ticareti üzerinde kurduğu tekelden başka birşey değildir (Bkz.: B. Sezer, a.g.e., Ek: s. 188). Bu sebebe bağlı olarak, Yunan'da karşımıza çıkan krallık örgütlenmelerinin, hemen bütünüyle Doğu ticaret yollarını denetleme imkanına sahip mevkilerde kurulduğu görülmektedir. Nitekim ilk krallık örgütlemelerinin ortaya çıktığı Girit olsun, Miken olsun Doğu-Batı ticaret yolunu denetleyen birer stratejik noktalardır (Bkz.: B. Sezer, a.g.e., Ek: s. 118).

Batı'da Yunan yurtseverliğinin övgüsü bulunmaktadır. Özgürlük düşkünlükleri, yurtseverlikleri Heredot'tan beri ifade edilegelmektedir. Söz konusu övgünün kaynağında da Yunan'ın, Yunan coğrafyasının Batı açmazlarının giderilmesinde kazandığı önem bulunmaktadır. Bu çerçevede Avrupa'da Yunanistan'ın coğrafi önemi stratejik anlamı anlaşıldığında, çeşitli kavimlerin Yunan merkezlerine göz diktiği, bölgenin ilgi ve iştiha konusu olduğu görülmüştür. Böyle bir gelişme karşısında Yunanlılar'ın da ellerinde tuttıkları coğrafi imkanları daha iyi koruyabilmek telaşına düştükleri, yine bu sebeple bu dönemde site merkezlerinin etrafını surlarla çevirdikleri görülmüştür. Yunan'ın site merkezlerini korumakta gösterdiği titizlik, öncelikle elde etmiş olduğu çıkarları koruma kaygısı ile alakalıdır. Yunan siteleri Doğu-Batı ticaret yolunu denetleyen noktalarda bulunmaktadır. Varlığını bu ticarete borçlu olan ve bu ticarete edindiği önemli yeri kaybetmek istemediği ölçüde Yunanlı hayatı pahasına yurdunu korumak istemiştir (Bkz.: B. Sezer, a.g.e., Ek: s. 118).

Yunan demokrasisi de, yurtseverliği gibi Doğu ticaretine bağlı olarak gelişmiştir (Bkz.: B. Sezer, a.g.e., Ek: s. 118). Gelişen ilişkiler Doğu ticaretinde kral tekelinin parçalanmasını, giderek özel bireylerin bu ticarete katılmalarını, bu ilişkiler içinde söz sahibi olmalarını getirmiştir. Bu da beraberinde girişim sahiplerinin ilişkilerin

düzenlenmesi noktasında kendilerini ifade etmek istemelerini, yönetime, girişim tekeli elinde tutan kralın otoritesine ortak olmalarını getirmiştir. Bu gelişme ile birlikte Yunan'da krallıklar yerlerini site demokrasilerine bırakmışlardır.

Site Devlet'leri belli özellikler göstermektedir. Bu özelliklerin başında, Site Devlet'lerinin, Doğu/Batı ticaretini denetleyen noktalar üzerinde kurulmuş olması gelmektedir. İkincisi, söz konusu Devlet'lerin sınırlı örgütlenmeler olmasıdır. Yunan'da Site Devlet'leri sınırlı coğrafya ve sınırlı nüfus temelinde ortaya çıkmışlardır. Demokrasi sınırlı bir demokrasidir. Katılım toplumun belli kesimleri ile sınırlıdır. Kadınlar, köleler ve yabancılar yönetime katılmak imkanına sahip değildir. Site Demokrasilerinde vatandaşların sayısı bir kaç yüz veya bir kaç binden ibaret kaldığı halde Devlet işlerine karışmak hakkı olmayan kölelerin ve azatlıların sayısı onbinleri bulurdu. İşler umumiyetle zengin sınıfın elindeydi (Bkz.: H. G. Wells, *Kısa Dünya Tarihi*, s. 98). Daha açık ifadesiyle Yönetim Doğu ticaretini örgütleyenler ve düzenleyenlerle sınırlıydı, ki bunlar da vatandaşları olmuşturdu. Burada ticaretin örgütlenmesinden kasıt, Batı imkanlarının, hammadde kaynaklarının Doğu'ya aktarılması, Doğu ticareti için belli bir ilişki düzeni kurulmasıdır. Yoksa Doğu ticaretinin yönünü belirleme, denetleme olayı sözkonusu değildir.

Site Demokrasileri, ticari ilişkilerde bulunulan konumla sınırlı olacaktır. Sitelerin, Yunan sitelerinin harita üzerindeki dağılımı da bunu göstermektedir. Atina ya da Korint, Sparta öne çıkarken, Teselya ağırlık kazanamayacaktır. Siteler Doğu ticareti içinde bulundukları yere bağlı sınırlı bir konuma sahiptirler. Site içindeki ilişkiler de, yönetim de bu ilişkilere bağlı olarak gelişmiştir. Toplum içinde bu ilişkilere katılan kesimler öne çıkıp, gelişmelerde söz sahibi olurken, bu ilişkilere katılmayan diğer kesimler toplumda hiç bir önem taşımayacaklardır. Bunların varlıkları da söz konusu ilişkilere ve yine söz konusu öne çıkmış kesimlerin öncülüğüne bağlıdır. Kendisini doyurma imkanından mahrum köleler, söz konusu kesimlerin öncülüğü altında düzenlenen ilişkiler içinde varlığını sürdürme imkanını kazanmışlardır. Batı'nın kendi kendisini kırması, savaşlarla yıpratması bu şekilde, köleci bir düzen ilişkileri içinde aşılmıştır. Yunanlı açısından, gelinen nokta önemli olduğu için, bütün aşağılayıcı ilişki düzenine karşılık, varılan aşama övülecek, uygarlığa geçiş, köleci düzen, olması gereken olarak tanıtılacaktır (*).

Yunanlılık uygarlıkla temasa geçmesi neticesinde içinde bulunduğu açmazı çözüm getirme imkanı bulabilmiştir. Yunan, varlığını sürdürme imkanını Doğu ile kurduğu ilişkiler içinde elde edebilmiştir. Bu ilişkiler içinde Yunan'da sınırlı seviyede de Devlet ortaya çıkmıştır. Bu itibarla Yunan Site Devlet'i, temeli ne olduğu belli olmayan savaşlar ve bu savaşlar sonucunda ortaya çıkmış içsel farklılaşmalar temelinde değil; Yunan'ın Doğu uygarlıkları ile olan farklılaşmasında ortaya çıkmıştır.

Doğu uygarlıkları, şehir endüstrisinin gereksinimleri doğrultusunda hammadde ihtiyacı içindedir. Yunan, uygarlık bölgelerinin bu ihtiyacının karşılanmasına aracılık

(*) Aristoteles'in doğal kölelik kuramı ve F.Engels'in ilkel toplumdan uygar topluma geçişle ilgili olarak köleci düzeni, ileri aşama olarak övgüsü gibi.

etmiştir. Hammaddeye ihtiyaç duyan Doğu uygarlıklarına Batı'nın hammadelerinin ulaştırılması işine koşulmuştur. Bu ticaretin beslenebilmesi için Batı'nın imkanlarının örgütlenmesi işini üstlenmiştir. Hammadde temini için Batı imkanlarının örgütlenmesi noktasında, Yunan'da, belli bir siyasi yapı ve merkezlerin (Siteler) tarih sahnesine çıktığı görülmüştür. Yunan, bu ilişki içinde uygarlıkla temasa gelmiş ve bir ölçüde karşılaştığı sorunlara çözüm getirebilmiştir. Bununla birlikte çözüme bütünü ile ulaşmış değildir. Bu ilişkiler içinde Doğu'nun üretim fazlasından pay alma imkanına kavuşmuştur, ama çözüm üzerinde denetim sahibi değildir. İlişkinin temeline hakim olmadığı için çözümün kendisine ve toplum olarak kendi kaderine hakim olmaktan uzak olmuştur. İlişkiye taraf olmakla birlikte, hiç bir zaman ilişkinin yönünü belirleyici taraf olamamıştır. Üstelik Yunan, bu ilişkilerin dışında varolma imkanı da bulamamıştır. Buna karşılık Doğu'da toplumun kendi kaderine hakim olabilmek ve bir başına varlığını sürdürebilmek imkanlarına sahip olduğu ve uygarlık yaratma başarısını gösterdiği görülmüştür. Aynı başarıyı gösterme imkanından mahrum olan Yunan, ancak Doğu toplumları ile ilişkisi içinde sınırlı imkanlara kavuşmuştur.

Doğu uygarlıklarının ihtiyaç duyduğu hammaddenin temini işinde üstlendiği rol ve Batı'nın imkanlarını Doğu ticareti için örgütlemesi ile Yunan'da Devlet kurumu - sınırlı da olsa- ortaya çıkmıştır. Söz konusu örgütlenme Batı'nın sahip olduğu belli imkanların Doğu'ya aktarımının sağlanması, bunun için Batı'nın imkanlarının düzenlenmesidir. Yunan'da gördüğümüz toplum içi farklılaşmalar da bu ilişki içinde anlam kazanmaktadır. Kendisini besleme imkanından mahrum kölenin varlığını sürdürmesi, Doğu ticareti için gerekli hammaddenin temini ya da oluşturulması işinde kullanılması ile mümkün olmuştur. Yunan'da toplum içi farklılaşmaların ortaya çıkışı bu düzeyde gerçekleşmiştir. Farklılaşma, ilişkileri düzenleyenler ve bu ilişkiler içinde istihdam edilenler şeklinde doğmuştur. Sınıflaşma da, Doğu ticareti için Batı imkanlarının örgütlenmesi ilişkileri içinde gelişmiştir. Efendilik/kölelik ilişkisi, Doğu ile olan ilişkiler içinde belli imkanların örgütlenmesini düzenleyenlerle; bu örgütlenme işinde kullanılanlar arasındaki ilişkidir. Bu düzenleme içeride belli bir baskıyı getirmiştir. Belli bir grubun toplumun diğer kesitleri üzerinde uyguladığı bu baskı Yunan Site Devlet'inin bariz özelliğidir. Uygulanan baskı içsel mahiyettedir. Ancak baskının başlıca sebebi, toplumun imkanlarının dış siyaset için düzenlenmesidir. Site Devlet'inin baskıcı karaktere sahip olmasının ikinci önemli sebebi Yunan'ın kendi kaderi üzerinde etkili olmayışındır. Efendiler katını oluşturan yönetici sınıf toplumun imkanlarını Doğu ticareti için kullanmak suretiyle sınırlı bir çözüme kavuşmuşlardır, ama çözümün bütününe sahip olmaktan uzaktırlar. Toplum içinde belli bir konuma sahip olmakla birlikte, bu konum, çözümde bütünüyle söz sahibi olmamaları dolayısıyla her an değişebilme ihtimalini taşımaktadır. Bu sebeple yönetici sınıf, kendi konumunun sürekliliğini sağlamak için baskı yoluna gitmiştir. Batı'da, Marx'ta karşımıza çıktığı şekliyle Devlet'in baskı aracı olarak görülmesinde de değindiğimiz ilişkiler rol oynamıştır. Ancak söz konusu görüşte eksik olan taraf, baskının mahiyetine ilişkin olarak getirilen açıklamada karşımıza çıkan zaafıdır. Baskının, bir sınıfın diğer bir sınıf üzerine bütünüyle öznel sınıf çıkarları doğrultusunda şiddet uygulaması şeklinde değerlendirilmesidir.

Yunan'da Devlet, izlediğimiz süreç içinde, farklı bir düzlemde de olsa, Doğu toplumlarında Devlet'in ortaya çıkışına benzer özellikler gösterecektir. Devlet öncelikle siyasi/askeri temel ve ilişkiler üzerinde yükselmiştir. Toplum olarak karşılaşılan belli bir sorun söz konusudur. Ve Yunan, bu sorunu, kendi imkanları ve kendiliğinden ilişkiler içinde aşamamıştır. Çözüm, değindiğimiz gibi, Yunan'ın kendi dışında ve kendi dışıyla kuracağı ilişkiler içinde ve bu ilişkiler için Batı'nın sahip olduğu belli imkanların örgütlenmesi, düzenlenmesi düzleminde ortaya çıkmıştır. Söz konusu düzenleme de önce askeri ve siyasi mahiyet taşımaktadır.

Bir bütün olarak Devlet, dışarı ile olan ilişkilerde, toplumun belli bir siyaset için örgütlenmesi değildir. Söz konusu örgütlenme belli bir ilişkinin sürmesi için mevcut imkanların düzenlenmesinden ibaret ilişkilerle ve içeri ile sınırlıdır. Toplumun değil, imkanların düzenlenmesi/örgütlenmesi söz konusudur. Yunan Devlet'inin, Site Devlet'inin sınırlılığı da buradadır. Toplumun bütününe kucaklayan siyaset geliştirilmiş değildir. Siyaset içeri ile, içeriinin imkanlarının dışarıyla ilişki için düzenlenmesi ile sınırlı olunca Devlet de sınırlı olmuştur. Dışarda bu nedenle, herkesin kendi başınlığı, girişim özgürlüğü söz konusudur. Batı'da bireyciliğin ve özel girişimin ilk karşımıza çıkışı - bahsedilen şartlara bağlı olarak- yine bu dönemde görülmektedir.

Yunan'da Devlet, ifade ettiğimiz ilişki ve süreç içinde ortaya çıkmıştır. Sınırlıdır. Sınırlılığı toplum olarak bütün bir siyaset önerme başarısı gösterememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Yunan, belli bir sorunla karşı karşıyadır, sorunu ancak sınırlı bir düzlemde aşabilmiştir. Bu aşmayla birlikte belli bir çözüm ve bilinç - Yunanlılık- ortaya çıkmıştır. Söz konusu çözümün sürekli kılınması ve bilincin temellendirilmesi Site Devlet'inde ifadesini bulmuştur. Yunan'ın sınırlılığı, ilişkinin temeline/kaderine hakim olamamasının neticesidir. Varlığı, ilişkinin diğer ucunu teşkil eden Doğu uygarlığına bağlıdır. Bütün bu sebeplerle Yunan Site Devlet'i sınırlı bir siyaset ve sınırlı siyasi örgütlenmenin ifadesi olarak kalmıştır.

Süreç içerisinde Doğu'da, uygarlıkların savunucusu rolüyle Pers askeri Devlet'inin ortaya çıkışı ve Yunan yayılmasının karşısına dikilmesi, giderek çatışmanın Yunan sitelerinin sınırlarına dayanması neticesinde, site siyasetini aşan daha geniş bir siyaset gerekli olmuştur. Persler'le olan çatışma içinde Yunanlılık bilinci kemale ererken, Site siyasetini aşan bir siyaset de İskender İmparatorluğu ile ortaya çıkmıştır. Perslerin askeri bir Devlet olarak Doğu'nun savunucusu rolü ile ortaya çıkmalarının arkasından Yunanlılık da buna bağlı bir gelişme göstermiştir. Bu dönemle birlikte; "Yunanlılık, artık Makedonya İmparatorluğu ile Asya karşısında Avrupa'nın ileri karakolu, ilk hatlarda savaşan silahlı öncüleri olmuştur. Yunan, Doğu ticaretini Avrupa'da düzenleme işini elinde tutarken, nasıl Batı'nın öncüsü olduysa Avrupa-Asya arasındaki silahlı çatışmada da Batı'nın öncüsü olmuştur." (B. Sezer, a.g.e., Ek: s. 122).

İskender Seferleri ile birlikte Yunan'ın varlık sebebini oluşturan ilişkiler ortadan kalkmıştır. İskender Seferleri'nin Asya'yı Yunan ticaretine ve Yunan koloniciliğine açmış (Bkz.: G. Childe, a.g.e., s. 321) olması beraberinde Yunan'ın aşılmasını da getirmiştir. "Büyük İskender'in Anadolu kıyılarından Hindistan'a (o çağda Avrupa için

hem askeri, hem de ticari bakımdan Asya'nın sınırı) kadar Asya topraklarını Avrupa'nın egemenliği altına" sokmasıyla Yunanlılığın birinci dönemdeki varlığı son bulmuştur (Bkz.: B. Sezer, a.g.e., Ek: s. 122). Yunan'ın dayandığı temel belli bir siyaset önerisi değil, belli ilişkilerde aracılıktı. Asya'nın safdışı bırakılması, ilişkinin ortadan kalkmasını getirmiş; bu da Yunanlılığın sonu olmuştu. "Karşısında askeri bakımdan Avrupa'yı tehdit eden bir Asya kalmazsa, ticari alanda da kişiliğini kaybedip bütünüyle Avrupa ticaret sistemine katılırsa üretici Avrupa (yani Roma) neden artık Yunanlılığı aracı olarak beslesin ve ona haraç versin? Batı ve Doğu'nun varlıklarını ortaya koyan çatışmalar söz konusu olmayınca artık geriye bir jandarmalık görevi kalıyordu. Roma hem Avrupa (Batı), hem de Avrupa'nın jandarması olacaktır" (B. Sezer, Ek. s. 122).

Tarihi toplumsal şartlar değiştiğinde çözümler ve buna bağlı olarak çözümün siyasi ifadesi olan Devlet de mahiyet değiştirmektedir. Ortaya çıkış süreci, gösterdiği özellikler aynı kalmakla birlikte değişen ilişkiler, yeni sorunları, yeni siyasetleri gerekli kılmaktadır. İskender Seferleri Yunan'ın sonu olmuştur. Ama, geride Batı için çıkarılacak dersler bırakmıştır. Roma bu deneyler ışığında Batı'da yeni bir siyaset önerisi olarak karşımıza çıkmıştır.

Roma

Yunanlılık Batı'nın uygarlığa geçişini sağlayan ilk durak olmuşsa, Roma İmparatorluğu da dünya tarihinde toplumlar arası ilişkiler içinde Batı'nın önerebildiği ve örgütleyebildiği ilk siyaset olmuştur. Roma, Batı'da karşımıza çıkan üç önemli dönemden ikincisini oluşturmaktadır. Bunun yanında Roma İmparatorluğu, dünya tarihinde az sayıda görülen büyük Dünya imparatorluğu örgütlenmelerinden biridir. Bu özelliği ile Roma, Doğulu örnekleri İran ve Osmanlı imparatorlukları karşısında Batı'da ortaya çıkan ilk dünya imparatorluğudur. Roma'nın bir başka önemi de, günümüz egemenlik ilişkilerinin dışında Batı'nın ilk kez Roma İmparatorluğu ile dünya tarihinde etkili olmuş, toplumlar arası ilişkileri denetleme imkanını elde etmiş olmasıdır. Batı tarihinde işgal ettiği önemli mevki dolayısıyla Roma mirası Batı'da canlı tutulmuş, 19. yüzyılda egemenlik ilişkilerinde denetimin/üstünlüğün yeniden Batı'ya geçişine kadar Roma egemenliği sürekli özlenen, hedeflenen ve korunmak istenen bir ideal olmuştur.

Roma İmparatorluk mirasının etkileri kalıcı olmuş, Batı kendi uygarlığını Greko-Romen olarak tanımlamıştır. Günümüzde de Batı'da toplumun düzenlemesine ilişkin kaidelerin kökeninde Roma Hukuku yer alırken (*), modern Batı Devlet'lerinin işleyişine ilişkin bir çok siyasi kavram da Roma menşelidir. Yunanlılık evresinde Batı bilinci oluşurken, Roma ile birlikte Batı siyasi olarak varlık kazanmıştır. Bu sebeble Batı'da Batı medeniyetinin fikri temelini eski Yunanlılar'ın, politik ve idari temelini ise Romalılar'ın kurmuş oldukları" görüşü bulunmaktadır (Bkz.: G. Köhnen, *Dünya Ekonomi Tarihi*, s. 30).

(*) *Alman hukukçusu R. von Iherin'in "Roma Hukuku'nun Ruhu" adlı eserinde söylediği gibi "esasta olduğu gibi şekilde de bütün modern hukukun temeli Roma Hukukundadır" Bkz.: F. Challaye, Mülkiyetin Tarihi, s. 40*

Devlet'in toplumlar arası farklılaşmalar/ilişkiler düzleminde ve toplum olarak karşılaşılan sorunların halledilmesine yönelik bir siyaset aracı olarak ortaya çıktığını ileri sürüyoruz. Batı Devlet'inin de, -Batı'nın kendi içinde farklılaşma imkanlarından mahrum olması dolayısıyla- Doğu toplumları ile farklılaşması temelinde ortaya çıktığını, geliştiğini görüyoruz. Batı'nın tarihteki varlığı ve kimliğini kazanmasında Yunan döneminden başlayarak Doğu uygarlıkları ile girmiş olduğu ilişkiler belirleyici olmuştur. Yunan'ın ortaya çıkış koşulları bunun en bariz göstergesidir. Yunan, Batı'nın oluşumunda ve uygarlığa katılışında önemli bir yere sahiptir. Bütün önemi, Batı'nın içine düştüğü açmazda, Doğu uygarlıkları ile belli bir aracılık görevi üstlenerek girdiği ilişki içinde, çıkış yolu getirmesidir.

İskender Seferleri ile Doğu ülkeleri işgal edilmiş, ama işgal Doğu üzerinde sistemli bir egemenlik örgütlenmesine dönüştürülememiştir. İşgalle birlikte, Yunanlılık kendi varlık sebebini oluşturan ilişkilerin ortadan kalkması ve işgalin egemenlik örgütlenmesine dönüştürülememesi dolayısıyla sona ermiştir.

Doğu'nun işgali ve sistemli bir egemenlik örgütlenmesi içinde denetim altına alınması Roma İmparatorluğu ile gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Roma değişen koşullar önünde Batı'nın örgütlenmesi olarak ortaya çıkmıştır. Toplumlar arası ilişkilerde Batı siyaset ve konumunun ifadesi olarak tarihte yerini almıştır.

Roma Batı'yı organize etme görevini üstlenmiştir. Batı'nın imkanlarını, Batı'nın dünya egemenliğini kurmak için örgütlemiştir. Sadece işgalle yetinme şeklinde değil, bir egemenlik sistemi ve örgütlenmesi içinde Doğu ülkelerinin denetimini ve bu denetimin sürüdürülmesi işini gerçekleştirmiştir. Bu özelliği ile Roma siyaseti/Devlet'i, Batı'da dünya egemenliğinin ilk organize şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Roma İmparatorluğu ile Batı Devlet ideali cisimleşmiş, gerçeklik kazanmıştır. Bu çerçevede Roma İmparatorluğu, toplumlar arası ilişkilerde Doğu-Batı ilişki ve çatışması içinde, Batı siyasetinin, Batı'nın kazandığı biçim ve örgütlenmedir. Yunanlılık'ta olduğu gibi Roma siyasetinin temelini de Doğu ile olan ilişkiler oluşturmıştır.

Roma siyaseti belirli özellikler göstermektedir. Roma Devleti'nin gösterdiği özelliklerin başında Roma İmparatorluğu'nun, Batı'nın Doğu ile olan ilişkilerinin siyasi ifadesi olması gelir. Bu çerçevede Roma'nın, Batı'nın dünya egemenliğinin organize edilmesi işini üstlenmesi söz konusudur. Bu görev gereği, İskender Seferlerinden çıkarılan dersler ışığında, Roma, Doğu ülkelerinin işgalini gerçekleştirmiştir. Ancak, Roma'nın başta gelen özelliği, bu işgalle yetinmemesi ve işgalle birlikte Doğu ülkelerinde ilişkilerin denetimini örgütlemesidir. Sadece işgalle kalmamış, ilişkilerin yönünü belirlemiştir. Denetimle birlikte, Roma İmparatorluk siyaseti içinde, Doğu ülkelerinde yaratılan zenginliğin Batı hesabına gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Roma siyaseti ile gerçekleşen, Doğu'da üretilen zenginliklerin Batı'ya aktarılması işidir. Roma'nın Batı'daki görevleri bunlarla sınırlı kalmamıştır. Batı'ya aktarılan zenginliğin Batı içinde dağıtım/paylaşım işi de Roma tarafından üstlenilmiştir. Bütün bunlarla birlikte Roma'nın, Roma siyasetinin asli görevi egemenlik ilişkilerinin devamlılığının sağlanması olmuştur.

Roma'nın özellikleri arasında zikredilmesi gereken bir husus da Doğu-Batı ilişkilerinde Roma ile birlikte görülen değişmedir. Yunanlılık döneminde Batı, bu ilişkilerde ticaretin gerçekleşmesine aracılık etme rolü ile katılırken; Roma ile birlikte ilişkiler, Batı lehine egemenlik ilişkisi şekline dönüşmüştür. Buna bağlı olarak Doğu ile kurulan ilişkilerin denetim ilişkisi niteliğinde olması ve üretim ilişkilerinin bizzat Roma tarafından örgütlenmemesi söz konusudur. İlişkinin egemenlik ilişkisi biçimine dönüşmesi, Site örgütlenmesinin başlıca sebebi olmuştur. Üretimin Roma dışı güçlerce gerçekleştirilmesi ve Roma'nın rolünün denetimle sınırlı kalması ise sonradan Roma'nın yıkılışında önemli rol oynayacaktır.

Bütün büyüklüğüne, azametine karşılık Roma siyaseti belli sınırlılıklar içinde olmuştur. Roma'nın tarih sahnesinden silinmesinin kaynağını sonradan bu sınırlılıklar oluşturmıştır. Roma önce Doğu ile olan ilişkileri ile sınırlıdır. Roma bir dünya imparatorluğudur. Buna karşılık Dünya imparatorluğunun dünyası, ilişki kurduğu bölgelerle sınırlı olmuştur. Bu dünyanın dışında hiç bir tesiri ve rolü olmamıştır (*).

Roma'nın sınırlılığını oluşturan en önemli özelliklerinden birisi zenginliğin kaynağında/temelinde kendisi olmamasıdır. Zenginliğin denetimini, paylaşımını eline geçirmekle birlikte, Roma hiç bir zaman üretim mekanizmasında yer almamıştır. Bu mekanizmada hiç bir rolü ve etkisi bulunmamıştır. Doğu zenginliği üreten olmaya devam etmiştir. Uygarlıkla kurulan ilişki, denetim, işgal ve zorbalık ilişkisi olarak kalmıştır. Romalılarca uygarlık bölgelerinin işgali ile birlikte ele geçirilen ülkelere haraç alınarak sömürülecek mülkler gözüyle bakılmıştır. Aynı bölgede Romalılar'dan önce hakimiyet kurmuş olan Babil, Asur ve Pers krallarının buralardan sağladıkları gelirlerin son çözümlemede uyruklarının refahına bağlı olduğunu tümüyle unuttukları durumlar pek enderdi. Genellikle valilerininin de buna göre davranmalarını sağlardı. Buna karşılık Roma tarafından seçilerek bir yıllığına vali olarak gönderilen yöneticilerinse böyle bir ayak bağı bulunmamaktaydı (Bkz.: G. Childe, a.g.e., s. 359-60). Başka bir ifade ile Roma valisi uygarlık bölgesini dilediği gibi soyabilirdi. Özellikle Mısır örneğinde bu husus bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Roma imparatorlarının kişisel mülkü olarak görülen bu ülke, sürekli artırılan haraçların ağırlığı altında ezilmiş, gücünün sınırına gelmiştir. Vergilerin sürekli tırmanışları sonucu ülkenin zenginliği tükenme sınırına gelmiştir. M. S. 3. yüzyılda Mısır halkı, vergi veremez hale gelince topraklarını bırakıp kaçmışlardır. Bu durumu önlemek için önce aile, sonra da köyün meydana getirdiği daha geniş gruplar, kaçanların da vergilerinden sorumlu tutulmuşlardır. İkinci adım, köylülerin iş ve tarlalarını terketmelerinin yasaklanması olmuştur (Bkz.: H. Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 47-48).

İmparatorluk şehirlerinde görülen canlanma, şehirlerin çoğalması Roma'da yüksek düzeyde bir refahın varlığı izlenimini bırakmaktadır. Ancak Roma'da karşımıza çıkan bu gelişme öncelikle Doğu ülkelerinin sömürülmesinin neticesidir. Çünkü Roma "hiçbir üretici güç yaratmamış"tır (Bkz.: G. Childe, *Tarihte Neler Oldu*, s. 373). Ortaya çıkan zenginleşmenin kaynağında endüstri ve ticaretin örgütlenmesi değil, yağma ve zorbalık bulunmaktaydı. "Roma sitesi hiçbir zaman büyük bir ticari veya endüstriyel

merkez olmamıştır, ama bunun tam tersine vergi emen bir sünger, fethedilenden alınan malların tüketicisi olmuştur.” (Bkz.: H. Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 37). Üretici güçlerin geliştirilmesi, uygarlığın daha ileri bir safhaya taşınmasında Roma’nın, Romalıların hiç bir katkısı olmamıştır. Bundan hareketle “Roma’nın yegane ihracaatı Roma hukuku ve yönetimi idi” (Bkz.: H. Heaton, a.g.e., s. 48) denilmiştir. Bütün bu ifade ettiklerimiz çerçevesinde bakıldığında Roma’nın, sistemin sahibi, denetleyicisi olmasına karşılık, zenginliğin üreticisi ve gerçek sahibi olmadığı görülmektedir. Bu özellikleri, sonraki gelişmeler içinde Roma’nın yumuşak karnını oluşturacaktır. Roma’nın taşıdığı özellikler ve sınırlılıklar, onun tarihteki yerini de belirleyecektir. Bu özelliklerin varlığı Roma’nın sınırlılığını, sınırlılıkları da en ufak bir sadmede yıkılışını getirmiştir.

Roma’da Sınıflar

Roma toplum düzeninde belirli sınıflarla karşılaşmaktayız. Roma siyasetinin sınıfsal karakteri üzerinde durulmuş, Roma Devlet’i bu ilişkiler içinde tanımlanmıştır. Gerçekten Roma’da sınıfların varlığı bilinmektedir. Ancak biz, söz konusu sınıfların ortaya çıkış koşulları ve toplum içindeki yerlerine ilişkin olarak daha farklı düşünüyoruz. Öncelikle vurgulanması gereken husus, Batı toplumlarının sınıflı toplumlar oluşu ve bu özelliğin bütün Batı tarihine yayılmış oluşudur. Bu özellikleri sebebiyle, Batı’nın uygarlığa geçişi ile sınıflı toplum oluşu arasında bağ kurulan görüşler mevcuttur, ancak biz bu görüş sahipleriyle aynı kanıda değiliz. Çünkü Batı, tarihi boyunca -Doğu toplumlarının aksine- kendi başına kendisini var etme gücünden mahrum olmuştur. Varlığını Doğu toplumları ile olan ilişki içinde kazanmış olan Batı’da, sınıflar da bu gelişmenin dışında oluşmuş değillerdir.

Yunan gibi, Roma İmparatorluğu da Doğu ile olan ilişkiler temelinde varlık ve anlam kazanmıştır. Bu ilişkilerin yokluğu Roma’nın sonu anlamına gelmiş ve bu ilişkilerin en alt seviyeye indiği noktada da Roma yıkılmıştır. Roma, Batı’nın bütün insanını/üyelerini kapsayacak şekilde sahip olduğu bir imparatorluk olmamıştır. Bu imparatorluğa sahipleri, ancak ilişkiler ve denetim sisteminde yer alanlardır. Batı’yı oluşturan geniş kesimler bütün olarak çözümün sahibi değildirler. Batı insanı bir bütün halinde çözümden yararlanmalarına rağmen çözümün sahibi değillerdir.

Bu çerçevede Roma’da Doğu ile olan ilişkileri, denetim ilişkisini organize edenler yönetici sınıfları oluşturmaktadır. Bu organize etme işinde, işin bilincinde olmadan istihdam edilenler ise yönetilen sınıfları oluşturmaktadır. Sınıflar Roma toplumunda belli temellere sahip olmakla birlikte, asıl kimliklerini ve Roma siyasetindeki yerlerini Roma’nın örgütlediği egemenlik ilişkilerindeki konumlarına bağlı olarak kazanmışlardır. Roma egemenlik ilişkileri, değindiğimiz gibi denetim ve işgal ilişkisi olup, en temelde siyasi bir ilişkidir ve sınıflar da bu ilişki içinde işgal ettikleri mevki ve rol çerçevesinde anlam kazanmışlardır.

Aynı zamanda yönetici sınıfı da teşkil eden, siyasi ve askeri sınıf, ekonomik sorunlara da cevap getirmektedir. Batı’nın elinde bulunan imkanlar bu sınıf aracılığıyla değerlendirilecektir. Uygarlık bölgesine hammadde aktarımı, uygarlık bölgesinde

üretileen zenginliğin Batı'ya aktarımı bu sınıf aracılığıyla gerçekleştirilecektir. İlişkilerin yönetimini üstlenenlerle diğerkleri arasında farklılıklar olacaktır. Sonuçta elde edilen zenginlikten yönetici sınıflar yüksek düzeyde pay alırken, bunun dışında kalanlar düşük düzeyde yararlanabileceklerdir. Bu farklılık tüketim düzeyinde ele alındığında; yönetici sınıflar haraçlarla elde ettikleri servetle lüks Doğu mallarının tüketicisi olurken, yönetici sınıfların dışında kalanların Mısır tahılı ile karınlarını doyurmakla yetinmek durumunda oldukları görülecektir. Yönetici sınıflar işgalin getirdiği nimetin kaymak kısmını alırken, Roma proletaryası da bundan yararlanacaktır. Örneğin, "M. Ö. 167'den sonra Roma hazinesi o kadar doludur ki, İtalya'daki kent halkından doğrudan vergi alınması uygulaması kaldırılmış ve M. Ö. 122'de Caius Gracchus Roma kentinin fakirlerine piyasa fiyatının yarısına tahıl satmaya başlamış, diğerk yarıyı kamu hazinesinden karşılamıştır. M. S. 57'den itibaren tahıl bedava dağıtılmaya başlamış ve bu tarihten sonra 300.000 kişi bedava ekmek ve Sirk'e hak kazanmıştır" (H. Heaton, a.g.e., s. 45).

Batı'da Devlet'i açıklamak için sık sık iç ilişki ve çelişkiler söz konusu edilmektedir. Mesele iç ilişki ve çelişkiler temelinde açıklanmak istendiğinden, Devlet'in ekonomik rolüne önem verilmektedir. İç polislik ve iç düzenleme amacına önem verilecektir. Devlet'in iç polislik görevi bulunmaktadır, ancak bu, genel siyaset içinde tali bir görevdir ve genel siyasete bağılı olarak şekillenmektedir. Söz konusu görev, tali bir rolden daha ileri bir mana taşımayacaktır. Devlet'in temelini oluşturan ilişkilere, toplumun bütün üyeleri bilinçli ve aktif bir şekilde katılamamaktadırlar. İlişkilerde, Devlet'in siyasetine uygun bir şekilde yerlerini almaları, organize edilmeleri ancak ve ancak belli bir iç polislik görevi ile mümkün olabilmektedir. Baskı ile ya da başka bir şey ile, ama sonuçta Devlet'in siyasetine uygun bir şekilde toplum güç ve imkanlarının örgütlenmesi söz konusudur. İç polislik görevi bu çerçevede anlam kazanmaktadır.

Roma İmparatorluğu ile ilgili olarak değinilmesi gereken bir husus da, imparatorluğun, Devlet'in maddi temelden yoksunluğudur. Bu yoksunluk, ideolojik bir temel yaratılmak suretiyle aşılmaq istenmiştir. Roma, bir dünya imparatorluğu olmasına rağmen, değindiğimiz gibi, zenginliğin gerçek üreticisi ve sahibi değildir. Bu nedenle, merkezi Doğu Devlet örgütlenmelerinin, ATÜT Devlet'lerinin aksine, Roma kendi maddi temelini yaratma imkanından mahrumdur. Bütün genişliğine ve büyüklüğüne rağmen zenginlik üretenlerin Batılı olmaması sebebiyle kendi maddi temeline sahip olmayan bir imparatorluk görüntüsünü taşımaktadır. Bu sebeple, esas olarak ideolojik yönü ağır başan bir örgütlenme ile karşılaşacağız. Maddi temel yokluğunun giderilememesi, bu boşluğun ideolojik bir temel yaratılarak doldurulması, özellikle Orta Çağ'da çok bariz bir şekilde kendisini göstermektedir. Ancak daha Roma imparatorluk döneminde toplumda bu manada çabalara tanık olunmaktadır. Bu dönemde imparatorun tanrı ilan edilmesi, şiddet yüklü arena eğlenceleri ve gladyatör savaşlarının yapıldığı Sirkler böyle bir ihtiyacın tezahürleri olarak değerlendirilmelidir. Bu yollarla Roma ideolojisinin halk arasına yayılması gayesi güdülmüştür.

Netice olarak Roma İmparatorluğu, Doğu ile olan ilişkilere getirilen çözümün siyasi tezahürüdür. Roma'da Devlet bu ilişki ve gelişmeler temelinde ortaya çıkmış, özelliklerini ve mahiyetini kazanmıştır. Üretim ilişkileri ve faaliyetleri dışında, siyasi

ihtiyaçlar, ilişkiler temelinde ortaya çıkmış, vücut bulmuştur. Sınıflar, iç polislik görevi, maddi temelin yokluğu, Roma Devleti'nin gösterdiği özellikler ve sınırlılıklar hemen bütünü ile Doğu'yla olan ilişkilerde anlam kazanmış ve bu ilişkilere cevap olarak getirilen siyasetin ifadesi şeklinde karşımıza çıkmıştır. Roma örgütlenmesi ile Doğu'nun denetimi sağlanmış, Batı'nın imkan ve güçleri bu denetim ve denetimin sürdürülmesi için örgütlenmiş, yine bu örgütlenmenin sürekliliğini maddi temelin yokluğu sebebiyle ideolojik düzeyde sürdürme ihtiyacı hasıl olmuştur. Roma siyaseti toplumun bilincine yaygınlaştırılmıştır.

Roma'nın Yıkılışı

Batı'da Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerin ortak özelliği yıkılışın içsel sebeplerle ortaya çıktığı merkezindedir. Elbette Roma'nın iç çelişkilerinin yıkılışa rol oynaması söz konusudur. Ancak, Roma'yı Roma yapan ilişkiler göz önünde bulundurulmadan ileri sürülmüş görüşler meseleyi izah etmekte belli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Roma'yı Roma yapan, Romanın içinde geliştiği ilişkiler Doğu-Batı ilişkileridir. Bu ilişkinin dışında Roma söz konusu olamamaktadır. Ve bu sebeble "Dünya egemenliği ve ilişkileri dışında Roma'nın varlığını sürdürebilmesi mümkün değildir" (B. Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, s. 62). İmparatorluğun yıkılışını da bu çerçevede ele almak gerekmektedir. Bunun dışında, söz gelimi Gibbon'un Hristiyanlığın Roma ruhunu yok etmesi ve onu Devlet'e ilişkin görevlerinden uzaklaştırmış olması ya da Rostovtzeff'in ileri sürmüş olduğu şekli ile, toplumun alt sınıflarının yönetici sınıfların zenginliğini paylaşmak istemelerinin bir neticesi olarak imparatorluğun yıkıldığı görüşleri açıklayıcı olmaktan uzaktır. Bunların yanında Batı'da Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ile ilgili olarak ileri sürülen fantazi mahiyetinde görüşler de bulunmaktadır. Bunların başında Roma yayılmasıyla birlikte Yunanlılar'ın ve Doğulular'ın Roma'ya dahil olmasının Roma'nın asli saf ırkı özelliklerini zayıflattığı, bunun da yıkılışa yol açtığı görüşü gelmektedir. Bir başka açıklama da, iklim değişikliklerinin yarattığı etkilerin imparatorluğun yıktığı görüşüdür (Gibbon'dan başlayarak diğer görüşler için bkz.: C. Brinton & J. B. Christopher & R. L. Wolff: *A History of Civilisation*, s. 75-76).

Roma zikredilen görüş ve açıklamalarda ileri sürüldüğü gibi değil, başka gelişmelerle birlikte tarih sahnesinden silinmiştir. Roma'nın sınırlılıkları, zaafı onun sonunu da getirmiştir. Kendi temeline sahip olmayışı, kendi dünyasının dışında tesir sahası bulunmaması, en ufak bir sadmede Doğu ile olan ilişkilerinin kesilme noktasına gelmesi yıkılışı getirmiştir. En başta gelen sınırlılığı, Roma'nın, üretimin gerçekleştirilmesi işine katılmaması, bunun dışında olması ve üretimle ilişkisinin denetim ilişkisi ile sınırlı olmasıdır. Doğu toplumları, Doğu'nun merkezi Devlet örgütlenmeleri, ATÜT Devlet'leri, bir çok kez uygarlığın dışından gelen istilalara karşı direnme gücünü, istilaları emme gücünü gösterebilmiş kendi varlığını sürdürme başarısını göstermiştir. Bu öncelikle Doğu toplumlarının kendi kendilerini var etme ve sürdürme güçleri ile alakalıdır. Roma, üretimi gerçekleştiren mekanizmanın dışında olması dolayısıyla böyle bir güçten mahrumdur. Kendini yeniden üretme gücüne ve mekanizmasına sahip değildir. Temelinde Doğu ile olan ilişkiler bulunduğu için, Barbar saldırıları (*) sonunda

(*) Vandal saldırıları.

imparatorluğun, üretimin gerçekleştirildiği uygarlık bölgeleri ile ilişkisi kesilmiş, bunun sonucunda da Roma yıkılmıştır. Artık Batı'da karanlık çağ söz konusudur. Orta Çağ'da Doğu ile ilişkinin çok sınırlı düzeye indiğinde Devlet de sahneden çekilmiştir.

Orta Çağ

Batı'da Devlet'in gelişmesini ele alıyoruz. Kendi içinde farklılaşma imkan ve zemininden mahrum Batı'nın kendi dışı ile, Yunan/uygarlık farklılaşması içinde kimliğini kazandığını; Batı Devlet'inin bu temel üzerinde özelliklerini kazandığını Yunan ve Roma örneklerinde gördük. Her iki dönemde de Batı Devleti'nin tarihi-toplumsal temelini Doğu ile olan ilişkiler oluşturmaktadır. Orta Çağ'da Batı'nın kazandığı yeni biçim üzerinde de söz konusu ilişkiler belirleyici rol oynamıştır. Batı siyasetinin Orta Çağ'da kazandığı özellikler ve biçim yine bu ilişki içinde anlam kazanmıştır.

Batı'da, Orta Çağ'a ilişkin açıklama ve değerlendirmeler doğrusal bir seyir göstermemektedir. Belli dönemlerde Orta Çağ karanlık çağ olarak tanımlanırken; yakın dönemlerde, Batı'nın Yeni Çağ sonrasında kazandığı hüviyetinin temellerinin atıldığı önemli bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Orta Çağ'a ilişkin Batı'da dönem dönem farklı açıklamaların ileri sürülmesi öncelikle Batı'nın kaygıları ile alakalıdır. Orta Çağ araştırmalarının canlılık göstermesi ve Orta Çağ'ın önceki dönemlere kıyasla daha olumlu değerlendirilmesi 20. yüzyıla birlikte. Orta Çağ araştırmaları, 20. yüzyıla birlikte, toplumlar arası ilişkilerde Batı'nın kazandığı yeni konuma bağlı olarak oldukça önem kazanmıştır. Orta Çağ, Batı'da bin yıl kadar süren uzun bir dönemin adıdır. Yeni Çağ ile birlikte Orta Çağ şartlarının dışına çıkma imkanı bulan Batı, eski koşulların değişmesine paralel olarak Orta Çağ şartlarının aşıldığı görüşünü geliştirecektir. Bu çerçevede Orta Çağ şartlarının ifadesi, bu dönem siyasetinin, kimliğinin sözcüsü durumunda olan Hristiyanlık ve feodalizm olarak tanımlanan ilişkiler bütünü kıyasıya eleştirilirken, dönemin karanlık çağ olarak tanımlandığı da görülecektir.

20. yüzyıla gelindiğinde Batı, toplumlar arası ilişkilerde elde ettiği konumu açıklamak çabasında olacaktır. Bunu yaparken de bilhassa Batı'nın tarihten ve toplumlar arası ilişkilerden bağımsız ve kendi kendinin ürünü olduğu yolunda açıklamalara yöneldiği görülecektir. Bu açıklamalara göre, Batı bir gelişme göstermişse, bu kendi kozasını kendisinin örmesi şeklinde olmuştur. Bu çerçevede tarihi-siyasi ilişkilerin temelini oluşturan toplumlar arası ilişkiler, diğer bir deyişle, Batı gelişmesinin bu çerçevede ortaya çıktığı göz ardı edilerek, kendini yine kendisiyle açıklayan kuramlara yönelindiği görülecektir. Bu çerçevede Batı'da Orta Çağ, Aydınlanma yüzyıllarında değerlendirildiğinden daha farklı olarak değerlendirilecek, artık, karanlık çağ değil, Batı'nın içten içe kendi kozasının ördüğü çağlar olarak tanımlanacaktır (Bu manada Batılı açıklamaların eleştirisi için bkz.: Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, s.20 vd.). Orta Çağ ile ilgili olarak yakın dönemde ileri sürülen bu görüşlerin akislerine ülkemizde de (*) rastlanılmaktadır.

(*) Bu meyanda H. Pirenne'in eserlerinin Türkçe'ye tercümesi ve G. Duby'nin *Orta Çağ İnsanları ve Kültürü*, isimli eserine M. A. Kılıçbay'ın yazdığı önsöz örnek verilebilir.

Batı kendi gelişmesini kendisi ile açıklamak, egemenlik ilişkilerinin temelinde bulunan sömürgeci ilişkileri yok saymak için; kendi kozasını kendisinin ördüğü, Orta Çağ'ın bu anlamda önemli olduğu, gelişmelerin kökeninde Orta Çağ'ın bulunduğu görüşlerini öne çıkarmıştır. Bu ilgi ve kaygılarla birlikte Batı'da Orta Çağ araştırmaları önem ve canlılık kazanmıştır.

Orta Çağ'da karşımıza çıkan siyasi yapılanma, toplumlar arası ilişkiler içinde Batı'nın kazandığı yeni biçimdir. Batı yeni koşullara bağlı olarak yeni örgütlenme ve özellikler kazanmıştır. Batı'nın Orta Çağ'da aldığı biçim ve özellikler göz önüne alındığında, Batı'da bu dönemde Devlet'in olmadığını, umumi olarak Devletsizlik halinin egemen olduğunu görüyoruz. Söz konusu gelişme toplumlar arası ilişki dengesinin Batı aleyhine bozulmasının neticesidir. Doğu ile olan ilişkilerin en alt düzeye inmesi neticesinde Batı'da böyle bir hal ortaya çıkacaktır. Orta Çağ şartlarına ve Orta Çağ'ı yaratan olaylara bir göz atmak sorunu anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Orta Çağ'ı yaratan olayların başında Roma İmparatorluğu'nun Batı-dışı halklardan gelen baskılar karşısında yıkılması gelmektedir. Roma'nın güçlü orduları barbar akınları karşısında Roma'nın yıkılışını önleyememiştir. Kısa bir süre içinde azametli Roma İmparatorluğu enkaz haline gelmiştir. Batı bütün hatlarıyla bir gerileme, çökme yaşamaktadır. Batı nüfusu imparatorluk döneminin çok altına inmiş, şehir hayatı gerilemiştir. 9. ve 10. yüzyıllara gelindiğinde Batı Avrupa'da toprakların iskanının iyice seyrekleştiği, yerleşme yerlerinin balta girmemiş ormandaki nadir ağaçsız yerler ya da çöllerdeki vahalar benzeri ölçüsünde sınırlandığı görülmektedir. Ticaret en alt düzeye inmiş, değiş tokuşlar en basit ifadelerine kadar geri çekilmişlerdir: Pazar, köylerin, çok sınırlı bir alandaki çok düşük artıklarının değişimi düzeyinde kalmıştır. (Orta Çağ'ın bu dönemde gösterdiği özellikler için bkz.: J. Baechler, *Kapitalizmin Kökenleri*, s. 75). “Üzerlerinde antik uygarlığın temellendiği kentler ya ölmüşler, ya da can çekişmektedirler. Yalnızca ilişkiler merkezi olma rollerini sürdürebilenleri, özellikle de piskoposluk merkezleri, bitkisel hayat sürmektedirler.” (J. Baechler, a.g.e., s. 76).

Batı'da yok olma sınırına gelindiği izlenimini veren bu durumun doğmasında başlıca etken Barbar akınları olmuştur. Söz konusu akınlar içinde belirleyici etkiyi yaratan da Vandallar'ın olmuştur. Vandallar'ın girişimi Batı'nın can damarını oluşturan Doğu ile olan ilişkilerin düzenlendiği yolları hedeflemiştir. Bunun sonucunda, “Vandalların Kuzey Afrika ve Güney Akdeniz kıyılarını ele geçirip Roma'nın Doğu ile olan ilişkilerini engellemesi İmparatorluğun çöküşüne yol açmıştır (B.Sezer, *Feodalizm*, s. 58). Kısa ifadesiyle çöküşün kesin bir hal almasının kaynağında Barbar akınları sonucunda uygarlık bölgeleri ile ilişkilerin en alt düzeye inmesi bulunmaktadır.

Vandallar'ın Doğu ile olan ilişkileri engellemesi ile çöküş durumuna gelen Roma, kuzeyden gelen saldırılar karşısında belirli bir düzeyde de olsa varlığı sürdürme sorunu ile karşı karşıyadır. Geleneksel örgütlenme içinde sorunun üstesinden gilememektedir. Bu çerçevede düzenli geniş birliklerle barbar akınlarına karşı konulamayınca, Batı'nın bulabildiği çözüm, küçük birimler halinde savunmaya çekilerek kendi varlığını korumak olmuştur (Feodalizm için bkz.: B Sezer, *Toplum Farklaşmaları ve Din Olayı*).

Bu dönemde Batı, toplumlar arası ilişkilerde bütün hatlarıyla geri çekilmek durumunda kalmıştır. Feodalizm olarak adlandırılan bu dönem Batı'nın, yeni şartlar önünde kazadığı biçimdir. Bu çerçevede feodalizm, Roma'nın, Batı dışı halklardan gelen baskı altında kendisini korumak için aldığı toplum biçimi"dir (B. Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, s. 123).

Batı'nın askeri düzeyde korunmasını feodal asilzadeler üstlenirken Batı birliğinin ve bilincinin savunulması da Hristiyanlığa düşmüştür. Orta Çağ şartlarında Batı'nın varlığını sürdürmesini temin görevi bu iki odak üzerinde toplanmıştır. Bütünyle varlığını yitirmek tehlikesine karşı belli bir düzeyde Batı varlığının sürdürülmesi görevini üstlenmiş bu kesitler sonradan bu rolleri dolayısıyla övülmüş; bu dönemde feodal asilzadelerin ve kilisenin yokluğunda Batı'nın da yok olabileceği yönünde görüşler ileri sürülmüştür (Bu yönde bir değerlendirme için bkz.: J. Baechler, a.g.e., s. 76).

Roma'da Hristiyanlığın varlığı biraz daha önceki tarihe kadar uzansa da "Hristiyanlığın Batı'nın resmi dünya görüşü olması, Roma'nın barbar akınları sonucu yıkılmasıyla başla"mıştır (B. Sezer, a.g.e., s. 128). Batı'nın karşılaştığı yeni sorunlar önünde Hristiyanlık da üstlendiği görev çerçevesinde Batı'nın yeni koşullar karşısında aldığı biçime uygun olarak örgütlenmeye gitmiştir. Kilise örgütü, Orta Çağ'da Batı'nın siyasi örgütlenmesinin bir benzeri ve eşidir (Bkz.: B. Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, s. 129). Orta Çağ'da biraz olsun varlığını sürdürebilen yerleşim merkezlerinin de piskoposluk merkezleri (J. Baechler, a.g.e., s. 76) olması kilisenin bu yönde oynadığı rolün önemini göstermektedir.

Batı birliğinin ve bilincinin temininde Kilise çok önemli görevler üstlenmiştir. Tarihçi Wells, "keşifler ve Hristiyan misyonerleri tarafından muhafaza edilmeseydi Latin kültürü belki tamamen unutulabilirdi" (H. G. Wells, a.g.e., s. 180) demektedir. Roma'nın hatırasını yaşatan da Hristiyan rahiplerinin Latince'sinden başka bir şey olmamıştır (Bkz.: H. G. Wells, a.g.e., s. 195). Yıkılan Roma İmparatorluğu'nun enkazı içinde ayakta kalmış tek güç ve kurum kilise ve Hristiyanlık olmuştur (Bkz.: Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 177). Bunun bir neticesi olarak Batı'nın yıkıntıları içinde, Batı değerlerinin ele alınıp ilerisi için kurtarılması görevi Hristiyanlığın olmuştur (Bkz.: M. Gökberk, a.g.e., s. 177). Bu çerçevede Orta Çağ Hristiyanlığının işlediği tema da, Batı birliği ve bilincinin korunmasında üstlendiği misyona bağlı olarak, Batı'nın kutsal bir birliğin üyesi olduğu, dağılmaması gerektiği ve sonuçta Tanrının sevgili kulları olan Hristiyanların (Batı'nın) galip geleceği teması olmuştur (B. Sezer, a.g.e., s. 130).

Roma İmparatorluğu'nun yıkılışını izleyen süreç içinde Batı, varlığını belirli bir düzeyde sürdürmesine izin veren bir yapılanma (Feodalizm)'yı gerçekleştirmiş olmakla birlikte, siyasi olarak bir boşluk içindedir. 6. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da hiç bir merkezi örgütlemenin, hükümetin bulunmadığı görülmektedir (Bkz.: H. G. Wells, a.g.e., s. 195). Bütün Orta Çağ boyunca bu hal Batı'da yaygın olarak varlığını korumuştur. Bu

dönemde adı krallık olup , çoğunlukla Roma İmparatorluğu özlemi içinde olan, buna karşılık siyasi güç ve otoriteden mahrum bir çok yapılanmaların varlığını da belirtmek gerekmektedir. Söz gelimi bu dönem Fransa Krallığı, siyasi güç ve otoriteden yoksun yapılanmalardan biridir (Bkz.: H.G.Wells, a.g.e., s. 202.). Toparlayıcı bir hükümetin yokluğu Orta Çağ'ın başlıca özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır (Bkz.: L. Huberman, *Feodal Toplumdan 20. Yüzyıla*, s. 17). Feodalizm belli ilişkiler ve sorunlar karşısında Batı'da takınılan siyasi bir tutumun ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Feodalizm taşıdığı nitelikler içinde Devlet'e imkan vermeyen, daha doğrusu Devlet olma imkanlarının yitirildiği, genel bir siyasetin geliştirilemediği, varlığın ancak sınırlı bir düzlemde sürdürülebildiği bir yapılanmadır. Nitekim Batı'da feodalizmin zirvede olduğu dönem, Devlet'in en zayıf dönemi olmuştur. Zayıf olmanın ötesinde genel olarak yaşanan durumun Devletsizlik olduğu görülmektedir.

Batı'da Orta Çağ'ın bu özellikleri göz önüne alındığında, Devletsizliğin hakim görüntü olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Batı, söz konusu dönemde, varlığını ve birliğini küçük birimler halinde ve kilise çevresinde sürdürme çabası içindedir. Batı'nın bu durumu, öncelikle, Doğu ile olan ilişkilerin en alt düzeye inmesinin sonucudur. Orta Çağ Batı'sında bu ilişki yoktur. Devlet'in, esas itibariyle, toplumlar arası ilişkiler içinde mana ve mahiyet kazandığı Batı'da; bu ilişkilerin en alt düzeye indiği dönem olan Orta Çağ'da Devlet de sahneden çekilmiş, Devletsizlik hali bütün Batı'ya egemen olmuştur.

Orta Çağ'da karşımıza çıkan bu durum da bize Batı'da Devlet'in iç çelişkilerin değil, Batı'nın kendi dışı ile olan ilişkilerinin bir ürünü olduğunu gösterir. Batı'da Devlet'in iç çelişkilerin ürünü olduğu görüşünü kabul ettiğimizde Orta Çağ'da Devlet'le karşılaşmamız gerekirdi. Gerçekten Orta Çağ'da toplum kesitleri arasında çelişkiler yaşanmaktadır. Senyör-serf çelişkisi bunun en bariz misalidir. Ancak söz konusu çelişkiler Batı'da Devlet'in ortaya çıkışına izin vermemektedir. Çünkü değindiğimiz gibi Batı Devlet'inin temeli, Doğu-Batı ilişkileridir. Bu ilişkilerde çözüm yokluğu Devlet'in de yokluğunu getirmiştir.

Roma İmparatorluğu Batı açısından önemli bir deneydir. Vaz geçilemez imkanların ifadesidir. Roma yıkılmıştır, ama Roma'dan vaz geçilmemiştir. Roma mirası, Roma hatırası canlı tutulmaya çalışılmış, büyük bir özlemle korunmuştur. Bütün Orta Çağ boyunca Roma Devlet örgütlenmesi ideolojik düzeyde ve pratik olarak da kilise örgütlenmesi içinde, kilise aracılığıyla sürdürülmüştür. Orta Çağ kilisesi geleneksel Roma idari örgütlenmesine benzer bir yapılanma içine girmiştir. Kilisenin ilk kadroları da Roma yönetici sınıfı artıkları içinden devşirilmiştir. Roma'da Hristiyanlığın Devlet dini haline getirilmesinden sonra, ilk katolik piskoposların olağan olarak yönetici senatör sınıfı saflarından çıktığı ve bunların başından itibaren eski Roma değerlerinin sürmesi için çaba sarfettikleri görülmüştür (Bkz.: *Orta Çağ Avrupası*, 21).

Görüldüğü gibi Orta Çağ'da Batı'da Devlet -kendisini var eden ilişkilerin yokluğu nedeniyle- fiilen ortadan silinmiş olmasına karşılık, düşünce düzeyinde; Hristiyanlık kalıpları içinde sürdürülmüştür. Kilise, Roma idari örgütlenmesi tarzında yapılırken, Vatikan da İmparatorluk başkentinde kurulmuştur. Fiili olarak sürdürülemeyen

İmparatorluk düşünce düzeyinde Hristiyanlık aracılığıyla sürdürülmüştür. Roma bir dünya imparatorluğuydu. Evrensellik iddiası taşımaktaydı. Kilise de aynı iddiayı taşımıştır. Bu sebeble, Orta Çağ Batı Avrupa'sında Hristiyanlık kendisini Katolik (evrensel)lik şeklinde tanımlamıştır. Roma'yı taklit çabasından ibaret krallık teşebbüslerinde de krallığın baş sıfatını mukaddeslik oluşturmuştur (*). Pratik olarak sürdürülemeyen imparatorluk, din aracılığıyla, kutsallık altında sürdürülmek istenmiştir.

Burada bir konunun altını çizmek gerekmektedir. Batı Orta Çağ'ında, bu dönem Batı siyasetini ele alırken tartışmalarımızda Devlet'in bir gerçeklik olarak sürdürülemediği için Hristiyanlık kalıplarıyla düşünce düzeyinde sürdürüldüğünü ifade ediyoruz. Burada söz konusu edilen Hristiyanlık, Katolikliktir. Ortodoksluk tartışmalarımız dışında tutulmuştur. Bu öncelikle dönemin Ortodoksluğunun gösterdiği özellikler ve Batı Avrupa'da karşımıza çıkan gelişmelerden farklı koşulların ürünü olması dolayısıyladır. Bizans bir cephe Devlet'idir. Cephe siyasetinin bir gereği olarak, Doğu Roma'da din Batı'dan farklı olarak Devlet'in hizmetinde olmuştur (Bizans'ta Din Devlet ilişkisi için bkz.: B. Sezer, *Toplum Farklaşmaları ve Din Olayı*, içinde *Ortodoksluk* bahsi). Ortodoksluğu tartışmalarımız dışında tutmamızın ikinci sebebi ise, doğrudan bizim esas problemimizle ilgilidir. Biz Modern Devlet'in doğuşunu açıklama çabası içindeyiz. Orta Çağ sonrası koşullarda, Batı'nın kazandığı yeni hüviyet üzerinde belirleyici olanın Batı Avrupa'da ortaya çıkan gelişmeler olması dolayısıyladır. Modern Devlet'in ortaya çıktığı Batı, Doğu Roma değil, Batı Roma'dır. Katolik Batı'nın coğrafyasıdır.

Orta Çağ'ın gösterdiği özellikler göz önünde bulundurulduğunda, ortaya çıkan tablonun bizim getirdiğimiz açıklamayı desteklediği görülmektedir. Batı'da Devlet'in temelini Doğu ile olan ilişkiler oluşturmaktadır. Ancak bu ilişkilerin varlığı Devlet'in doğmasına imkan vermektedir. Devlet belli bir çözümün siyasi ifade kazanmasıdır. Bu çerçevede yalnızca ilişkilerin varlığı yeterli değildir, bu ilişkiler çerçevesinde siyasi çözümün de ortaya konması gerekmektedir. Bu itibarla Batı'da Devlet, Doğu ile olan ilişkiler temelinde ve bu ilişkilere yönelik olarak önerilen çözümün siyasi ifadesi şeklinde tezahür etmektedir. Bu ilişkilerin kesildiği ya da en alt düzeye indiği noktada Batı'da Devlet de sınırlanmakta; siyasi çözüm önerilemediği noktada da Devletsizlik hali egemen olmaktadır. Orta Çağ şartlarında Batı'nın Doğu ile olan ilişkilerinin kesilmesi ve Batı'nın kendi başına bir çözüm yaratamaması Batı'da bu hali doğurmuştur. Yeni şartlara karşılık önerebileceği bir siyaset bulunmamaktadır. Bu sebeple de böyle bir siyasete aracılık eden Devlet de Batı'da gözükmemektedir. Bu çerçevede Orta Çağ kilisesinin rolü de açıklık kazanmaktadır. Batı, pratik olarak bir siyaset geliştirme, çözüm önerme gücüne sahip değildir. Gerçeklik olarak siyaset önerilemeyince düşünce düzeyinde belli kalıplar halinde Devlet sürdürülmüştür.

Devlet'in yokluğu toplum sorunları karşısında toplumun çözümünün yokluğu demektir. Orta Çağ'da karşımıza çıkan da bundan başka bir şey değildir. Orta Çağ'da Devlet'in yokluğu, bu dönemde Batı'da çözümün yitirildiği anlamına gelmektedir. Gerçekte söz konusu olan da budur. Bu sebeple Batı'da Orta Çağ karanlık çağ olarak tanımlanmıştır. Sadece varlığını sürdürebilme imkanlarını bulabildiği Orta Çağ koşulları, Batı için karanlık olmaktan başka bir mana taşımayacaktır. Sonradan Batı'yı yine Batı

(*) *Mukaddes Roma Cermen İmparatorluğu*

ile açıklama çabaları ortaya çıktığında Batı'da Orta Çağ önem kazanmış, Batı'nın kendi kozasını kendisinin ördüğü açıklamalarına Orta Çağ temel alınmıştır. Sonraki gelişmeleri izah için bu yola girilmiştir ama, Batı'nın Orta Çağ karanlığından çıkışı da, kurtuluşu da yine kendi dışında gelişen olayların sonunda gerçekleşmiştir.

Yeni Çağ: Modern Devlet'e Doğru

Devlet'i tarihi-toplumsal koşullarla ilişkisi içinde ele aldık. Devlet'i, -tarihi süreçle ilişkisi içinde- toplumun en üst düzeyde çözümünü ve en yaygın bilincini eyleme dönük bir şekilde örgütleyen/düzenleyen toplumsal bir kurum olarak tanımladık. Aynı tanım çerçevesinde Batı Devleti'nin Yeni Çağ öncesi şartları içinde gösterdiği gelişmeyi ele aldık. Tarihte toplumlar birbirlerine göre tanımlanırlar ve birbirleriyle olan münasebetlerinde şekillenirler (Bkz.: B. Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, s. 3). Uygarlık başlangıcında Doğu'da, toplumlar arası ilişki ve farklılaşma imkanlarının bulunmasına karşılık, aynı durumla Batı'da karşılaşmamaktadır. Doğu'da toplumlar arasında görülen farklılaşma ve ilişki içinde, Doğu toplumları belli bir uygarlık yaratma ve gelişme başarıları göstermişlerdir. Kendi içinde farklılaşma imkanından mahrum bulunan Batı toplumları ise, ancak Doğu toplumları ile ilişkileri içinde farklılaşma ve gelişme imkanı bulmuşlardır. Farklılaşma (*) bu ilişkiler içinde ortaya çıktığı gibi, Batı'nın kendi içindeki farklılaşmaları da bu ilişkilere bağlı olarak oluşmuştur. Bu, Yunan döneminde görülen bölünmeler örneğinde (**) olduğu gibi, Yeni Çağ sonrası Batı'da ortaya çıkan ulus temeline dayalı bölünmeler için de geçerlidir.

Batı toplumları, toplum olarak karşılaştıkları sorunların çözümünü Doğu toplumları ile kurdukları ilişkilerde bulmuşlardır. Batı tarihinde, Yunan döneminden başlayarak görülen gelişme bu yönde olmuştur. Bu çerçevede Batı'da Devlet de Doğu ile olan ilişkilere getirilen çözümün siyasi ifadesi olarak ortaya çıkmıştır.

Modern Devlet, Yeni Çağ ile birlikte Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Modern Devlet'in, Yeni Çağ ile birlikte tedrici bir süreç içinde 1500'lü yıllardan başlayarak şekillendiği; 1600 ve 1700'lü yıllarda da olgun bir hüviyet kazandığı görülmüştür. Batı'da, Doğu ile olan ilişkilerin farklı biçim kazanmasına bağlı olarak Orta Çağ aşılrken, yeni bir çağa girilmiştir. Toplumlar arası ilişkilerin kazandığı yeni yön içinde Yeni Çağ, Batı'da çok çeşitli alanlarda büyük bir değişimin başladığı dönemdir. Batı Avrupa'da bir yanda sömürgeci ilişkilerle birlikte kapitalizm gelişme sürecine girmiş; diğer yanda düşünce hayatında, bilimde geleneksel kalıpların dışında, modern olarak adlandırılan, gelişmeler ortaya çıkmıştır. Değişim bunlarla da sınırlı kalmamış, din'den güzel sanatlara varıncaya kadar etkili olmuştur. Hristiyanlık içinde yeni anlayışlar (***) ortaya çıkarken, sanatta modern eğilimler kendini göstermiştir. En temel değişiklik ise siyasette geleneksel Orta Çağ örgütlenmesinin aşılmasıyla Modern Devlet'lerin doğuşu olmuştur. Bu değişimler temelde değişik alanlarda ortaya çıkan gelişmeler olarak

(*) Batı'nın Doğu ile farklılaşması

(**) Efendi/Köle

(***) Protestanlık

gözükse de esas itibariyle Doğu-Batı ilişkilerinin farklı bir biçim kazanmasının bir ürünü olmaları dolayısıyla ortak bir temel üzerinde ortaya çıkmışlardır.

Doğu-Batı ilişkilerinde görülen gelişmelere, ilişkilerin yeni bir yön ve biçim kazanmasına bağlı olarak Batı, Orta Çağ koşullarının dışına çıkmış, Orta Çağ'ı aşmıştır. Modern Devlet Yeni Çağ koşullarının ürüdür. Bu sebeple önce Orta Çağ'dan kopuşu getiren ve Yeni Çağ'ı doğuran gelişmeler üzerinde duracağız. Söz konusu gelişmeler ve Yeni Çağ'ın gösterdiği özellikler çerçevesinde Modern Devlet'in doğuşu konusunu ele alacağız.

Yeni Çağın Şartları

Yeni Çağ, Batı'da üç önemli dönemden sonuncusunu oluşturmaktadır. Yeni Çağ, günümüz Batı'sının ana hatları ile şekillenme sürecine girdiği, temellerinin atıldığı tarih kesitidir. Bu yönüyle Yeni Çağ, Batı tarihinde daha önceki dönemlerden belli bir seviyede farklılaşmanın meydana geldiği dönemdir. Batı yeni dönemde, toplumlar arası ilişkilerde yaşanan gelişmelere paralel olarak yeniden yapılanma, düzenlenme süreci içine girmiştir. Yeni Çağ, Orta Çağ karanlığından çıktığı ve çözüm imkanlarına ulaştığı dönem olması açısından Batı için önemlidir. Ayrıca, günümüz dünya ilişkilerinin kazandığı boyut ve bu boyutun anlaşılması açısından da dünya çapında önemli bir olaydır. Günümüz Batı egemenliğinin kaynaklarını da bu dönemdeki gelişmeler oluşturmaktadır.

Batı'da, Orta Çağ'dan Yeni Çağ'a geçişi işaret eden çeşitli tarihlerden söz edilmiştir. İlk ve en önemlisi, İstanbul'un Türkler tarafından fethedildiği tarih (1453)'tir. Fetih, Batı'da, önceleri Yeni Çağ'ı başlatan olay olarak ele alınmakta iken yakın dönemlerde bunun büyük ölçüde terk edildiği görülmektedir. İkincisi ise, Christophe Colombe'un Amerika kıtasını keşfettiği tarih olan 1492'dir (*). Yaygın olmamakla birlikte bir başka tarih olarak, Fransa'nın İtalya'yı işgal ettiği 1494 yılından söz edilmektedir (Bkz.: Gerhard Ritter, *Origins of The Modern State, in The Development of The Modern State*, ed: Bruce Mazlish, s. 13). Batı'da, yakın tarihlerde benimsenen bir başka tarih ise, modern öncesi dönemlerle modern sonrası dönemin ayrıldığı tarih olarak kabul edilen 1500'dür. (1500 yılının benimsenmesi ile ilgili olarak, Bkz.: P. Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri*, s. 3; ayrıca W. H. McNeill, *Dünya Tarihi*). Bununla birlikte Batı'da yaygın olan yaklaşım tarzı; Yeni Çağ ile birlikte ortaya çıkan değişimin temellerinin Orta Çağ'dan başlayarak tedrici bir süreç içinde Batı'nın içsel gelişmeleri çerçevesinde ortaya çıktığı şeklindedir.

Amerika kıtasının keşfedildiği 1492 yılı, Batı tarihinde olduğu kadar, dünya tarihinde de gerçekten önemli bir tarihtir. Fransa tarafından İtalya'nın işgali (1494) ve 1500 yılı için ise aynı şeyi söylemek zordur. 1494 yılının Yeni Çağ'ı başlatan tarih olduğu görüşü yaygın olmamakla birlikte, bu tarihin söz konusu edilmesinin bir kısım sebepleri bulunmaktadır. Bu sebeplerin ilki, bu olayın Batı içi çekişmeye işaret etmesidir. İkincisi

(*) 1492 aynı zamanda İspanya'da son İslam direnmesinin kırıldığı; Gernata Emirliği'nin düşüşü tarihidir

ise, İtalya'nın Fransa tarafından işgaline belirli bir önem atfedilerek Doğu-Batı ilişkilerinde Akdeniz'in merkez olmaktan çıkışına izah getirme çabasıdır. Dönüm noktası olarak alınan 1500 tarihi ise kronolojik olarak hiç bir önemli siyasi olayın vuku bulmadığı bir tarihtir. Ancak boşuna seçilmiş bir tarih olmaktan da uzaktır. 1500 tarihinin Yeni Çağ'ı başlatan tarih olarak alınmasının getireceği bazı kolaylıklar bulunmaktadır. Öncelikle yüzyılın dönüm noktasıdır ve belli bir doğallık içinde esas alınma özelliğini göstermektedir. İkincisi ise, yuvarlak bir tarih olması dolayısıyla, Yeni Çağ'ı herhangi bir siyasi olay ve gelişmeye bağlı olmaksızın izah etme imkanı vermesidir. Bu sebeple, 1500 tarihi, Batı'da Yeni Çağ'ın başlangıcı olarak benimsenmiştir.

Bütün önemine karşı 1492, kendi başına alındığında Yeni Çağ'ı başlatacak bir tarih olma özelliğini göstermemektedir. 1492 yılı belli gelişmeler sonucu ehemmiyet kazanmıştır. Belli sorunlar karşısında 1492 tarihine ulaşılabilmiştir. 1492'yi belirleyen başlıca olay, Doğu-Batı ilişkilerinde ortaya çıkan gelişmedir. Dönemin koşulları içinde Doğu-Batı ilişkilerinde karşımıza çıkan en önemli olay ise 1453'te İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethedilmesidir. Fetih bir çok açıdan Batı üzerinde belirleyici olmuş, sonraki gelişmelere yol açan olayların başında gelmiştir. Fetihle birlikte Doğu ticaret yolları üzerinde Osmanlılar tarafından Doğu lehine tam bir denetimin kurulması gerçekleşmiştir. Bu gelişme ise Batı'da, Doğu'ya, Hindistan'a ve Çin'e Osmanlı engelini dışında ulaşmanın nasıl olabileceği yönünde düşüncelerin oluşmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede çoktan beri unutulmuş bir keşif olan dünyanın yuvarlaklığı yavaş yavaş insanların aklını yeniden meşgul etmeye başlamış ve bunun pek tabii bir neticesi olarak Çin'e, Batı yolu ile ulaşmak fikri Batı'da vücut bulmuştur (Bkz.: H. G. Wells, *Kısa Dünya Tarihi*, s. 231). Gerek Colombe'un girişimi, gerekse onu takip eden diğer girişimler böyle bir gelişmenin ürünüydü. Gerçekten de, gerek Vasco de Gama'yı, gerekse Colombe'u serüvene iten ne deniz, ne de gezi aşkıdır. Bunun tek sebebi, Türkler'in Bizans'ı yıkarak Avrupa'ya Akdeniz ve karadan Hindistan yolunu kapamaları (B. Sezer, *Doğu Batı İlişkileri Açısından Batı Tarih*, içinde EK: s. 130) olmuştur. Görüldüğü gibi 1492'nin tarihteki yeri ancak 1453 ile ilişkisi içinde anlam kazanmaktadır. Bu sebeple İstanbul'un Fethi, Yeni Çağ'ı başlatan en önemli hadise ve dünya tarihinde yeni bir devre geçişin ifadesidir. Bu yüzden, biz, dünya tarihinde sonraki gelişmelere yol açması ve Batı üzerinde belirleyici etkileri dolayısıyla bu tarihi esas alıyoruz.

Orta Çağ'da belirli bir denge içinde varlığını sürdüren Batı, İstanbul'un fethi ile bu denge halini kaybetmiştir. Fetih Batı'da şok etkisi yaratmıştır. Uzun süre, söz gelimi 1500'lere gelindiğinde bile, bu şokun, Batı üzerindeki etkisinin canlılığını koruduğu görülmüştür (Bkz.: P. Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, s. 3). İstanbul'un fethinin Batı üzerinde önemli sonuçları olmuştur. En önemli sonucu ise, her bakımdan Batı'nın ileri karakolu olan Bizans'ın aşılmasıdır. Bizans siyasi olarak Batı'nın, Doğu halklarınca doğrudan tehditini engellendiği gibi; ticari açıdan da Batı'nın varlığının devamını sağlayan ilişki kanallarının açık olmasını temin eden bağlantı noktasıydı. Bu bakımdan belli gelişmelere karşılık bütün Orta Çağ boyunca Bizans Batı açısından önemini muhafaza etmiştir.

Kastettiğimiz gelişmelerin başında Normanların Batı'ya katılmaları ve bunun bir

neticesi olarak Batı'da, Bizans olmadan Doğu ile doğrudan ilişki kurabileceğine dair bir inancın oluşmasıdır. Haçlı Seferleri bu gelişme ve inancın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Normanların Batı'ya katılmaları

Orta Çağ şartlarında Batı Avrupa, feodalizmle kurulan yeni düzen içinde, Doğu ile olan ilişkilerinde ve kendi iç yapısında belli bir denge sağlayarak varlığını sürdürebilme imkanına kavuşmuştur. Batı Avrupa'da ortaya çıkan bu dengenin başlıca sebebi, Batı dışı halklardan gelen tehditin varlığını korumasıdır. Bu tehdit karşısında, Batı Avrupa için, Doğu ile giriştiği ilişkilerinde Bizans'ın özel bir yeri vardır. Bütün ayrılık ve farklılaşmalarına rağmen Doğu'nun doğrudan tehditini engellediği için Batı Avrupa'da Bizans'ın varlığı bilinmezden gelinmemiştir (Bkz.: B. Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, s. 130).

Bizans, Batı açısından Batı-dışı halklardan gelen saldırılar karşısında önemli bir konumda bulunduğu gibi, İslam fetihleri ile birlikte Akdeniz'de kurulan İslam egemenliği içinde, Batı'ya nefes almasını sağlayacak ilişki kanallarının açık bulunmasını sağlamış olması dolayısıyla da önemli bir rol üstlenmiştir. Batı Akdeniz'de mutlak bir İslam hakimiyetinin kurulduğu dönemde, Batı ancak Bizans aracılığıyla Doğu ile belli düzeyde ilişki kurma imkanı bulmuştur (Bkz.: Ö. L. Barkan, *İktisat Tarihi Ders Notları*, s. 64). Gerçekten de iyice sınırlı hale gelen Doğu ile olan ilişkiler, ancak Bizans'ın askeri himayesi çerçevesinde, İtalyanlar aracılığıyla, yürütülebilmisti. Bizans'ın askeri himayesi olmaksızın Doğu ticaretinin sürdürülmesi imkansızdı.

İfade ettiğimiz gibi, bu ilişkiler içinde Batı Avrupa'da belirli bir denge oluşmuştur. Bununla birlikte Batı'da yeni bazı gelişmeler de bulunmaktadır. Bunların başında Kuzeyli denizci kavimlerden Normanlar'ın Batı'ya katılması gelmektedir (Normanlar'ın Batı'ya gelmeleri ile ilgili olarak bkz.: H. G. Wells, s. 198 vd.). Normanlar, Batı'da belli gelişmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamışlardır. Bunlardan biri ve başlıcası, Roma'nın Bizans'a gerek kalmadan Doğu ile savaşabileceği inancına varması gelmektedir. Böyle bir inancın ortaya çıkışı Haçlı Seferleri'nin düzenlenmesinde kendisini göstermiştir. Normanlar, savaşçı güç olarak Batı'nın hizmetine girmişlerdir. Normanların Batı'ya gelişleri daha önceki Barbar istilalarından farklı olmuş ve Batı'nın toplum yapısını sarsmamıştır. Artık Batı, kuzeyden gelebilecek barbar akınlarına karşı bağımsız bulunduğu gibi, gerekli tedbirleri de feodal düzenle almış bulunmaktadır. Ayrıca başlangıçta barbarları kendi benliğini inkar etmeden askeri güç olarak kullanamazken Bizans aleyhine Normanlar'ı askerlik görevleriyle bünyesine kabul edebilecektir. Normanlar, Bizans'ın Doğu önünde aynı başarıyı gösteremediği bir dönemde Sicilya'da Arap ve İslam egemenliğine son verebilmişlerdir. Bu olay, Vatikan'ın Bizans'ın gerekliliği üzerine tereddüte düşüp Haçlı Seferleri'ni düzenlenmesinde başlıca etken olmuştur (Bkz.: B. Sezer, a.g.e., s. 130).

Ancak gerçekleştirilen büyük teşebbüslere ve ümitlere karşılık, Haçlı Seferleri'nden beklenen neticeler elde edilememiş, bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bizans,

bu başarısızlık sebebiyle -Haçlı Seferleri neticesinde belli düzeylerde aşılma ile birlikte- uzun süre (*) Batı açısından önemini muhafaza etmiştir. Haçlı Seferleri sonrasında belli bir canlanma içine giren İtalyan Şehir Cumhuriyetleri Bizans'la ilişki içinde Doğu-Batı ilişkilerinde belli bir yere sahip olmuşlardır.

İstanbul'un fethinin yarattığı en önemli sonuç, Doğu-Batı ilişkilerinin, başka bir deyişle dünya ilişkilerinin denetimi, tartışması ve kesin bir şekilde Osmanlılar aracılığıyla Doğu'ya geçmiş olmasıdır. Bunun Batı'da önemli sonuçları olmuştur. İki, belirli bir dengeyi sürdüren Orta Çağ düzeninin aşılmasıdır. Zaten sınırlı ilişkilerle varlığını sürdürmekte olan Batı insanının ihtiyaçları karşılanamaz hale gelmiştir.

Fetih, Osmanlılar'ın kısmen aşılmış olan Bizans'ın yerini doldurmasından farklı ve öte bir anlama sahiptir. En önemli neticesi, o güne kadar olan sürdürülebilir sınırlı Batı çözümünün iflasına yol açmasıdır. Batı için, Bizans'ın aşılması önemli gelişmelere yol açmıştır. Bunların başında surların yıkılması gelmektedir. Surların yıkılması Batı'da Batı'nın şato duvarları ile kendisine çizmiş olduğu dünyanın sınırlarının ve şato duvarları ile korunan Batı güvenlik sisteminin, feodalizmin yıkılması anlamlarını taşımıştır. İstanbul'un fethinin yarattığı ikinci önemli sonuç, Batı'da surların yıkılmasının getirdiği ufuk genişlemesi olmuştur. Batılı insanın geleneksel kalıp ve yapılanmanın, sınırların ötesine çıkmasına izin veren ufuk genişlemesi fethin eseri olmuştur. Bu ufuk genişliği içinde Batı çeşitli ilişkileri geliştirme imkanı bulmuştur. Batı'nın Yeni Çağ ile birlikte içine girdiği değişimde, geleneksel kalıpların aşılmasında bu ufuk genişlemesi önemli rol oynamıştır. Bütün bu sebeplerle İstanbul'un fethi yalnızca Bizans'ın aşılmasını değil, aynı zamanda Batı'da belli gelişmelerin başlatıcısı olması dolayısıyla dünya çapında önemli bir tarih ve Yeni Çağ'ı başlatan hadise olmuştur.

Keşifler ve İcatlar

Batı'da Yeni Çağ'ı başlatan olaylar arasında keşifler ve icatlardan söz edilmektedir. Bu çerçevede barut ve pusulanın (Barut ve pusula için bkz.: H. G. Wells, a.g.e., s. 249) kullanımı; matbaanın icadı (1450); gemi yapım tekniklerinin geliştirilmesi ve deniz aşırı keşifler Yeni Çağ'ı başlatan olaylar olarak ileri sürülmektedir. Bütün bu gelişmeler kendi başlarına anlamları olan olaylar değildir. Hemen bütünü belli ilişki ve gelişmeler içinde önem kazanmışlardır. Söz gelimi barut daha önce de bilinmektedir. Barutun kullanımıyla birlikte aşılmaz Bizans surları yıkılmış, şato duvarlarında saklanmanın manası kalmamıştır. Barutla Batılı insanı çevreleyen surlar yıkılmıştır. Barutun Batı'da, Yeni Çağ'ı başlatan olaylar arasında sayılması, Batı'nın geleneksel kalıpların dışına çıkmasında oynadığı rol sebebiyledir. Surların yıkılması geleneksel güvenlik sisteminin parçalanmasını getirmiştir. Aynı zamanda Batı, surların yıkılmasıyla birlikte, ufkunu sınırlayan engelin ortadan kalktığını görmüş ve ufkunun genişlemesi imkanını elde etmiştir. Pusula ise yine Batılı insanın yıkılan surların ötesindeki dünyaya açılmasında görev üstlenmiştir. Batı'da ileri sürüldüğünün aksine pusula uzun mesafeli gemi yolculuklarına yol açmamıştır. Söz konusu olan, 1453'te İstanbul'un fethi ile birlikte Batı'nın bu ihtiyacı duymasıdır. Batı, fetih sonrasında geleneksel kalıplar içinde

(*) 1453'e kadar

boğulmayı bekleyemezdi. Sınırlarının dışına çıkmak, yeni çözüm arayışları girmek zorunda kalmıştır. Pusula bu ihtiyaç içinde önem kazanmıştır. Gemi yapım tekniklerinde görülen gelişmeler de bu çerçevede ortaya çıkmıştır. Kaldı ki, söz konusu teknikler daha çok İtalyanlar öncülüğünde ve Haçlı Seferleri sonrasında İtalya'da görülen canlanma içinde ortaya çıkmıştır. Fakat asıl önemini, İstanbul'un fethinin Batı'da yarattığı açmazı aşma yolunda girilen teşebbüslerde kazanmıştır. Deniz aşırı seferler ve keşifler de aynı gelişmenin ürünüdür. Ayrıca Okyanus daha önce aşılmamış değildir. Çeşitli kereler Amerika Kıtası'nın keşfedildiğinden söz edilmektedir.

Yeni Çağ'ı başlatan olaylar arasında sayılan matbaanın icadı da ancak bu söz konusu ettiğimiz gelişmeler içinde anlam kazanmaktadır. Matbaa'nın Çinliler tarafından çok eski tarihlerde kullanıldığını biliyoruz. Batı'da matbaanın ilk kez kullanımı Almanya'da (1450) gerçekleşti. 15. yüzyılın ikinci yarısında Ren nehri bölgesinde ve Felemenk'te yayıldı. 1477'de İngiltere'de kullanılmaya başlandı. Bu tarihler İstanbul'un fethi sonrasında Batı'da herkesin kendi çözümünü kendisinin bulması yönünde geleneksel kalıpların sorgulandığı ve İncil'in milli dillere çevrilmesi taleplerinin ortaya çıktığı dönemdir. Matbaanın ilk kullanılmaya ve yayılmaya başladığı bölgelerle Reform hareketinin ortaya çıktığı bölgeler aynıdır. Matbaa bu çerçevede yeni görüşlerin kendisini ifade etme imkanına sağladığı kolaylıklar ve yaygınlaşmasına katkıda bulunduğu oranda önem kazandı. Batı'da Yeni Çağ'ı başlatan olaylar arasında sayılan keşif ve icatlar konusunu, bu çerçevede, İstanbul'un Fethi ile birlikte Batı'nın içine düştüğü açmaza çözüm arayışı, Osmanlı engelini aşarak Hindistan'a ulaşma çabaları ve kaygıları ile birlikte düşünmek gerekmektedir. Keşifler olsun, teknik gelişmeler olsun (gemi yapım tekniğinde görülen gelişmeler, pusula v.s) bu ilişkilerle, toplumlar arası ilişkilerin yeni yönü ile alakalı olarak ortaya çıkmışlar ve anlam kazanmışlardır.

Rönesans

Batı'da Yeni Çağ'ı başlatan olaylar arasında zikredilen Rönesans da İstanbul'un fethinin yarattığı bir gelişmedir. Rönesans, İstanbul'un fethi ile beraber, Orta Çağ Batı'sının yeni şartlara, Orta Çağ şartları içinde uyum sağlama teşebbüsüdür. Bizans sadece Batı tarafından değil, Batı dışı güçlerce, Osmanlılar tarafından da aşılmıştır. Buna bağlı olarak geleneksel Batı sınırları gerilemiş; siyasi merkez değişmiştir. Yunanistan'ın yerini İtalya, İstanbul'un yerini Roma almıştır. Batı'nın ileri karakolu Bizans çökmüştür. Bizans'ın boşalan yerini -elverişli konumu itibarıyla- İtalya almıştır. Yeni dönemde Orta Çağ Batı siyasetinin İtalya'dan takibi söz konusudur. İtalya'nın, Rönesansla birlikte yeni bir siyaset teklifi, çözüm önermesi söz konusu değildir. İtalya'nın Orta Çağ şartlarını aşan bir çözüm önerme imkanı bulunmamaktadır. Bu nedenle Rönesans, Batı'nın Orta Çağ şartları içinde, fethin yarattığı koşullara karşı getirebildiği çözümün ifadesidir. Çözüm ve öncülük İtalya'ya geçmesine bağlı olarak belli bir canlılık görülmüştür. Rönesans'ın başlangıcı 1350'li yıllara kadar götürülebilmektedir. Fetih öncesi İtalya'da bu manada görülen gelişmeler, öncelikle Haçlı Seferleri sonrasında Akdeniz üzerinden Doğu ile kurulan ilişkilerin bir yansımasıdır. Rönesans'ın asıl zirveye ulaştığı tarih olarak 1500 yılı verilmektedir (Bkz.: W. H. McNeill, s. 281). Bu da, İtalya'da ortaya çıkan canlanmanın doğrudan İstanbul'un fethi

sonrasında İtalya'nın üstlendiği yeni konumla bağlantılı olarak ortaya çıktığının bir göstergesidir.

Rönesansla birlikte İtalya, Batı gelişmesinde belli bir öncülük elde etmiştir. Öncülüğün yansımaları çok çeşitli alanlarda kendisini göstermiştir. Batı'da gemi, gemicilik, harita yapımı gibi konularda öncülük etmişlerdir. İspanyollar'a hizmet sunan ve Amerika'nın keşfinin tesadüfi mimarı C. Colombe bir İtalyandır (C. Colombe için bkz.: Wells, s. 231 vd). Atlantik kıyısı ülkelerin sömürgeci teşebbüslerinde bilgisinden, birikiminden yararlanan insan unsuru arasında İtalyanlar başı çekmiştir. İspanyollar'dan sonra İngiltere ve Fransa'nın ilk korsanlık hareketlerinde de İtalyanlar görev almışlardır. 1497'de Kral Henry Tudor İspanyollar'ın arkasından Amerika yoluna düştüğünde, iki İtalyan'ın (Baba-oğul Giovanni ve Sebastiano Cabot) yardımına başvurmuştur. Yeni kıtaya İngilizlerin ayak basması bunlar aracılığıyla gerçekleşmiştir (Bkz.: R. Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 117). 1524 Yılında Yeni Dünya'ya Fransız bayrağı dikilmesi de yine bir başka italyan gemici (Giovanni de Verazzano)'nin katkılarıyla gerçekleşebilmiştir (Bkz.: R. Luraghi, a.g.e., s. 117). Yeni Kıta'ya adını verecek olan Vespucci de Floransalı'ydı. Doğu ülkeleri hakkında bilgilerin derlenmesi ve Batı'ya aktarılması işinde de İtalyanlar belli bir öncülüğe sahiptir. Doğu ülkelerinin zenginliklerini anlatı bitiremeyen ve Hindistan'a gitme fikrinin esin kaynağını oluşturan Marco Polo da bir İtalyan'dır. İlerde kapitalist ilişkilerin örgütlenmesinde de yer bulacak olan bir kısım müesseseler, kambiyo işlemleri, kredi, banka, hatta çok sayıda insanın çalıştırıldığı geniş atölyeler (fabrikalar) vs. Haçlı Seferleri sonrası gelişmelerden başlayarak Rönesans İtalya'sında ortaya çıkmışlardır (Bu konuda bkz.: H. Sée, *Modern Kapitalizmin Doğuşu*, s. 7-15). Siyasi düzeyde ise Modern Devlet fikrinin inşacılarından kabul edilen Machiavelli (Bkz.: G. H. Sabine & T. L. Thorson, *A History of Political Theory*, s. 311 vd.) de bu coğrafyada ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar İtalya'nın yeni kazandığı konumla alakalı olarak ortaya çıkmış gelişmelerdir. Gelişmenin temelinde, İtalya'nın Doğu-Batı ilişkilerinde üstlendiği konum ve bu ilişkilerde elde ettiği bilgi birikimi bulunmaktadır.

Bütün bu sebepler, Rönesans'ı Yeni Çağ'ı başlatan olaylar arasında saymamıza pek izin vermemektedir. Rönesans yeniden doğuş manasına gelmektedir. Fetih sonrası ilişkiler içinde İtalya'da yeniden doğan Eski Çağ kültürü, başka bir deyişle Doğu-Batı ilişkilerinde İlk Çağ'da Yunanlılığın oynadığı roldür (Rönesans'ın tarihi anlamının açıklanması için bkz.: B. Sezer, *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarih*, Ek: s. 130 vd.). İstanbul'un fethi ile birlikte Doğu'nun sınırları Avrupa içlerine kadar taşınırken, İtalya da tam bir cephe ve sınır bölgesi haline gelmiştir. Bu gelişme ile birlikte İtalya, Batı'nın ileri karakolu halini almış ve "Avrupa'da Eski Çağ Yunanlılığının coğrafi ve stratejik rolünü kazanmıştır. Ayrıca eski çağlarda Yunanlılığın temeli olan Doğu Akdeniz ticaret sistemi de Orta Çağ sonlarında bütünüyle İtalyanların eline geçmişti." (B. Sezer, a.g.e., Ek: s. 131-132). Bu çerçevede Rönesans, 1453 sonrası koşullarda Eski Çağ Yunanlılığının yeniden doğuşudur. Yeniden doğuş, yeni bir çözüm değil; eski bir çözümün, Eski Çağ Yunanlılığının yeniden canlandırılması teşebbüsüdür. Rönesans'ta karşımıza çıkan Yunan eser ve kültürüne bağlılık da bu noktadan kaynaklanmıştır. Rönesans, yeni bir çözümün ifadesi olmaması ve eski koşulların aşılmasına cevap getirememesi nedeniyle Yeni Çağ'ı yaratan olaylar arasında yer almamaktadır. Ve bu

sebeple Rönesans, İstanbul'un fethi ile beraber Orta Çağ Batı'sının yeni şartlara, Orta Çağ şartları içinde uyum sağlama teşebbüsü olarak kalmıştır.

Nitekim İtalyanlar, Orta Çağ kalıplarını aşan ve Batı'yı daha ileri bir safhaya götüren yeni bir çözümün öncüsü ve sahibi olamamışlardır. Bu sebeple de Batı'da bir süre sonra öncülüklerini yitirmişler ve yeni gelişmeler karşısında devre dışı kalmışlardır. Rönesans, Orta Çağ şartları içinde Batı'da, İtalya'ya özel bir yer kazandırmakla birlikte, Batı'yı yeni şartlar içinde ve önünde daha ileri bir safhaya taşımadığı için Yeni Çağ'ı başlatan olayların başında yer almayacaktır. Rönesans İtalya'sı bir süre sonra yeni gelişmeler önünde devre dışı ve etkisiz kalmıştır. Batı'yı Batı yapan, mevcut ilişkilerin ötesine götüren gelişmeleri sağlayan merkezlerin ortaya çıkışı ile İtalya aşılmıştır. Batı'da Rönesans'ın dışında Reform hareketi de bulunmaktadır. Aşağıdaki bölümde de, Reform hareketinin Batı için anlamını inceleyeceğiz.

Reform

İstanbul'un fethi ile birlikte Doğu-Batı ilişkilerinde denetimin tam anlamıyla Doğu'ya geçmesi Katolik Batı'nın tam bir açmaz içine düşmesini getirmiştir. O güne kadar Batı birlik ve bilincini, düşünce düzeyinde korumayı üstlenmiş Kilise, yeni gelişmeler karşısında Batı insanına bir çözüm önerememiştir.

Batı'nın sahibi yönetici kadrolar çözümü getiremeyince, kendi çözümünü aramak, bulmak Batı insanına düşmüştür. Hindistan yolunun kapanması karşısında Batı insanının geleneksel çözümde ısrarı nefessiz kalıp boğulması demek olacaktı (Bkz.: B. Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, s. 141). Bu durumda Batı insanı ya nefessiz kalıp boğulmayı bekleyecek ya da kendi çözümünü kendisi bulmak durumunda olacaktır. Tabii olarak Batı insanı kendi varlığını sürdürmek yolunda kendi çözümünün peşinde olmuştur. Batı insanı, kendi çözümünü bulma hakkının kendisine verilmesini istemiş; Orta Çağ Batı'sını temsil eden geleneksel sınıflara (* Asilzadeler ve ruhban) sorunları çözemiyorsunuz, o halde bırakın kendimiz çözelim talebi ile karşı çıkmışlardır. Bu sebeple o güne kadar Batı ideolojisinin, dogmaların yorum tekeline ellerinde tutan ruhban sınıfın bu tekeline karşı çıkmışlar ve İncil'in ulusal dillere tercümesi talepleri gündeme gelmiştir.

Batı'da, Yeni Çağ'ın şartlarına cevap vermeyen ve nedenle de aşılın Orta Çağ siyasetinin ifadesi olan feodalizm, çıkarlarını kaybetmemek için eski çözümde ısrar ederek bunun devamlılığını savunuyor ve aşılmış olan bu çözümü Avrupa'ya kabul ettirmeye çalışıyordu. Neticede Batılı insanın kafasında, yönetici feodal sınıfın Batı'ya getirmek istediği bütün ilkelerin doğruluğu hususunda kuşkular oluştu. Giderek bu ilkelerin doğru olup olmadığını herkesçe araştırma hakkı ve koşulları tanıyıp çözüm yollarını herkesin kendince kararlaştırabilmesi isteği, en parlak ifadesini din alanındaki Reform hareketinde bulmuştur (Bkz.: B.Sezer, a.g.e., s. 141-142). Bu meyanda ilkeleri değerlendirme ve empoze etme yetkisini feodal sınıfın tekeline bırakan Latince yerine İncil'in ulusal dillere tercüme edilmesi isteği yaygınlık kazandı (Bkz.: B. Sezer,

Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, s. 141-142). Reform hareketi böylesi bir gelişmenin ürünüdür. Bu çerçevede Reform hareketi, 1453 sonrasında Batı'da ortaya çıkan duruma bir tepkinin, mevcut durumun dışına çıkma isteğinin ifadesi olarak anlaşılmalıdır.

Batı'da bireyciliğin, bireyci dünya görüşünün yaratıcı gelişmelere yol açtığı şeklindeki özel girişimcilik övgüsünün temelinde de bu gelişme yatmaktadır. Bir süre sonra herkes kendi başının çaresine baksın denildiğinde; kendi başlarının çaresine bakanlar, kendi çözümlerinin ötesinde bütün bir Batı'nın çözümünü de getirme imkanını bulmuşlardır. Bu sebeble de Batı'da özel girişimciliğin "her koyun kendi bacağından asılır" şeklindeki felsefesi, Batı dünya görüşünün temeli haline gelmiştir. Özel girişim sahipleri, Batı'nın, Batı ideolojisi (Hristiyanlık) ve Batı beklenti ve hesapları dışında çözümlerin gelmesine öncülük etmişlerdir. Ve bu çerçevede getirilen çözümler, nefessiz kalma durumunda olan Batı'ya nefes alma imkanlarını getirmiştir. Özel girişimciliğin Batı'da bu denli savunulmasının ve övgüsünün önemi bu çerçevede düşünüldüğünde daha iyi anlaşılmaktadır.

Bütün bu gelişmelerle birlikte ele alındığında Yeni Çağ'ı başlatan temel olay, 1453'te İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethedilmesi olmuştur. Rönesans olsun, keşif ve icatlar olsun, Reform hareketi olsun 1453 sonrasında Osmanlılar'ın Doğu-Batı ilişkilerinde kesin denetim kurmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Fetih sonrası şartlarda bir cephe ülkesi haline gelen İtalya'da belli bir canlanma doğmuş, ancak bu canlanma bütün bir Batı'nın çözümünü getirmekten uzak kalmıştır. Batı'nın içine düştüğü açmazla yönetici sınıfların çözüm getiremediği noktada, Batı insanının kendi çözümünü kendisinin bulması durumu ortaya çıkmıştır. Yeni Çağ ile birlikte ortaya çıkan şartlarda, yeni gelişmelere öncülük etmeye elverişli konumda olan Atlantik kıyısı merkezler öne çıkarken, Akdeniz kıyısında bulunan merkezler hızla eski konumları yitirmişlerdir.

Tesadüfün Getirdiği Çözüm

Fetih sonrası dönemde Osmanlılar Doğu'nun sınırlarını Batı aleyhine genişletmişlerdir. Osmanlılar karadan Avrupa içlerine doğru ilerlerken, Akdeniz'de de egemenliklerini kesin olarak yerleştirmişlerdir. Doğu'da bu gelişmeler olurken, Batı'nın bir diğer ucunda, İber Yarımadası'nda yaşanan bir başka İslam-Batı mücadelesi, Müslümanlar aleyhine sonuçlanmıştır. Batı'nın bu bölgesinde Aragonya ve Kastilya krallıkları, birleştirdikleri güçlerinin tümü ile Müslümanları, ellerinde tuttıkları son mevkilerden de atma çabasına girmişlerdir. 1492'de Gırnata'nın düşmesi ile Doğulu güçlerin yarımada üzerindeki son mevkii de yitirilmiştir. İspanya'da Doğu önünde elde edilen bu başarı, Batı'ya çözümü getirmese de, İspanya'yı çözüme aday hale getirmiştir.

Yakın Doğu'da tesis edilen Osmanlı hakimiyeti, Orta Çağ koşullarında Batı'nın Bizans desteğinde sürdürebildiği ilişkilerin önüne set dikmiştir. Osmanlı engeli dışında Doğu'ya nasıl ulaşılacağı konusu, varlığını bu ilişkilere borçlu olan Batı'nın kafasını kurcalamaya başlamıştır. Buna bağlı olarak dünyanın yuvarlaklığı yeniden gündeme

gelmiş; sürekli batıya gidilerek Doğu'ya, Hindistan'a ulaşılabilceği fikri ortaya çıkmıştı. Akdeniz kıyısında bulunan Batı merkezleri, Osmanlı engeli karşısında böyle bir girişimde bulunmayı sağlayacak konumdan uzaklaşmışlardı. Buna karşılık İspanyollar; hem coğrafi olarak bu yolda bir teşebbüse izin verecek bir konuma sahip olmaları, hem de Doğu'nun bu bölgedeki güçlerini atma başarısını göstermiş olmaları dolayısıyla böyle bir gelişmeye öncülük etmeye aday hale gelmişlerdir. Böyle bir ortamda Cenevizli C. Colombe, yarımadanın taze gücü Aragon-Kastilya ittifakına başvurmuştur. Onların sağladıkları destekle Hindistan'a gitmek üzere Atlantik Okyanusu'na açılmıştır (C. Colombe ve seferleri hakkında geniş bilgi için bkz.: R.Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 27-59).

C. Colombe; Doğu'ya, Hindistan'a ulaşamamıştır ama ilk karşılaştığında Hindistan sandığı ve Batı Hindistan adaları olarak adlandıracağı Yeni Dünya'ya ulaşmıştır. Yeni Dünya Hindistan değildir. İlk başta "altın" a da rastlanamamıştır. Ancak hayal kırıklığı çabuk atlatılmıştır: C. Colombe'un yeni kıtaya ulaşmasının üzerinden 20 yıl bile geçmeden Batı'nın ipini koparan bireyleri, kıtada yerli uygarlıklarca yaratılmış olan zenginlikleri yağmalamaya başlamışlardır. Çok kısa bir süre içinde, yeni kıtadan Avrupa'ya, muazzam miktarlarda altın ve gümüş akmaya başlamıştır. Söz konusu zenginlikler, Batı'ya, içine düştüğü açmazdan çıkış imkanlarını sunmuştur. Ancak elde edilen bu imkanlar, Batı'nın hesabını kitabını yaptığı, başka bir ifadeyle kendi yarattığı bir çözümün ürünü değildir. Unutulmamalı ki, "Avrupalılar Amerika kıtasını tesadüfen bulmuşlardır" (Bkz.: N. Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, c. I, s. 152). Batı, tesadüfün getirdiği bir gelişme sonucunda umulmadık imkanlara kavuşmuştur. Yeni bir kıta ve bu kıtayla birlikte yeni imkan ve gelişmelerin söz konusu olduğu yeni bir dönem açılmıştır. Ve bütün bunlarla birlikte, Yeni Çağ'a ve Batı'nın sonraki hüviyetine damgasını vuran sömürgecilik serüveni başlamıştır.

Batı, Doğu ile olan çatışmasında, Osmanlılar karşısında başarı elde edememiştir ama içine düştüğü açmazdan kendisini kurtaracak imkanlara ulaşmıştır. Yeni imkanlar, Batı'nın Doğu ile olan ilişkilerinde yeni konumlar elde etmesini sağlamıştır.

Sömürgecilik: Batı'nın İmkanları

Orta Çağ'da Batı tam bir açmazdadır. Varlığını güç bela sürdürebilmektedir. Avrupa toprağı, üzerindeki insanı beslemekten acizdir. Orta Çağ sonlarında gözüken tabloda, Avrupa tarımının taşıdığı sınırlılıklar neticesinde yaygınlık kazanan gıda yetersizlikleri ve buna bağlı olarak da geniş salgın hastalıklar yer almaktaydı (Bkz.: I. Wallerstein, *The Modern World System*, I, s. 21). 15. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Batı'da çok az miktarda altın bulunuyordu (Bkz.: R. Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 29). İhtiyaç duyulan malların Doğu'dan temini karşısında elde avuçta olan nakit para da sürekli Doğu'ya akmakta, Batı sürekli açık vermektedir. N. Berkes'in deyişiyle "Osmanlılar'ın ücretli askerlerine kıyamet kadar nakit olarak maaş verdikleri bir zamanda bunlar parasızlıktan bunalma içindeydiler. Avrupa, Doğu ülkeleri ile olan ticaret alışverişinde elindeki avucundaki değerli madenlerden yapılmış nakit parayı,

aldığı mallar karşılığında yitiriyordu” (N. Berkes, a.g.e., s. 153). Osmanlılar’ın Yakın Doğu’da kurdukları egemenlik Batı açmazlarının üzerine tuz biber ekmıştır. Buna bağlı olarak Batı, kelimenin tam anlamıyla nefessiz kalıp boğulmakla karşı karşıya kalmıştır.

Batı, Yeni dünyada giriştiği sömürgecilikle açmazından kurtulmuştur. Beslenebilmesini bile bu gelişmelere borçlu olmuştur. Sömürgelerden gelen tarım ürünleri Batı’nın beslenme açığının bir ölçüde giderilmesine yardımcı olmuştur (Bu konuda bkz.: B. Sezer, *Doğu Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı*, s. 82). Batı’nın altın açığının giderilmesinde de sömürgeci ilişkiler esas olmuştur. Kıta’nın yerli medeniyetlerince üretilmiş zenginlikler kelimenin tam anlamıyla vahşi bir şekilde yağmalanmıştır. Bu konuda belirleyici başlangıçlar İspanyollar tarafından Meksika’nın 1519-1527 ve Peru’nun 1532-1541 tarihlerinde ele geçirilmesidir. Vahşi fetih esnasında İspanyol conquistadoresler, Kızılderililer tarafından toplanmış olan hazineleri hayasızca yağma etmişlerdir. Sadece İnkalar’ın hazineleri Pizarro ve arkadaşlarına milyonlar sağlamıştır. Daha sonra, memleketi ellerine geçirmiş olan İspanyollar’ın, yerli ahalden aldıkları haraçlar da aynı işlevi görmüştür. En nihayetinde, yılda 300.000 kg. maden üreten Patosi gümüş madeninin 1545’te keşfi, kıymetli maden miktarını son derece çoğaltmıştır. Meksika, Yeni Grenadier, Peru ve daha küçük bir ölçüde Şili’den Avrupa’ya sel gibi kıymetli maden akıtılmıştır. Bir yüzyıl içinde, bu madenlerin istihsalı muazzam şekilde artmış; bilhassa gümüş, 1520’den 1620’ye, takriben beş misli çoğalmıştır (Bu bilgiler için bkz.: H. Sée, *Modern Kapitalizmin Doğuşu*, s. 45).

Görüldüğü gibi Batı’nın açmazlarından çıkışının başlıca kaynağını sömürgeci ilişkiler oluşturmıştır. Batı boğulma durumundayken bir talih eseri belli imkanlara kavuşmuştur. Elde ettiği imkanlar ve kurduğu ilişkiler içinde yeni bir şekillenme sürecine girmiştir. Yeni ilişkiler ve gelişmelerle birlikte Batı siyasetinde de değişimler meydana gelmiştir. Bu çerçevede yeni ilişkiler, Batı’da yeni siyasetin zeminini de oluşturmıştır.

16. yüzyılda Batı’da siyasi merkezleri ve tesir sahalarını gösteren bir haritaya baktığımızda, dikkatimizi çeken en önemli husus, bu dönemde Batı’nın siyasi bakımdan bölünmüşlüğü olacaktır. Batı’da gerek Roma İmparatorluğu döneminde, gerekse Orta Çağ döneminde, Yeni Çağ’dakine benzer tarzda bir bölünme görülmemiştir. Bu bölünme, uzun dönemde Batı’nın Yeni Çağ sonrası hüviyetinin de belirleyici özelliği olmuştur. Nitekim bu dönemden başarak ortaya çıkan bölünme, Napolyon dönemi istisna tutulduğunda, kalıcı olmuş, büyük ölçüde günümüz Batı’sında karşımıza çıkan siyasi bölünmelerin de esasını oluşturmıştır.

Söz konusu bölünmeler belli bir topluluk etrafında (ulus) ve yeni ilişkiler önünde belli bir tutum etrafında ortaya çıkmıştır. Batı’da ulusal topluluk ve siyasetlerle beraber ortaya çıkan politik bölünmeler sonradan Modern Devlet’lerin temelini de oluşturacaklardır. Ulusal topluluklar Batı içinde yeni şartlar karşısında takınılan tutum ve varılan farklı çözüm ve siyaset etrafında ortaya çıkmışlardır. Bu çerçevede ulusal topluluklar varlıklarını ve kimliklerini de bu ilişki gelişmelerle birlikte, en genelde

ve temelde Doğu-Batı ilişkilerinde bağlı bulunan yere ve siyaset önerisine bağlı olarak kazanmışlardır.

Yeni Çağ'la birlikte Batı belli çözümlere ulaşma imkanı elde etmiştir. Orta Çağ'ın karanlığından çıkılıp yeni bir döneme girilmiştir. Batı'da Orta Çağ sonrası dönem bu sebeple "yeni" sıfatı ile tanımlanmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak Batı siyasetinde belli dönüşümler yaşanmıştır. Orta Çağ'ın Devletsizlik hali aşılmış; belli çözümlere ulaşma ve bu çözümlerin kurumlaştırılması çabaları neticesinde Devlet gökyüzünden yeryüzüne indirilmiştir. Yeni Çağ ile birlikte Batı'da görülen gelişme, sadece Devlet anlayışının değişmesi değil, aynı zamanda birden çok Devlet'in ortaya çıkmış olmasıdır. Bu suretle Orta Çağ'ın metafizik Tanrı Devleti gitmiş, yerine belli bir gerçekliği olan yeryüzü Devlet'leri, çözüm sahibi Ulusal Devlet'ler gelmişlerdir.

Batı'da sömürgeci ilişkiler içinde elde edilmiş olan çözümler siyasi mahiyete sahip çözümlerdir. Esas olarak da, Doğu-Batı ilişkilerinin yeni bir yön, veche kazanmasını sağlayan çözümlerdir. Ulusal siyasetler, Doğu-Batı ilişkilerinin şu veya bu şekilde düzenlenmesini öngörmüşlerdir. Bu ilişkilerin nasıl yürütülmesi gerektiği konusunda belli bir siyaset önermişlerdir. Buna bağlı olarak farklı siyaset ve bu siyaset etrafında toplanan farklı topluluklar, uluslar bu ilişkilerde bulundukları konuma bağlı olarak farklı Devlet'ler şeklinde ortaya çıkmışlardır. Bağımsız, farklı Devlet'lerin Yeni Çağ'da ortaya çıkışı önce, Doğu-Batı ilişkilerinin kazandığı yeni yön ve bu ilişkilerde bulunulan konuma bağlı olarak farklı siyaset önerme çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Yeni Çağ'da Batı tesadüfün getirdiği belli imkanlara kavuşmuştur. Batı'da en temelde sömürgeci karakter taşıyan ilişki ve gelişmeler söz konusudur. Çeşitli gruplar yeni ilişki ve gelişmelerde öncülüğü üstlenmişlerdir. Yeni şartlar karşısında herkes kendi çözümünü Batı için geçerli kılma gayreti içine girmiştir. Bu gelişmenin tabii neticesi, 16. yüzyılla birlikte Batı'da karşımıza çıkan siyasi bölünmeler olmuştur. Geleneksel Batı beraberliği içinde bölünmeler ortaya çıkmıştır. Her grubun kendi çözümü söz konusudur ve her grup kendi çözümünü bütün bir Batı için, belli ölçüde geçerli sayma ve kılma gayreti içinde bulunmaktadır. Söz konusu gruplar umumi olarak Batı kimliği içinde bulunmalarına rağmen, özelde farklı kimlik sahibi olmuşlardır. Batı kimliği içinde Fransız, İngiliz ve İspanyol olarak varolmuşlardır. Bu gelişmenin sebeplerinden başlıcası, söz konusu grupların yalnızca kendilerine çözüm getirmekten öteye, bütün bir Batı'nın sorunlarını çözecek imkanları Batı'ya kazandırmış olmaları sebebiyledir. Yine aynı sebeple herkes kendi çözümünü arama ve empoze etme ve kendi dışında kalan kesimleri kendi çözümü etrafında toplama çabası içinde olmuştur.

Modern Devlet'in ortaya çıkışında ve belli özelliklerini kazanmasında Yeni Çağ ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler belirleyici rol oynamıştır. Batı, belli ilişkiler neticesinde çözüme ulaşma imkanı bulmuştur. Bunun birinci sebebi coğrafi konumdur. Çözüme öncülük eden merkezler göz önüne alındığında, yeni çözümde Atlantik kıyısı ülkelerin, Batı Avrupa'nın ağırlık kazandığı görülmüştür. Coğrafi olarak bu bölge, Batı çözümüne kaynaklık eden yeni kıtaya ulaşmada, geleneksel ilişkilere merkezlik eden Akdeniz kıyısı ülkelere göre daha elverişli konumdadır.

Coğrafi konumun elverişliliğinin yanında bir başka husus daha yeni siyaset üzerinde belirleyici olmuştur. Batı'nın açmazına, Batı'nın varolma sorununa bulunan çözüm, toplum güçlerince hesabı kitabı yapılmış ve toplumca bulunmuş politik bir çözüm değildir. Bu sebeble her grup yeni çözümden yararlanmak istemiş, kendisinde bu çözümden yararlanma hakkı görmüştür. Çözümün hiç kimsenin yarattığı bir çözüm olmaması dolayısıyla, herkes/her grup ben de varım talebiyle ortaya çıkmıştır. Bu da, yeni koşullar önünde bütün bir Batı'nın ortak bir tavır takınmasını ve tek bir bir siyaset etrafında birleşmesini engellemiştir. Yeni ilişkiler önünde her grup kendi adına hareket etmiş ve bu grupların ellerinde bulundurduğu coğrafi konum daha bir önem kazanmıştır. Elverişli coğrafi konumda bulunanların, bu konumu diğerleri ile paylaşmak istememeleri coğrafyaya önem kazandırmıştır. Giderek coğrafi olarak yeni ilişkilerde elverişli konumda olanlar, yeni ilişkileri denetleme imkanına sahip güçler siyasi bir ağırlık ve etkinlik kazanmışlardır. Söz gelimi yeni ilişkiler önünde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşılık daha elverişli konumda bulunan İngiltere Batı siyasetinde etkinlik kazanmıştır. Bütün bu gelişmelere bağlı olarak Batı'da farklı siyasetlerin ortaya çıkması, çeşitli çözüm önerilerinin öne sürülmesi söz konusu olabilmıştır. Farklı çözüm önerilerinin kurumlaştırılması çabalarına bağlı olarak da birbirinden farklı çeşitli Devlet'ler, Devlet yapıları, başka bir deyişle Modern Devlet'ler ortaya çıkmıştır.

Modern Devlet'ler böyle bir tarihi toplumsal zemin üzerinde ortaya çıkmışlar ve toplumlar arası ilişkilerin gösterdiği gelişmelere bağlı olarak özelliklerini kazanmışlardır. Ve bu çerçevede Batı'nın toplumlar arası ilişkilerde karşılaştığı sorunlara getirilen çözümün siyasi ifadesi olmuşlardır. Bu nedenle Modern Devlet'ler öncelikle Doğu-Batı ilişkileri, bu ilişkilerin düzenlenmesi ve denetlenmesine yönelik Batı'nın ulaşmış olduğu farklı çözümlerin ifadesidirler. Birden fazla çözümün olması, birden fazla siyasetin, Devlet'in ortaya çıkışını getirmiştir.

Ulus Devlet'in Vasıfları: Vatan/Ülke

Modern Devlet'ler yeni gelişmelerle birlikte ortaya çıkan çözümlerin siyasi ifadesidirler. Batı bir tesadüf neticesinde belli imkanlara kavuşmuştur. Başlangıçta ilişki söz konusu imkanlara el koyma ve Batı'da çeşitli grupların bu ilişkilere katılma çabası şeklindedir. Giderek herkes sahip olduğu konuma bağlı olarak bu ilişkilere yön verme, belirleme ve kendi dışında kalan gruplara empoze etme sürecine girmişlerdir. Başlangıç itibariyle belli bir zenginliğin üretimi ve üretim ilişkilerinde kaydedilen mesafenin bir yansıması olarak modern Devlet örgütlenmeleri ortaya çıkmış değildir. Bu örgütlenmeler çıkışı itibariyle siyasi ve askeri mahiyet taşımaktadırlar. Yeni ilişkilerin geleneksel Doğu-Batı ilişkilerine yön verecek şekilde düzenlenmesi; imkanların bu zeminde kullanılması söz konusu olduğunda Batı'da üretim mekanizmaları gelişmiş, pazar için üretim yaygınlık kazanmıştır. Bu çerçevede üretim ve üretici güçler Batı'da belli bir gelişme kaydetmiştir. Bununla birlikte, Batı üretiminin sürdürülmesi de öncelikle yine siyasi güç ve gelişmelere bağlı olmuştur. Pazarın ve hammadde kaynaklarının denetimi öncelikle siyasi gücü ve egemenliği gerekli kılmıştır. Bu çerçevede Yeni Çağ ile birlikte Batı'nın belli çözümlere ulaşması ve bunun kurumlaştırılmasının temelini

siyasi ilişki ve gelişmeler oluştururken, sonradan çözümün sürekliliğini sağlamak da siyasi ilişkilerin denetlenmesiyle mümkün olabilmektedir.

Modern Devlet'ler, siyasi temellerinin yanında belli bir coğrafi temele de sahip olmuşlardır. Bugün Modern Devlet, giderek Devlet tanıtılırken, coğrafi temelin olmazsa olmaz bir gereklilik olarak belirtildiği görülmektedir. Yeni ilişkiler karşısında çeşitli grupların ortaya çıktığını ve belli çözümler önerdiklerini ifade ettik. Söz konusu çeşitli gruplar, üzerinde yükseldikleri coğrafi temele dayanarak, bu ilişkiler içindeki yerine bağlı olarak çözüm getirme, siyaset önerme gayretine girmişlerdir. Bu, beraberinde belirli bir toprak ve toprak bütünlüğü, coğrafi temel gerekliliğini getirmiştir. Belirli bir coğrafi temel üzerinde, Doğu-Batı ilişkilerine yönelik siyaset önerisi söz konusudur. Coğrafyanın önemi, toplumlar arası ilişkilerde sadece Yeni Çağ ile birlikte ortaya çıkmış değildir. Öncelikle toplumlar arası ilişkilerin ve uygarlıkların belli bir mekan içinde ortaya çıkması coğrafyaya önem kazandırmaktadır. Ayrıca Doğu-Batı ilişkileri sadece zaman/tarih boyutuyla sınırlı ilişkilerden ibaret değildir. Mekan boyutuna da sahiptir. Bu sebeple Doğu-Batı ilişkilerinde coğrafya önem kazanmıştır. Başka bir deyişle coğrafya siyasi mahiyet kazanmıştır. Bu çerçevede içinde Modern Devlet'in önemli bir özelliği olarak karşımıza çıkan coğrafi temel, toprak bütünlüğü, Doğu-Batı ilişkilerinde bağlı bulunan konuma bağlı olarak anlam kazanmıştır. Sonuçta yeni Devlet'ler ideolojik ve siyasi görüntülerinin yanında, belirli bir toprak temeline dayanmaları dolayısıyla Ülke, Vatan anlayışı üzerinde yükselmişlerdir. Coğrafyanın kendi başına bir anlamı söz konusu değildir. Belli gelişmelerle birlikte Fransız toprağı ya da İspanya ülkesi mana kazanmıştır. Bu gelişmeler içinde, Batı'da çeşitli grupların bulundukları coğrafi konumun önem kazanması sonucu, bu mevkilerde bulunan geniş kitlelerin toprak uğruna savaşmaları ve ölmeleri söz konusu olmuştur. Bu nedenle Yunan'da site yurtseverliği ile karşılaşır iken, Yeni Çağ sonrasında vatanseverlik, milliyetçilikle karşılaşmak mümkün olmuştur.

Milli Toplulukların Özellikleri

Modern Devlet'lerin belirgin vasfı olarak bize ulusallık özelliği gösterilmektedir. Bu ulusallığa bağlı olarak Modern Devlet'in gösterdiği özellikler, ulusa atfedilen özelliklerle izah edilmektedir. Vatan birliğinin yanında dil birliği ve kültür beraberliğinden söz edilmektedir. Dil birliğinin Modern Devlet'in dayandığı temellerden biri olarak gösterilmesine karşılık, bunun aksini gösteren örnekler günümüz Batı'sında bile varlığını sürdürmektedir. Modern Devlet'ler dil birliği temelinde ortaya çıkmadıkları gibi, şu kadar yıllık Modern Devlet örgütlenmesi içinde dahi bazı Batı ülkelerinde dil birliği sağlanabilmiş değildir. Bu bağlamda İsviçre, Belçika birkaç dilin bir arada varlığını sürdürmekte olduğu ülkelerdir. Bu sebeple dil birliğini Modern Devlet'in dayandığı temellerden biri olarak kabul etmenin güçlükleri bulunmaktadır.

Kültür birliği ise, belli grupların, sonradan ulusal toplulukların tarihi Doğu-Batı ilişkileri içinde bağlı bulundukları çıkarlar etrafında ortaya çıkmıştır. Kültür birliği belirli toplulukların Doğu-Batı ilişkileri içinde, kazandıkları alışkanlıklar dizisi ve deneyler birikimi olarak ele alınmalıdır. Bu çerçevede ele alındığında Batı'da çeşitli

ülkelere has olarak ortaya çıkan kültürel farklılıkların temellerini de anlamak mümkün olmaktadır. Nitekim Batı'da bir sınır ülkesi olmanın gösterdiği kültürel özellikler farklı olurken, sömürge sahibi ülkelerde karşımıza çıkan kültürel özellikler daha farklı olacaktır. Cephe ülkelerinde, militarizm taşıyan kültürel unsurlar ağırlık kazanmaktadır. Burada Ortodoks Rusya örnek olarak verilebilir, ancak, Rusya Batı Roma'nın değil, Doğu Roma'nın mirasçısı olarak değerlendirilmelidir. Sömürge sahibi olan ülkelerde karşımıza çıkan ırkçılık da belli ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkmış kültürel anlayışlardır. Kültürel birlik bu zeminde değerlendirilmelidir. Modern sanatın başlangıcı olarak gösterilen Rönesans, bir cephe ülkesinde ortaya çıkarken; İspanyollar'ın Roman'da öncülük etmeleri (*) ve resimde başlangıçta gösterdikleri belli bir canlılık (**), yine bir sınır ülkesi ve yeni gelişmeler karşısında üstlendikleri konumla birlikte düşünülmelidir. Batı edebiyatının iki zirvesinden birini teşkil eden Fransız edebiyatının temelinde, Yeni Çağ sonrası yeniden yapılanmanın getirdiği en keskin ve çalkantılı ilişkilerin Fransa'da ortaya çıkması yatmaktadır. Doğu ülkeleri karşısında tam bir cephe konumunda olan Rusya'da romanın gösterdiği gelişmede de, sahip olduğu konum ve bu konumun getirdiği zengin ilişkiler rol oynamıştır.

Görüldüğü gibi kültürel beraberlik Modern Devlet'in ortaya çıkışında belirleyici bir unsur olmamıştır. Buna karşılık kültürel beraberlik, belli gelişmeler karşısında elde edilen bir çıkar birliği içerisinde ortaya çıkmış bir alışkanlıklar ve deneyler toplamıdır. Kültürel beraberliğin Modern Devlet'le ilişkisi, Modern Devlet'in olduğu gibi kültürel beraberliğin de aynı ilişki ve gelişmelerle birlikte ortaya çıkmış olmasıdır. Biri birinin sebebi ve neticesi değildir.

Mutlak Monarşilerden Parlamenter Yönetimlere Geçiş

Batı'da Modern Devlet'lerin ilk örnekleri mutlakçı yönetimlerdir. Yeni Çağ koşullarında Batı'da ilk örnekleri görülen mutlakçı yönetimler belli özellikler göstermektedirler. Bunların başında mutlakçı yönetimlerin, Orta Çağ kurum ve ilişkileri temelinde ortaya çıkmış olmalarıdır. İkinci özellikleri mutlakçı karakterleridir. Bir üçüncü özelliği ise geçici olmalarıdır. Mutlakçı yönetimler, Orta Çağ müesseseleri ve gelenekleri üzerine kurulmuşlardır. Meşruiyetlerini Orta Çağ hukukundan almaktadırlar. Kral, feodal eşitler arasında birinci olan feodal beyden başka birşey değildir. Orta Çağ'a ait müessese ve ilişkiler üzerinde kurulmuş olmalarının bir başka göstergesi de, hükmetme yetkilerini Tanrıdan aldıklarını ileri sürerek Hristiyanlık kalıpları içinde meşruiyet aramalarıdır.

Yeni Çağ ile birlikte Orta Çağ koşulları aşılmıştır. Orta Çağ Batı örgütlenmesi temellerini yitirmiş, feodalizm gereksiz hale gelmiştir. Batı'yı tehdit eden barbar saldırıları söz konusu olmadığı gibi; barutun kullanımı ile toprak surların yıkılmasının kolaylaştığı dönemde şatolara saklanmanın manası da kalmamıştır. Bu nedenle Batı'da feodal bölünme gereksiz hale gelmiştir. Bu saydıklarımıza bağlı olarak Yeni Çağ ile birlikte feodal beylerin konumları önemsizleşmiş; konumları itibarıyla aynılaşmışlardır. Bu çerçevede feodal beyler yeni ilişki ve gelişmeler karşısında eşit şans ve şanssızlıklara sahiptirler. Yeni gelişmelere katılmaya elverişli konumda olanlar

(*) Cervantes.

(**) Velasques.

şanslı hale gelirken; aynı elverişli konuma sahip olmayanlar şansız hale gelmişlerdir. Eşit şansa sahip olanlar birleşip, farklılaşma imkanı bulurken böyle bir şansa sahip olmayanlar ise, söz gelimi Almanya'da feodal beylerin durumu daha değişik olmuştur.

Batı, Yeni Çağ'ın başlarında ve mutlakçı yönetimlerin ortaya çıktığı koşullarda henüz belli bir çözümü gerçekleştirilmiş, çözüme ulaşmış olmaktan uzaktır. Sömürgeci serüvenin getirdiği belli imkanlar söz konusudur yalnızca. Bu çerçevede belli bir çözüm önerisi ortada gözükmemektedir. Buna karşılık yeni ilişkiler önünde bir fırsat bekleme söz konusudur. Belli bir çözüm önerisinin yokluğu ve buna bağlı olarak çözüm sahiplerinin yönetime ortak olma girişimleri bulunmamaktadır. Bu sebeple mutlakçı yönetimlerin ortaya çıktığı dönemde, iktidarın büyük ölçüde şahsileştiği; kişisel bir görünüm kazandığı görülmektedir. Kralın otoritesi, kişiliğinden kaynaklanmakta ve bu yüzden de belli bir siyasi temelden mahrum bulunmaktadır. Yine bu sebeple mutlakçı yönetimin bu siyasi temel yokluğu bu dönemde ideoloji ile, tanrısal dayanaklarla oluşturulmaya çalışılmıştır.

Mutlakçı yönetimlerin, belli bir çözüm olmaktan uzak olmalarına karşılık, yeni ilişkiler önünde belli bir tutumun mutlak bir tarzda empoze görevini üstlendiğini görüyoruz. Mutlakçı yönetimlerinin en temel özellikleriyse, geçici karakter göstermeleri ve ara çözüm olmalarıdır.

Mutlakçı yönetimler belli ilişkiler önünde elverişli konumda bulunan feodal güçlerin birleşmesi ve yine aynı ilişkiler önünde ortaya çıkan bölünmeler temelinde ortaya çıkmışlardır. Feodalizm döneminde çözümün dayanağını oluşturan toprak çok sınırlı olup, küçük ölçekli bir birim olmaktan öteye gitmemektedir. Yeni Çağ ile birlikte koşullar değişmiştir. Yeni ilişkilerin ortaya çıktığı ve etkili olduğu geniş bir coğrafya söz konusudur. Tek tek küçük birimler halinde varlığını sürdürerek yeni ilişkilere katılma söz konusu değildir. Yeni ilişkiler önünde etkili olma, belli imkanlar elde etme çabası içinde olan mahalli birimler, içlerinden en güçlü olan merkez (*) etrafında birleşmişlerdir. Mutlakçı yönetimler ilk olarak, aşılmış olan geleneksel güçlerin yeni ilişkiler önünde güçlerini birleştirmesi temelinde yükselmişlerdir. Söz konusu güçler ve mutlakçı yönetimler, yeni gelişmeler önünde Batı'da oluşan bölünmeler ve bulunulan coğrafi konum temelinde ortaya çıkmışlardır. Ve esas itibarıyla bu temel üzerinde toplumlar arası ilişkilerde edinilen yerin güçlendirilmesi görevini üstlenmişlerdir.

Mutlakçı yönetimlerin ortaya çıktığı dönem, Batı'nın yeniden yapılanma sürecine girdiği, yeni bir dünyanın kurulduğu dönemdir. Bu dönemde yeni ilişkilere cevap vermeyen geleneksel yapı ve kurumlar çökerken, yeni güçler ve müesseseler ortaya çıkmıştır. İnsan ve toplum anlayışları, dünya görüşleri değişim geçirmektedir. Bu değişim içinde Batı, yeniden yapılanmanın getirdiği sorunlarla yüz yüzedir. Bu sorunların başında o güne kadar toplumun dışında kalmış kesimlere, toplumda yer verme sorunu gelmektedir. O güne kadar süregelen toplum düzeni dışında tutulmuş/kalmış toplum kesitlerinin, yeni Batı'da yer edinmesi sorunu yaşanmaktadır. Söz konusu unsurların kişisel yer edinme sorunundan öte topluluk olarak yer edinmeleri sorunu bulunmaktadır. Kişisel yer edinme sorunu, bireysel çaba ve girişimlerle hal yoluna koyulabiliyor. Özel

(*) Eşitler arasında birinci olan kral

girişimle elde ettikleri imkanlar ve bunları Batı'ya, toplumun bütününe taşımaları, daha doğrusu bütünün yararlanabilmesi dolayısıyla kişiler toplumda yer edinebileceklerdir. Ancak burada karşımıza çıkan esas sorun, toplulukların yer edinmesi ve topluluklara yer verilmesi sorunudur.

İkinci önemli sorunu ise, yeni oluşan dünyanın kurulmasına yönelik politika oluşturma imkanlarının ortaya çıkması oluşturmaktadır. Geniş çaplı siyaset teklif etme ve örgütlenme imkanlarının ortaya çıkması söz konusudur. O güne kadar sınırlı mahalli ilişki ve siyasetler (feodalizm) söz konusu iken, yeni gelişmelerle birlikte daha geniş ilişkiler kurma imkanı ve ihtiyacı çerçevesinde geleneksel güçler belli bir birleşmeye gitmişlerdir.

Her iki sorunun aşılmasında da, kişisel çabanın ötesinde bir çabaya, örgütlenme ve otoriteye ihtiyaç duyulmuştur. Gerek o güne kadar toplumun dışında kalan unsurlara toplumda yer verilmesi, gerek mahalliliği aşan geniş çaplı siyaset önerebilmek için de daha geniş ve güçlü örgütlenme ve otoriteye ihtiyaç bulunmaktadır. Yeni gelişmelere katılma sorununa ve toplum olarak karşılaşılan sorunlara cevap getiren, işi becerebilen merkezlerin; başka bir ifadeyle şansını, bulunduğu konumu iyi değerlendirebilen merkezlerin kendi otoritesini ve kendi örgütlenmesini kurmasıyla monarşiler ortaya çıkmışlardır. Monarşiler, yeni ilişkilere katılma ve yeniden yapılanma sürecinde karşılaşılan, ek nüfusa toplumda yer verilmesi gibi, sorunlara belli bir çözüm getirmişlerdir. Bu çözümün belirli bir otorite -mutlaklık- içinde empozisi, toplumdaki diğer güçlere dayatılması söz konusudur. Mutlak monarşiler bu manada sınırlı bir görevle, sınırlı bir çözümün yerleştirilmesinde belirli bir rol oynamışlardır.

Yeni Çağ ile birlikte mahalli siyasetler ve mahalli çözümler önemlerini yitirmişlerdir. Bu durumda yerel hakimiyet sahiplerinin de merkeze bağlanma ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Feodal beyler eskiden kralı umursamazken, şimdi mecburen ona katılmak, onunla birlikte hareket etmek zorunda kalmışlardır. Daha doğrusu bu güçler toplum içinde geleneksel konumlarını kaybetmişlerdir. Geleneksel güçler yeni gelişmeler önünde, siyaset içindeki yerlerini/görevlerini yitirmeleri sebebiyle aşılmışlardır. Bu aşılmaya bağlı olarak yoksullaşırlarken, merkezde yer alan güçler, yeni gelişmelere ayak uydurabildikleri ölçüde güç kazanmışlardır.

Monarşiler Yeni Çağ başlangıcında üstlenmiş oldukları görevlere karşılık bir ara çözüm olmaktan öteye gidememişlerdir. Bu çerçevede Mutlak Monarşiler esas itibarıyla Batı'nın yeniden yapılanma sürecinde, geçiş dönemi yapılanmaları hüviyetinde karşımıza çıkmaktadırlar. Batı henüz belli bir çözüme ulaşmış, belli bir siyaset oluşturabilmiş değildir. Monarşiler daha çok yeni ilişkiler önünde ve belli sorunlar karşısında ortak bir tutumun sağlanması yönünde rol oynamış ve birliği sağlamışlardır. En önemli özellikleri bu birliği güçlendirmeleri olmuştur. İkinci önemli hususiyetleri ise bulunulan coğrafi konumu en iyi şekilde değerlendirmeleridir. Bu özelliklerine karşın, mutlakçı yönetimlerin bir çözüm ve bu çözümün kurumlaştırılması anlamında bir siyaset önermeleri söz konusu olmamıştır. Bu sebeple de geçici, belli görevler üstlenmekle birlikte ara çözüm yapılanmaları olmaktan öteye gidememişlerdir.

Modern Devlet, Anayasal Devlet olarak tanımlanmıştır. Yeni Çağ koşullarında kişisel girişimlerle meseleler halledilebilmiştir. Bununla birlikte bu kişisel girişimler hiç bir şekilde topluluğun, içinde bulunduğu ilişkilerdeki konumunu değiştirmemektedir. Birey tek başına çözümü elde edebilmekte, ancak bireyin çözümünden toplum yararlanamamaktadır. Bu, bağlayıcı koşulların oluşturulmasını gerekli kılmış ve Batı aleyhine çözümlerin getirilmemesi için belli kuralların getirilmesi gerekmiştir. Anayasaların ortaya çıkışının ve Modern Devlet'in anayasal olmasının temelinde bu gelişme bulunmaktadır.

Modern Devlet'in başlıca hususiyetlerinden biri de yönetimin parlamenter bir işleyiş içinde, meclisle düzenlenmesidir. Meclis, siyasetin yürütülmesinde söz sahibi olan çeşitli gruplara, kendilerini ifade etmelerine izin veren bir müessesedir. Bu yönüyle, yukarda da değindiğimiz gibi, meclisler esas itibariyle siyasette ortaklığın ifadesi olarak ortaya çıkmışlardır.

Modern Devlet'in diğer bir özelliği de, Ulusal bir Devlet olmasıdır. Modern Devlet'in ulusal olma özelliği, Modern Devlet'in toplumsal temelini oluşturan topluluğun özelliklerinin (*) Devlet'e atfedilerek açıklanmak istenmektedir. Bu çerçevede dil birliğinden, kültür beraberliğinden söz edilmektedir. Ancak dil birliğinin Modern Devlet'in belirleyici özelliği olmadığı günümüzde bile Batı Avrupa ülkelerinde karşımıza çıkan örneklerden anlaşılmaktadır. Kültürel beraberlik ise Modern Devlet'i ortaya çıkaran koşullarla birlikte ele alındığında anlam kazanmakta, bu koşullar içinde belli konumlarda bulunan belli çıkar gruplarının tarihi ilişkilerde edindikleri deneyler toplamı ve alışkanlıklar dizisi olarak tezahür etmektedir.

Modern Devlet'in bir başka özelliği de laik esaslar üzerine bina edilmesi, siyasetin laik güçlerce yürütülmesidir. Yeni Çağ ile birlikte geleneksel siyaset, yeni şartlara cevap verememesi dolayısıyla aşılmıştır. Yeni siyasetin yürütülmesinde, daha önce görev üstlenmiş olan Hristiyanlık ve kilise devre dışı kalmış, Orta Çağ süresince ellerinde bulundurdıkları kurum ve yetkiler ellerinden alınmıştır. Yeni çözüm ve siyasetin geliştirilmesi ruhban sınıfın dışında, laik/sivil güçler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple yeni siyaset kendisini, Hristiyanlığın/kilise örgütlenmesinin dışında tanımlamış ve düzenlemiştir. Laiklik hiç bir şekilde bilim ve düşünce sahasında görülen gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmış değildir. Laiklik; belli koşullarda görev üstlenmiş olan ruhban sınıfın, koşulların değişmesine paralel olarak bu konumlarını yitirmeleri neticesinde ortaya çıkmıştır. Laikliğin Modern Devlet'in özellikleri arasında sayılmasının başlıca sebebi budur.

Modern Devlet'in Tarihsel Olarak Batı Ülkelerinde Gelişimi

Getirdiğimiz açıklama içinde Modern Devlet'in Yeni Çağ ile birlikte Batı'da ortaya çıkan özel koşullara bir karşılık olarak ortaya çıktığını, bu çerçevede Batı çözümünün siyasi ifadesi olarak anlam kazandığını iddia ediyoruz. Bütün bunların da Batı menşeli görüşlerde ortaya çıkışı biçimiyle toplum içi gelişme ve sorunlar düzleminde

(*) *Ulusla verilen özellikler*

Modern Devlet, Anayasal Devlet olarak tanımlanmıştır. Yeni Çağ koşullarında kişisel girişimlerle meseleler halledilebilmiştir. Bununla birlikte bu kişisel girişimler hiç bir şekilde topluluğun, içinde bulunduğu ilişkilerdeki konumunu değiştirmemektedir. Birey tek başına çözümü elde edebilmekte, ancak bireyin çözümünden toplum yararlanamamaktadır. Bu, bağlayıcı koşulların oluşturulmasını gerekli kılmış ve Batı aleyhine çözümlerin getirilmemesi için belli kuralların getirilmesi gerekmiştir. Anayasaların ortaya çıkışının ve Modern Devlet'in anayasal olmasının temelinde bu gelişme bulunmaktadır.

Modern Devlet'in başlıca hususiyetlerinden biri de yönetimin parlamenter bir işleyiş içinde, meclisle düzenlenmesidir. Meclis, siyasetin yürütülmesinde söz sahibi olan çeşitli gruplara, kendilerini ifade etmelerine izin veren bir müessesedir. Bu yönüyle, yukarda da değindiğimiz gibi, meclisler esas itibariyle siyasette ortaklığın ifadesi olarak ortaya çıkmışlardır.

Modern Devlet'in diğer bir özelliği de, Ulusal bir Devlet olmasıdır. Modern Devlet'in ulusal olma özelliği, Modern Devlet'in toplumsal temelini oluşturan topluluğun özelliklerinin (*) Devlet'e atfedilerek açıklanmak istenmektedir. Bu çerçevede dil birliğinden, kültür beraberliğinden söz edilmektedir. Ancak dil birliğinin Modern Devlet'in belirleyici özelliği olmadığı günümüzde bile Batı Avrupa ülkelerinde karşımıza çıkan örneklerden anlaşılmaktadır. Kültürel beraberlik ise Modern Devlet'i ortaya çıkaran koşullarla birlikte ele alındığında anlam kazanmakta, bu koşullar içinde belli konumlarda bulunan belli çıkar gruplarının tarihi ilişkilerde edindikleri deneyler toplamı ve alışkanlıklar dizisi olarak tezahür etmektedir.

Modern Devlet'in bir başka özelliği de laik esaslar üzerine bina edilmesi, siyasetin laik güçlerce yürütülmesidir. Yeni Çağ ile birlikte geleneksel siyaset, yeni şartlara cevap verememesi dolayısıyla aşılmıştır. Yeni siyasetin yürütülmesinde, daha önce görev üstlenmiş olan Hristiyanlık ve kilise devre dışı kalmış, Orta Çağ süresince ellerinde bulundurdıkları kurum ve yetkiler ellerinden alınmıştır. Yeni çözüm ve siyasetin geliştirilmesi ruhban sınıfın dışında, laik/sivil güçler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple yeni siyaset kendisini, Hristiyanlığın/kilise örgütlenmesinin dışında tanımlamış ve düzenlemiştir. Laiklik hiç bir şekilde bilim ve düşünce sahasında görülen gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmış değildir. Laiklik; belli koşullarda görev üstlenmiş olan ruhban sınıfın, koşulların değişmesine paralel olarak bu konumlarını yitirmeleri neticesinde ortaya çıkmıştır. Laikliğin Modern Devlet'in özellikleri arasında sayılmasının başlıca sebebi budur.

Modern Devlet'in Tarihsel Olarak Batı Ülkelerinde Gelişimi

Getirdiğimiz açıklama içinde Modern Devlet'in Yeni Çağ ile birlikte Batı'da ortaya çıkan özel koşullara bir karşılık olarak ortaya çıktığını, bu çerçevede Batı çözümünün siyasi ifadesi olarak anlam kazandığını iddia ediyoruz. Bütün bunların da Batı menşeli görüşlerde ortaya çıktığı biçimiyle toplum içi gelişme ve sorunlar düzleminde

(*) Ulusa verilen özellikler

değil, Doğu-Batı ilişkilerinde ortaya çıkan değişmelere bağlı olarak ortaya çıktığını ifade ediyoruz. Siyasi düzeyde Modern Devlet'lerin Batı tarih ve coğrafyasında işgal ettiği mevkiiler ve ortaya çıkış süreçleri de bu ilişkilere bağlı olmuştur. Batı'nın belli bölgelerinde ve belli tarihlerde Modern Devlet modeli ortaya çıkarken; diğer bölgelerinde ise Modern Devlet'in gelişmesi oldukça gecikmeli olarak gerçekleşmiştir. Niçin belli dönemlerde ve belli tarihlerde modern Devlet'ler daha önce ortaya çıkarken, belli bölgelerde çok geç tarihlerde ortaya çıkmıştır? Biz getirdiğimiz açıklama içinde bu sorunun cevabının da toplumlar arası ilişki ve gelişmelerde bağlı bulunulan konum çerçevesinde verilebileceği kanaatini taşıyoruz.

İtalya: İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi sonrasında ortaya çıkan koşullara Batı'da ilk çözüm arama teşebbüsü İtalya'da ortaya çıkmıştır. İtalyanlar'ın bu konuda Batı içinde belli bir öncülükleri vardır. Özellikle Machiavelli'yi bu çerçevede siyasete ilişkin görüş ve gözlemleri dolayısıyla zikrederim. İlk çözüm teşebbüsünün İtalyanlar'da olmasına karşılık, Batı çözümünün onların dışında gerçekleşmesi dolayısıyla Rönesans'a rağmen Batı siyasetinde kenarda ve taşra konumunda kalmışlardır.

Rönesans döneminde burada görülen canlanma dolayısıyla ve Batı'nın kendisini yine kendisi ile açıklama kaygısı ile İtalya, Modern Devlet'in gelişmesinde öncü konuma yerleştirilmiştir. Birçok konuda da İtalyanlar'ın öncülüğü gerçekten söz konusudur. Doğu ile tam cephede ve çok yakın ilişki içinde olmanın getirdiği bilgi, birikim ve deneyler toplamı olarak Doğu ile ilgili bilgilerin Batı'ya İtalya üzerinden dağıtılması söz konusudur. Sonraki dönemde kapitalist ilişkiler içinde yer alan bir kısım uygulama ve müesseselerin (*) ilk ortaya çıktığı bölge yine İtalya olmuştur. Modern Devlet nazariyesinin kurucusu kabul edilen Machiavelli de bir İtalyan'dır. Bütün bunlar, Haçlı Seferleri sonrasında başlayan ilişkilerin getirdiği bir canlanma ve 1453'te İstanbul'un fethi ile birlikte Batı'da İtalya'nın üstlendiği siyasi konumun neticeleridir. Bu çerçevede İtalya coğrafyasında bir canlılık, bir gelişme görülmüştür. Söz konusu canlanma Batı'da İtalya'yı bir ilgi ve iştihâ merkezi haline getirmiş, 1494'te başlayıp uzun süre devam eden İtalya savaşlarına sebep olmuştur. Ama, söz konusu canlanma hiç bir şekilde Modern Devlet'in ilk olarak İtalya'da ortaya çıkmasını getirmemiştir. Yeni Çağ ile birlikte Doğu-Batı ilişkilerinde ortaya çıkan gelişmelerde, Batı'da yeni ilişkilerin yürütüldüğü siyasi merkezlerin Atlantik kıyısında ortaya çıkmalarıyla İtalya aşılmış, giderek Batı'nın taşrası konumuna gelmiştir. Bugün bile Batı siyasetindeki yeri daha çok o dönemde kazandığı özelliklerin etkilerini taşımakta, Batı'da ağırlıklı bir rolü bulunmamaktadır. İtalya'nın modern manada bir Devlet haline gelebilmesi ancak 19. yüzyılla birlikte söz konusu olmuştur. Yeni Çağ ile birlikte sömürgeci ilişkilere katılamamıştır. Geleneksel olarak Akdeniz'in mihrer olduğu bir ilişki ve siyaset geliştirmesine de Doğu'daki Osmanlı engeli izin vermemiştir. Bunun neticesinde Rönesans döneminin canlı İtalyası, Yeni Çağ'ın hemen sonrasında Avrupa siyasetinde geleneksel konumunu kaybetmiş, canlılığını yitirmiş ve giderek taşralaşmıştır.

19. yüzyılla birlikte ulusal bir siyaset önerebilmesi de, bu dönem Batı'sında yaşanan çekişmeler ve bu çekişmeler içinde mevcut dengeye karşı çıkabilme imkanlarının ortaya çıkması ile birliktedir. Almanya ile aynı dönemde ulusal devlet örgütlenmesini

(*) Banka, kredi, çek vb.

gerçekleştirirken, Batı siyasetinde II. Dünya Savaşı'nda Almanya ile birlikte hareket etmiştir. Sömürge serüvenine geç de olsa katılma gayretinde olmuş, önemli kazanımları olmadığı gibi, sömürgeleri de daha çok geleneksel Doğu içinde yer alan belli bölgelerle sınırlı olmuştur. Bunun dışına çıkma imkanını da bulamamıştır.

İspanya: Yeni Çağ'ın hemen öncesi şartlarda Doğu'nun bir başka gücü, Endülüs Müslümanları karşısında tam cephede olmuştur. Batı'nın bu bölgesinde Batı kimliğinin en katı savunucuları olarak ortaya çıkmışlar, Katolikliğin yılmaz müdafileri olmuşlardır. Müslümanlara karşı belli başarılar kazanmışlardır. 1492'de İber Yarımadası'ndaki son Müslüman hakimiyetine, Gırnata'yı ele geçirerek son vermişlerdir. Elde ettikleri bu başarı ile, Orta Çağ Batı'sının içine düştüğü açmazı çözüm getirmeye aday konum kazanmışlardır. Bu sebeple, yeni ilişkilerde çözüme aday olmanın getirdiği bir öncülükleri bulunmaktadır. Ancak, çözüm önerisinin kaynağı ve sahibi İtalyanlar'dır. İspanyollar, bir İtalyan olan C. Colombe'un önerisine müsbet cevap vermiş ve bir tesadüf neticesinde yeni kıtayı bulmuşlardır. İspanyollar, bu kıtanın zenginliklerini vahşi bir şekilde yağmalayarak Batı'ya aktarılmasını sağlamışlardır.

Değindiğimiz gibi Orta Çağ koşullarında Endülüs Müslümanlarına karşı başarı kazanmışlardır. Ve bu sebeple de yeni gelişmelere öncülük etmişlerdir. Öncülük konumuna yükselmelerini sağlayan bir başka husus, coğrafi konumlarının elverişli olmasıdır. Bütün bunlara karşılık, elde ettiği başarı Orta Çağ koşullarında edinilmiş bir başarıdır ve bu başarısına çok şey borçlu olması dolayısıyla, o şartlardan, Orta Çağ kalıplarından (*) vazgeçmemiştir. Sonradan bu sebeple Avrupa'nın en tutucu ülkesi olmuştur. Orta Çağ koşullarındaki başarısı ve bu başarıya olan borcu nedeniyle, eski koşullarda ısrarı, beraberinde İspanya'nın yeni koşullar önünde gelişmesini engellemiştir.

Yeni Çağ başlarında İspanya'da karşımıza çıkan gelişmenin ve ilk mutlak yönetimlerin burada kurulmasının ve İspanya'nın daha sonraki serüveninin temelinde bu hususlar bulunmaktadır. Yeni ilişkilere öncülük etmişler, ama bu konumlarını, ilişkilerin sürdürülmesinde koruyamamışlardır. İspanyol siyasetinin temelini yağma oluşturmaktadır. İspanyol siyasetinin esasının yağmaya dayanması, onun zaafını da oluşturmuştur. Zira, sürgit yağma sürdürülemez. İkincisi İspanyollar elde ettikleri imkanları nerede ve nasıl kullanacakları ve çözümü kurumlaştırma noktasında bilinçli değillerdir. Bu sebeple kısa bir süre sonra bilinçsiz yağmacılığın sonu gelmiş, soygunu/sömürüyü daha iyi örgütlenme becerisi gösteren ülkeler öne geçmiş, İspanya gerilemiştir. Günümüz Batı'sında da işgal ettiği konum oldukça kenar bir konumdur. Modern Devlet'in kuruluşundaki öncülüğü, değindiğimiz gibi, sömürgeci ilişkilerdeki başlangıçtaki konumu dolayısıyladır. Sistemli bir şekilde bunu sürdüremediği ve elde ettiği imkanları nerede kullanacağını bilincinde olmadığı noktada aşmıştır.

İngiltere: İngiltere'de Modern Devlet'in gelişmesi, sıkça ifade edildiği gibi, ne Magna Charta (1215)'nin ilan edilmesi ile birlikte, ne de İki Gül Savaşı (1455-1485) neticesinde feodal beylerin yıpranmaları ve kralın kendi egemenliğini, mutlak yönetimi kurması ile gerçekleşmiştir. İngiltere'de Modern Devlet'in ortaya çıkması, öncelikle İspanyol siyasetinin beceremediğini becermesi, sistemli soygunu gerçekleştirebilmesi

(*) Katoliklik

nedeniyedir. Tarihsel olarak İspanyollar'ı izlemişler ve İspanyollar'ı sömürgeci ilişkilerde tasfiye etmelerine paralel olarak İngiltere'de Modern Devlet yerleşmiştir (*).

İngiltere İspanya'yı aşmak zorunda kalmıştır. Ya İspanyollar'ın öncülüğünü kabul edeceklerdi ya da aşacaklardı. İspanyollar'ın ilişkiyi soygun ilişkisine çevirmeleri, İngilizler'in de bu ilişkide rol oynamalarına izin vermiştir. Soygun ilişkisi belli bir yaratmayı, düzenlemeyi gerektirmeyen, kolayca gerçekleştirilebilen bir ilişkidir. İspanyollar'ın yaptığını İngilizler de bu sebeple kolayca becermişlerdir. İngilizler'in yeni ilişkilere katılmalarına izin veren ikinci bir husus, İngiltere'nin yeni ilişkilerde, özellikle korsanlığa son derece elverişli bir coğrafi konuma sahip olmasıdır. İngiltere'nin yeni ilişkilerde ağırlık kazanmasını sağlayan bir diğer husus da, İngiltere'nin bir ada ülkesi olması nedeniyle Kıta Avrupa'sından kopuk olmasıdır. Bu özelliğine bağlı olarak Batı'ya karşı sorumlulukları bulunmamakta ve yine aynı nedenle ilişkisi de sınırlıdır. Ayrıca İngiltere'nin geleneksel Batı içinde, geçmiş ilişkilerde başarısı ve geleneği de bulunmamaktadır. Bu da beraberinde İngiltere'nin yeni gelişmelere daha kolay uyumunu sağlamıştır.

Bu özellikleri ile birlikte İngiltere, İspanya'yı tasfiye etmekle kalmamış, sömürgeci ilişkilerde elde ettiği imkanları geleneksel Doğu ile olan ilişkilerde kullanmak suretiyle soygunu sürekli kılma yoluna gitmiştir (**). İngiltere'de Modern Devlet'in ortaya çıkışı yeni ilişkilerde katettiği mesafe ile doğru orantılı olmuş, İspanyollar'dan sonra modern manada Devlet örgütlenmesinin daha incelmış/kurumlaşmış şekli ile burada karşılaşırız. Bu manada kesin kurumlaşmanın ortaya çıkışı 17. yüzyılın sonlarında söz konusu olabilmıştır. Giderek Batı adına dünya siyaseti önerme ve örgütleme başarısını gösterdiği ölçüde Batı'da öncü konuma yükselmiştir. Batı siyasetinde bu öncü konumunun aşılması, ancak 20. yüzyıla ve 1945 sonrası gelişmelerle birlikte.

Fransa: Batı Avrupa'da coğrafi olarak merkezi bir konumu bulunmaktadır. Akdeniz ülkesi sayılabildiği gibi Atlantik Okyanusu'na da kıyısı bulunmaktadır. Merkezi konumu coğrafya ile sınırlı kalmamış, Kıta Avrupa'sında İspanya'ya göre daha merkezi bir konuma sahip olmuştur. Doğu ile olan ilişkilerde İtalya gibi tam cephede olmamıştır; ilişkileri de Orta Çağ sonları ile sınırlı kalmıştı. Yeni Çağ ile birlikte Atlantik kıyısının ağırlık kazandığı gelişmelere katıldığı gibi geleneksel Doğu ile de ilişkileri, siyasi alışverişleri bulunmaktadır. Yeni gelişmeleri yakından izlediğini, Batı'nın sömürgeci serüvenine İspanyollar ve İngilizler'in arkasından Fransa'nın da katıldığını görmekteyiz. Yeni gelişmeler üzerinde etkili olma çabasında, İngiltere ile sürekli çekişme halinde olan Fransa, zaman zaman ağırlık kazansa da İngiltere karşısında etkili bir siyaset geliştirememiştir. Uzun dönemde de Batı siyasetinde İngiltere tarafından aşılmıştır. Batı dengesinde İngiltere'den sonra ikincil bir konum üstlenmiştir.

Buna karşılık Fransa sahip olduğu merkezi konumu dolayısıyla, Avrupa'da sürekli bir ağırlığa sahip olmuştur. Yeni Avrupa'nın yeni ilişkilere uygun örgütlenmesinde öncülük etmiştir. Siyasi sahada ağırlık kazanmamakla birlikte Batı kimliğini ve kültürünü

(*) 1563, İngiliz korsanlarının İspanyol girişimlerini baltalaması; 1588, İspanyol Yenilmez Armadası'nın İngilizler tarafından mağlup edilmesi

(**) 1601, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın kuruluşu

temsilde Fransa, çok yakın bir tarihe kadar daima ön planda olmuştur. Çok yakın tarihe kadar Batı'da diplomasi, kültür ve bilim dilinin Fransızca olduğu bilinmektedir. Fransa, kültürel kimliği temsil etmesinin yanında Batı'nın Yeni Çağ sonrasında yeniden yapılanma sürecinde öncü rol üstlenmesi dolayısıyla değişimi, çelişki ve çalkantıları en fazla hissetmiş olan ülkelerin başında gelmiştir. Orta Çağ'da, Orta Çağ düzen ve ilişkilerinin olgun bir düzeyde ortaya çıktığı bölge olmuştur. Yeni Çağ ile Batı'da yaşanan değişimden de bu sebeple en fazla etkilenen ülkelerin başında gelmiştir. Yeni dönemde çelişki ve çalkantıların ağırlıklı olarak hissedilmesinin arkasında yatan belirleyici bir faktör de yeni gelişmelerde tam bir ağırlık kazanamamasıdır.

Bütün ağırlığına ve belirleyici rolüne karşılık Fransa'nın Batı adına bir dünya siyaseti geliştirmesi söz konusu olmamıştır. Bu manada teşebbüsleri de neticesiz kalmıştır. Napolyon savaşlarının amacı, böyle bir siyaseti gerçekleştirme teşebbüsünden başka birşey değildir. Siyasi olarak bu sebeple daima ikinci planda kalmıştır. Yeni gelişmelerde İtalya benzeri dışarda kalmamıştır, ama İngiltere gibi belirleyici ve giderek dünya siyaseti önerme gücünü de gösterememiştir. Bu sebeplerle Fransa Yeni Çağ sonrasında Batı çelişkilerinin en fazla ortaya çıktığı ülke olmuştur. İngiltere ile olan çekişmesinde Fransız milliyetçiliği kemale ererken, sınıf çelişkilerinin bir yansıması olarak sosyalizm de 19. yüzyıl Fransa'sında ağırlık kazanmıştır. En ünlü Burjuva ihtilalinin de burada gerçekleşmesi bu çerçevede zikredilmelidir. Sıkıntıyı daha fazla yaşaması, çelişkilerin daha keskin ve net olmasını getirmiştir. Bu nedenle, Fransa burjuvanın da, işçi sınıfının da en keskin olduğu yer olmuştur.

Zikrettiğimiz çelişki ve gelişmeler Batı'nın temelini oluşturan Kıta Avrupası'nın Yeni Çağ sonrasında kazandığı hüviyeti belirleyen gelişmelerdir. Modern Batı'yı oluşturan toplumsal örgütlenme, fikri ve siyasi gelişmelerde Fransa öncülük etmiş, bu çerçevede belirleyici rol oynamıştır. Fransa'nın Batı siyasetinde ikinci planda kalmasına karşılık, sahip olduğu ağırlığın arkasında Batı'nın yeniden yapılanmasında oynadığı bu rol bulunmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kıta Avrupası'nın Batı siyasetindeki yerini yitirmesinin arkasından Fransa da Batı'da sahip olduğu ağırlığı kaybetmiştir. Yeni Dönemde Batı siyasetinin yürütülmesini Amerika Birleşik Devletleri üstlenmiştir. De Gaulle döneminde Fransa Kıta Avrupası'na yeniden eski ağırlığını kazandıracak teşebbüslerde bulunmuşsa da bu girişimler neticesiz kalmış, Fransa Batı içindeki geleneksel ağırlığını yitirmiştir.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu: İstanbul'un fethi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu karşısında Batı savunmasını üstlenmiş, tam cephede yer almıştır. Sınır koruma ve ileri karakolluk görevini üstlenmiştir. En belirleyici özelliği geleneksel ilişki ve siyasete bağlılığı, bir başka deyişle Katolikliğidir. Batı içindeki önemi, yeni gelişmelere katılma imkanlarına sahip olmasından değil, Batı'nın Doğu sınırını tutmasından kaynaklanmaktadır. İmparatorluk sıfatını taşıması Roma mirasına sahip çıkma, sürdürme çabası olarak değerlendirilebilir. Yeni gelişmelere siyasi olarak katılamamaktadır, denize kıyısı bile bulunmamaktadır. Geleneksel ilişkilerin dışına çıkamamıştır. Bu

sebeple de geleneksel siyaset ve ilişkileri savunmuş, ısrarla Avrupa'nın temel sorununun açık deniz değil; Osmanlı tehlikesi olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle de siyasi çözümü de bu tercihe bağlı olmuş; varlığını Osmanlı karşısında belli bir görev üstlenmede sürdürmüştür. Nitekim Osmanlı yıkıldığında, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da yıkılmıştır.

Rusya: Siyasi ve coğrafi konumu itibarıyla bir sınır ülkesidir. Geleneksel Doğu'ya uzanan yolları denetleme imkanına sahip bulunmaktadır. Batı siyasetinde ağırlık kazanması 1453'te İstanbul'un fethinden sonradır. Moskova Prensliği 1480'de Tatarlar karşısında bağımsızlık elde etme imkanı bulmuştur. Batı siyasetinde Bizans'ın oynadığı tarihsel role sahip çıkmış, Batı'nın Doğu halkları karşısında savunuculuğu ve ileri karakolluğu görevini üstlenmiştir. Bu sebeple Rusya Tarihte 3. Roma olarak değerlendirilmiştir. (Rusya'nın tarihsel rolü için bkz.: B. Sezer, *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı, içinde Ek: Doğu Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri*). Rusya, 19. yüzyılda da bu rolünün bilincindedir. Ekim 1917 İhtilali sonrasında da Rusya bu rolünü büyük ölçüde muhafaza etmiş; geleneksel Çarlık siyasetinin dışında yeni bir siyaset önermesi söz konusu olmamıştır. Batı adına Çarlık siyasetinin gerçekleştirdiğinden çok daha fazlasını gerçekleştirerek, Batı'nın sınırlarını Orta Asya içlerine kadar taşımıştır. Bu çerçevede Doğulu halklar üzerinde kurulan egemenlikle, Batı'ya karşı yöneltebilecek tehditlerin de önüne geçmiştir. Çarlık döneminden başlayarak Rusya'da karşımıza çıkan gelişmelerde tarihi, siyasi ve coğrafi olarak sahip olduğu konum önemli olmuştur. Doğu Roma'nın mirasçısıdır. Doğu üzerinde egemenlik kurma çabalarında, Osmanlı'yı arkadan vurma ya da (Batı içi çekişmelerde) Hindistan'a ulaşma çabalarında ittifakı temin edilmek istenmiştir. Bu, iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlki İngiltere'yi Hindistan'da tehdit etmek açısından Fransa tarafından yapılan teşebbüsler, Rusya'ya yapılan Fransız yatırımlarıdır. İkincisi, İngiltere'nin, Fransa'nın Hindistan'a ulaşma çabalarını önlemesi için yine Rusya'ya başvurmasıdır. Burada zikredilmesi gerekli bir başka husus da Rusya'nın gelişmesi ve kalkınmasında, bilhassa 19. yüzyıldan başlayarak peyderpey Asya'nın sömürgeleştirilmesinin sahip olduğu önemdir. Gürüldüğü gibi Rusya'nın Batı siyasetinde ve tarihte belli bir yer işgal etmesi, Doğu ile olan ilişkilerde Batı açısından üstlendiği konumla alakalı olmuştur.

Almanya: Batı Avrupa'da Modern Devlet'in İtalya ile birlikte en geç ortaya çıktığı ülkedir. Batı'da Yeni Çağ ile birlikte ortaya çıkan gelişmelerde, geleneksel siyasetin eleştirilmesinde belli bir öncülüğü bulunmaktadır. Bu sebeple Batı'da Reform hareketinin Modern Devlet'lerin kuruluşunda oynadığı rolden sıkça söz edilmiştir. Buna karşılık Reform hareketinin ortaya çıktığı Almanya Modern Devlet haline ancak 19. yüzyılda gelebilmiştir. Almanya Yeni Çağ sonrası gelişmeler içinde, sömürgeci serüvene toplum olarak belli bir siyaset etrafında katılma imkanı bulamamıştır. Yeni gelişmelerde geleneksel siyasetin eleştirisinde üstlendikleri eleştirici konumları yanında, Almanlar, yeni gelişmelere bir iki hususta daha kaynak sağlamışlardır. Bunlardan birincisi, Almanlar'ın daha Yeni Çağ başlangıcından itibaren yeni kıtaya, sömürgelere nüfus ihraç etmeleri, burada ihtiyaç duyulan nüfusa kaynaklık etmeleridir. İkinci bir husus, özellikle endüstri devriminde önem kazanacak olan yer altı ve yer üstü (*) kaynaklarına sahip olmalarıdır. Bu manada belli konularda öncülük ve kaynak olma hüviyetlerine

(*) Kömür ve orman

karşılık, gelişmelerin dışında kalmışlardır. Almanya'nın yeni bir siyaset önermesi söz konusu değildir, ancak ben de varım diyerek problem konusu olmuştur.

Uzun süre parçalanmış, istikrasız bir ülke olma hüviyetini korumuştur. 19. yüzyılda Devlet olma imkanını elde edebilmiştir. Siyasi birliğini gerçekleştirmekle birlikte Batı siyasetinde yer edinmesi, Batı'nın Doğu aleyhine kurduğu ilişkilerden pay alması güçlükler göstermiştir. Bu sebeple satükonun dışına çıkma, Batı içi dengeleri aşmak çabasında olmuştur. Bu yolda Batılı güçler aleyhine Doğulular'la ilişki ve işbirliği arama çabasına girmiştir. Pay alamadığı ölçüde kurulu Batı dengesinin karşısına çıkmıştır. Bu çerçevede bir dünya siyaseti geliştirme yolları aramış, bu yolda çabalara girmiştir. Buna karşılık çabaları neticesiz kalmış, iki kez ezilmiş, geriletilmiştir (*). 1945 sonrasında egemenlik ilişkilerinin yeni hüviyeti içinde Batı siyasetinde Almanya'ya da bir yer verilmiştir.

Polonya: Yeni Çağ'la birlikte ortaya çıkan gelişmelerle Batı'da belli bölgeler, - daha önceki dönemde ve Yeni Çağ başlangıcında belli öncülük üstlenmelerine karşılık-gelişmelerin dışında kalmışlardır. Bu duruma İtalya, İspanya ve Portekiz örnek olarak verilebilir. Polonya'nın bu manada bir öncülüğü olmamakla birlikte yine gelişmelerin dışında kalmıştır. Hep ortada kalmış bir konumda olmuştur. Doğu'ya yönelik siyasi tercihleri olsa, Rusya var; Atlantik kıyısı gelişmelerine katılmaya yönelse, arada Almanya bulunmaktadır. Bu ortada kalma konumu, Polonya'nın siyasi tercihlerinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu konumuna bağlı olarak çözümü, kendi bölgesi dışındaki merkezlerle işbirliği içinde aramıştır.

Dönemin şartları içinde İki yönlü bir gelişme söz konusudur. İlk Bizans'ın canlandırılması, cephe savaşçılığı misyonu ile Ortodoks Rusya'nın ortaya çıkması ve canlanmasıdır. Aynı çerçevede zikredilmesi gereken bir başka cephe de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'dur. İkinci gelişme ise Atlantik kıyısının kazandığı önem ve sömürgeci serüven. Polonya her iki gelişmenin de dışında bulunmaktadır. Polonya'nın her iki gelişmenin de dışında kalması, onu eski düzenin, anlayışın, siyasetin savunulmasına götürmüştür. Geleneksel siyaset ve ilişkilerin, değerlerin savunulması ifadesini Katoliklik'te bulmaktadır. Bugün bile Polonya'da Katolikliğin etkilerinin güçlü olduğu bilinmektedir. Geleneksel ilişki ve siyasetin tercih edilmesinin bir başka göstergesi de, sık sık Osmanlılar'la işbirliği yapmasıdır. Polonya varlığı büyük ölçüde geleneksel ilişkilerin sürmesine bağlı olmuştur. Katoliklik'teki ısrarı ve Osmanlılar'a duyduğu yakınlık (**) bu şekilde değerlendirilmelidir.

Modern Devlet'ler genel hatlarını verdiğimiz ilişki ve şartlar içinde belli sorunlara cevap olarak ortaya çıktılar. Gelişmeleri Yeni Çağ ile birlikte Doğu-Batı ilişkilerinin gösterdiği seyre bağlı olmuş; özelliklerini ve tarihsel konumlarını olduğu gibi, Batı siyasetindeki konumlarını ve coğrafi ve siyasi temellerini de bu ilişkiler içinde kazanmışlardır. Keza, Modern Devlet'in merkezilik, anayasal ve parlamenter nitelikleri de bu ilişkiler içinde şekillenmiştir. Modern Devlet'lerle birlikte geleneksel Batı

(*) I. ve II. Dünya Savaşları

(**) "Türkler atlarını Vistül'de suladı mı müddetçe Lehistan hürdür" sözü.

siyaseti (*) aşılmış; Batı siyasetini temsil eden geleneksel sınıfların yerine yeni güçler Batı siyasetinde söz sahibi olmuşlardır. Batı siyasetinde ortaya çıkan bir başka gelişme ise geleneksel siyasi merkezlerin yanında yeni siyasi merkezlerin ortaya çıkmasıdır. Orta Çağ koşullarında siyasi merkez Vatikan ve Bizans ve belli noktaları tutan feodal beylerin şatolarıyken, Yeni Çağ sonrasında çok sayıda siyasi merkez ortaya çıkmıştır. Çok sayıda siyasi merkezin ortaya çıkışında rol oynayan başlıca faktör, Doğu-Batı ilişkilerinin kazandığı boyut ve bu boyut içinde çok çeşitli merkezlere siyasi rol oynama imkanının çıkmasıdır. Bu çerçevede Modern Devlet'lerin ortaya çıkışında rol oynayan başlıca etmen, belli toplulukların Doğu-Batı ilişkilerine katılma ve bu ilişkilerde rol oynama imkanını elde etmeleridir. Tarihsel gelişmesini vermeye çalıştığımız Batı Modern Devlet'lerinin gelişme çizgisi de bunu göstermektedir. Örnekler bizim açıklamamızı desteklemektedir. Başka türlü açıklamaların belli güçlükler taşıdıkları ve açıklayıcı olmadıkları görülmektedir. Bu ülkelerin ayrı ayrı kimlikler kazanmaları, ancak Doğu-Batı ilişkilerinde yaşamış oldukları deneyim ve bu deneyimin oluşturduğu miras ve Yeni Çağ ile kurulan yeni ilişkilerdeki yer ve konumlarıyla açıklanabilir.

(*) *Feodalizm ve Hristiyanlık*

SONUÇ

Tartışmalarımız sırasında Modern Devlet'e, Modern Devlet'in doğuşu sorununa belli bir açıklama getirme çabası içinde olduk. Bu çaba içinde öncelikle konuya ilişkin mevcut görüşleri tartıştık. Mevcut görüşleri Batı ve Doğu düşünce sahalarıyla Hukuk ve Sosyoloji disiplinleri çerçevesinde ele aldık. Batı düşüncesinde getirilen açıklamalar içselci, açıklayıcı olmaktan uzak tasviri nitelikleri ile Devlet konusunu anlamamızı ve izah etmemizi güçleştiren elverişsiz açıklamalardır. Doğu düşüncesinde de bütün tarihi zenginliğine rağmen, cevap aradığımız sorulara karşılık bulmuş değiliz. Bunun başlıca sebebi Doğu düşüncesinin yetersizliği değil; gerek bu düşünce geleneğinin gösterdiği özellikler ve gerekse günümüz şartlarında, Doğu düşüncesinde Devlet'e ilişkin bilgi ve görüşlere, yabancı bir bakış açısı içinde nüfuz etmenin taşıdığı belli güçlüklerdir. Devlet konusuna disiplin içinde ayrıca bir yer ayıran Hukuk ilmi de, tartışmalarımızı sürdürmede, sorunu izah etmemizi sağlayacak açıklamalar getirmedi. Kendi disiplinimiz olan sosyolojide de, var olan açıklamaların Batı düşünce geleneği içinde ortaya çıkmış olmalarına bağlı olarak, bu gelenekle aynı özellikleri taşıdığını ve Modern Devlet konusunu gerçek boyut ve nitelikleri ile izah etmemizi sağlayacak görüşler olmaktan uzak olduğunu müşahade etmiş bulunuyoruz.

Devlet, tarihte insan toplumlarının karşılaştıkları sorunlara çözüm arayışı içinde, insanlığın uygarlığa geçiş sürecinde ortaya çıkmıştır. Uygarlık, insan toplumlarının karşılaştıkları sorunlara buldukları çözümün (ulaştığı seviyenin) ifadesidir. Bu sebeple toplum sorunlarının çözümünde oynadığı rol dolayısıyla Devlet, uygarlığa geçişle aynı süreç içinde ortaya çıkmıştır. Yine bu sebeple, ilk büyük merkezi Devlet örgütlenmeleri de, toplumların uygarlığa ilk olarak geçtikleri Doğu'da tarih sahnesinde yerlerini almışlardır.

Doğu toplumlarında Devlet, toplum farklılaşmaları ve ilişkileri içinde, toplum olarak karşılaşılan sorunlara bir karşılık olarak doğmuş ve gelişmiştir. Bu çerçevede Devlet, toplumun en üst düzeyde çözümünü ve en yaygın bilincini eyleme dönük bir şekilde örgütleyen/düzenleyen toplumsal bir kurum olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

Devlet, toplum farklılaşmaları ve ilişkileri temelinde doğmuştur. Doğu toplumları, daha tarım başlangıcından itibaren kendi içinde farklılaşma (çiftçi toplumlar-çoban toplumlar) imkanı bulurken aynı imkan ve gelişme Batı'da, Yunan'da görülmemiştir. Bunun yanında Doğu toplumları karşılaştıkları sorunları kendi güçleri ile aşma ve uygarlığa geçme başarısını göstermişlerdir. Buna karşılık, kendi içinde farklılaşma ve gelişme imkanından mahrum olan Yunan, ancak kendi dışı ile, Doğu toplumları ile farklılaşmış, bu farklılaşma ve ilişkiler içinde uygarlığa geçmiştir. Kendi başına çözüm yaratma güç ve imkanlarından yoksun olan Yunan, uygarlıkla kurduğu ilişki içinde sorunlarına çözüm bulabilmiştir.

Batı'nın sonraki gelişmesinde de kendi dışı ile olan ilişkileri önemli olmuş, Batı ancak Doğu toplumları ile olan ilişkisi içinde varlık kazanabilmiş ve sorunlarına çözüm bulabilmiştir. Bu çerçevede Batı'da Devlet, Doğu toplumları ile olan ilişkiler içinde

elde edilen çözümün siyasi ifadesi olmuştur. Yunan döneminde ilişkilerin sınırlılığı, sınırlı Site Devlet'ini ortaya çıkarırken; Roma İmparatorluğu ile Doğu-Batı ilişkilerinin denetimini eline geçiren Batı'da Site Devleti'ni aşan, İmparatorluk örgütlenmesi ile karşılaşırız. Roma İmparatorluğunun yıkılmasının ardından, Doğu-Batı ilişkilerinin en alt seviyeye indiği Orta Çağ koşullarında Devlet sahneden silinmiş, Batı'da Devletsizlik hali egemen olmuştur.

Modern Devlet İstanbul'un fethi sonrasında Batı'da Yeni Çağ koşullarında ortaya çıkmıştır. Fetih sonrasında Doğu-Batı ilişkileri Osmanlılar aracılığıyla Doğu'nun tam denetimine geçmiştir. Batı bu gelişme karşısında Orta Çağ koşullarını da aratacak açmaz içine düşme durumunda kalmıştır. İçine düştüğü açmaz ve bu açmazın aşılması teşebbüsleri içinde Batı bir tesadüf eseri beklemediği imkanlara kavuşmuştur. Amerika kıtasının bulunması ve kıtanın zenginlik kaynakları, Batı'nın açmazlarına bir çıkış yolu getirmiş, Amerika'nın yerli halklarınca yaratılmış zenginlikler sömürgeci girişimlerle yağmalanmıştır.

Modern Devlet Yeni Çağ ile birlikte Batı'da ortaya çıkan gelişmeler ve ilişkiler içinde ortaya çıktı. Bu ilişkiler içinde özelliklerini kazandı. Doğu-Batı ilişkilerinin kazandığı yeni yön ve seyre bağlı olarak Modern Devlet de gelişmiş, özelliklerini kazanmıştır. Yeni gelişmeler, Batı'da belli bölünmeleri ortaya çıkarmıştır. Çeşitli gruplar yeni ilişkilerde, coğrafi ve siyasi olarak toplumlar arası ilişkilerde bulundukları konuma bağlı çeşitli çözüm önerileri ve bu çözümlerin kurumlaştırılması çabasına girmişlerdir. Bu çerçevede ayrı ayrı topluluklar (ulus), ayrı ayrı siyasetlere sahip olarak tarih sahnesinde yerlerini alırken, bu siyasetlerin kurumlaşmış ifadesi olarak da Ulus Devlet'ler ortaya çıkmıştır.

Modern Ulus Devlet Batı'da ifade ettiğimiz sınırlı bir tarih kesitinde ve Doğu-Batı ilişkilerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Özel koşul ve gelişmelerin ürünüdür. Coğrafi temeli (vatan) olsun, merkezi, anayasal ve parlamenter yönetim biçimi itibarıyla olsun belli koşullara ve sorunlara karşılık olarak doğmuştur. Toplumlar arası ilişkilerin coğrafi bir mekan içinde gerçekleşmelerine bağlı olarak; Batı'da, yeni gelişmeler önünde ve bu gelişmelere katılmada avantaj sağlayan coğrafi bölgeler önem kazanırken, bu mekan üzerinde bulunan topluluklar kendi adlarına çözüm ve siyaset önerme imkanı bulmuşlardır. Bu çerçevede vatan ve ulus kavramları ortaya çıkmış ve Modern Devlet'in belirleyici özelliklerini oluşturmuşlardır. Parlamentolar yeni gelişmelerde söz sahibi olan çeşitli grupların, siyasetin yürütülmesinde söz sahibi olmasına izin veren kurumlar olarak Modern Devlet örgütlenmesi içinde ortaya çıkarken; siyasetin dayandığı ilkelerin belirlendiği, kayıtlayıcı şartların getirildiği anayasalar da bu çerçevede ortaya çıkmıştır. Siyasette çeşitli grupların söz sahibi olmasına karşılık, siyasetin yürütülmesi belli bir merkezilik gerektirdiği için icrada merkezilik ağırlık kazanmıştır. Geleneksel Batı siyaseti içinde ortaya çıkan değişimde, Doğu-Batı ilişkilerinin kazandığı yeni yön ve özellikler belirleyici olurken; Batı siyasetinin yürütülmesinde, yeni koşullara cevap verecek yeni kurumlar oluşmuştur. Modern Devlet, böyle bir tarihi süreç içinde ve özel koşulların ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Modern Devlet'e ilişkin açıklamamız içinde bazı sonuçlara ulaştık. Ulaştığımız sonuçların başında, günümüz Batı modelinin bütün evrensellik iddialarına rağmen evrensel olmadığı gelmektedir. Batı Devlet'i, tarihsel olarak, yeryüzünün bütününe şamil kılınmayacak belli koşulların ürünüdür. Söz konusu özel koşullara cevap olarak ortaya çıkan Modern Devlet de evrensel Devlet modeli değildir. Ortaya çıktığı güne değin görülen Devlet örgütlenmelerinden farklı mahiyete sahiptir. Bu farklılık, Batı'dışında karşımıza çıkan Devlet örgütlenmelerinde olduğu gibi, Batı tarihinde karşımıza çıkan çeşitli Devlet örgütlenmeleri için de geçerlidir.

Devlet, toplumun en üst düzeyde çözümünü ve en yaygın bilincini eyleme dönük bir şekilde örgütleyen/düzenleyen toplumsal bir kurumdur. Belli sorunlar karşısında belli çözümlerin ifadesidir. Tarih içinde Doğu ve Batı toplumlarında karşımıza çıkan koşullar ve sorunlar birbirinden farklı olmuştur. Bu farklı koşul ve sorunlara getirilen çözümler de -doğal olarak- farklı nitelikler göstermiştir. Toplumlar bu farklı koşul ve sorunlar karşısında farklı çözüm yolları bulmuşlar, farklı Devlet modellerine ulaşmışlardır. Doğu toplumları tarihte, kendi güç ve imkanları içinde sorunları aşma başarısını göstermişlerdir. Doğu'da toplum, Devlet aracılığıyla karşılaştığı sorunlara çözüm bulmuştur. Toplumun kendi başına üstesinden gelemediği sorunlar, Doğu'da siyasi ve askeri ilişkileri içinde ortaya çıkmış olan Devlet aracılığıyla aşılmıştır. Bu sebeple Doğu toplumlarında Devlet, toplum üstü bir mahiyet kazanmıştır. Devlet'in toplumun bütününe kapsayacak şekilde çözüm getirmesi, Doğu'da Toplum-Devlet bütünlüğünü getirmiştir. Bu sebeple Doğu'da sorun, ulaşılan çözümün, siyasetin sürdürülmesi/korunması olmuştur.

Doğu'da gördüğümüz bu gelişmeye karşılık Batı, sorunlar karşısında aynı başarıyı gösteremeyecek ve çözümüne ancak kendi dışı ile, Doğu toplumları ile kurduğu ilişkiler içinde ulaşacaktır. Batı'da, toplumun bütün kesitleri kuşatacak şekilde çözüm elde edilememiştir. Batı, Doğu toplumları ile olan ilişkiler içinde belli çözümleri elde etme imkanı bulmuştur. Batı çözümü, Doğu'da olanın aksine toplumun bütün kesitlerini kuşatıcı olamamıştır. Batı'nın çözümü, Doğu-Batı ilişkilerinin gösterdiği seyre bağlı bir şekilde sınırlı olmuştur. Devlet, bu ilişkilere getirilen çözümün siyasi ifadesi olmuştur. Elde edilen çözümler bütün toplumun çözümü olmaktan uzak, sınırlı çözümlerdir. Sınırlılık çözümün temeline sahip olunmaması dolayısıyladır. İkinci bir husus; Batı'da çözümün toplumun bütününe kapsamaması dolayısıyla, toplumun bütün kesitlerinin ortaklığını sağlayamamasıdır. Bu, beraberinde toplum içi çekişmelere, Birey-toplum uyumsuzluklarına yol açmıştır. Doğu'da Devlet-toplum bütünleşmesi görülürken; Batı'da çözüme katılma, Devlet'e ortak olma mücadelesi ortaya çıkmıştır.

Tartışmalarımız neticesinde elde ettiğimiz ikinci önemli sonuç; Doğu Devlet modelinin tarihsel olarak gösterdiği sürekliliğe (*) karşılık, Batı Devlet'inin belli bir değişme içinde bulunmasıdır. Söz konusu değişme genel olarak Devlet'in değişmesi değildir. Batı, toplum olarak karşılaştığı sorunlara, kendi imkanları ve gücü içinde çözüm getirmekten uzak bulunmaktadır. Çözümde belirleyici tarafı Doğu oluşturduğu için; Batı Devleti, Doğu-Batı ilişkilerinin gösterdiği seyre göre değişmiştir. Ancak, Batı

(*) Son dönemde belli arayışlara girilmesi burada tartışma dışı tutulmuştur.

Devlet modelinde belli bir devamlılık da söz konusudur. Bu devamlılık, Batı Devleti'nin temelini Doğu-Batı ilişkilerinin oluşturması dolayısıyladır. Temelin Doğu-Batı ilişkileri olması dolayısıyla Batı Devleti, Doğu-Batı ilişkilerinde ortaya çıkan gelişmelere göre değişmiş ve alınan yeni tutumun ifadesi olarak karşımıza çıkmıştır. Modern Devlet de bu çerçevede Doğu-Batı ilişkileri karşısında takınılan yeni bir tutumun siyasi ifadesi olmuştur.

Bu sebeplerle Batı Devleti'nin ulaştığı seviyenin evrensel sayılması geçerli olmadığı gibi, bunu kabul etmenin belli sakıncaları da bulunmaktadır. Toplumlar arası ilişkilerin mahiyetinin/yönünün değişmesine bağlı olarak Batı'da Devlet de değişme, yeni özellikler kazanma durumunda olacaktır. Nitekim Batı egemenlik ilişkilerinin katettiği gelişmeye bağlı olarak günümüzde geleneksel Ulus Devlet'in tartışılmaya başlandığı, Ulus Devlet'in en belirleyici özelliği olan coğrafyanın, sınırların tartışıldığı görölmektedir.

Batı Devleti'nin evrensel olmaktan uzak oluşu, Doğu-Batı ilişkilerinin ve giderek Batı egemenlik ilişkilerinin gösterdiği gelişmeye bağlı olarak değişmesi gibi özellikleri nedeniyle, toplum sorunlarımızın çözümü için Ulus Devlet modelinin geçerli tek model olarak sunulması en azından soru konusudur. Kaldı ki **esas olan, belirli bir Devlet modelinden çok toplum çıkarlarına uygun çözümün sağlanmasıdır.** Eğer tarihi toplumsal koşullarımız ve buna bağlı olarak yine toplumsal çıkarlarımız, Batı ile paralellik ve ortaklık içeriyorsa, Batı benzeri Devlet örgütlenmesiyle sorunlarımıza çözüm imkanı söz konusu olabilirdi.

Aralık, 1990

KİTAPİYAT

- Abadan, Y : Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1952
- Akal, C. B.: Durkheim Düşüncesi Üstüne (E. Durkheim'in, Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları isimli eserinin C. B. Akal tarafından yapılan Türkçe tercümesi içinde), B/F/S Yayınları, İstanbul, 1985.
- Althusser, L.: (Trc.Y.Alp-M.Özişik) İdeoloji ve Devlet'in İdeolojik Aygıtları, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989
- André, L : (Trc.Z. Karamursal) Ekonomik Tarih, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938
- Aron, R : (Trc.K.Alemdar) Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1986
- Arsal, O : Devlet'in Tarifi, C.H.P. Yayını, Ankara Halkevi, 1938
- Arsal, S.M: Teokratik Devlet ve Laik Devlet, " Tanzimat I" içinde, Maarif Vekaleti Yayını, İstanbul, 1940
- Arsal, S.M: Hukuk Felsefesi Tarihi, Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1946
- Avineri, S: Hegel's Theory of The Modern State, Cambridge Univ.Press, 1972
- Avineri, S: The Social and Political Thought of Karl Marx, Cambridge Univ. Press, 1976
- Badie, P. & Birnbaum: The Sociology of The State, The Univ. of Chicago Press, 1983
- Başgil, A.F: Devlet Nedir? , İ.Ü.H.F. Mecmuası, c.12, s.981, 1946
- Baechler, J: (Trc.M.A.Kılıçbay) Kapitalizmin Kökenleri, Savaş Yayınları, 1986
- Balandier, C.: Political Anthropology, New York, 1970
- Barkan, Ö.L : İktisat Tarihi (Ders Notları) II, İ.Ü.İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1962
- Berkes, N.: Türkiye İktisat Tarihi I, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1972
- Berkes, N.: Türkiye İktisat Tarihi II, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973
- Bottomore, T: (Trc.E.Mutlu) Siyaset Sosyolojisi, Teori yayınları, Ankara, 1987
- Bouthoul, G : (Trc.S.Yıldırım) Siyaset Sosyolojisi, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1975
- C.Brinton & J.B.Christopher & R.L.Wolff: A History of Civilisation, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1976
- Cassirer, E : (Trc.N.Arat) Devlet Efsanesi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984
- Chailly, F: (Trc.T.Aytuğ) Mülkiyetin Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969
- Chancellor, V.E.: A History of Britain, Medieval and Tudor Britain, Penguin Books, 1974
- Childe, G : (Trc. A.Şenel-M.Tunçay) Tarihte Neler Oldu, Odak Yayınları, Ankara, 1974
- Cornel, T.&J.Matthews : (Trc.Ş. Karadeniz) Roma Dünyası, İletişim Yayınları, 1988
- Coşkun İ.: Türkiye'de Siyaset Sosyolojisi'nin Gelişimi, Sosyoloji Bölümü'nün kuruluşunun 75. yılı faaliyetlerinde verilen tebliğ, 1989
- Çağatay, T: Günün Sosyolojisine Giriş, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara, 1968
- Duby, G : (Trc.M.A.Kılıçbay) Orta Çağ İnsanları ve Kültürü, İmge Kitabevi, Ankara, 1990
- Durkheim, E : (Trc.H.N.Kubalı) Ahlak ve Hukuk Kaideleri Hakkında Dersler, İ.Ü.H.F.Mecmuası, 1947, s.1134-1189.
- Durkheim, E: Professional Ethics And Civic Morals, The Free Press, Illinois, 1958
- Duverger, M : (Trc.Ş.Tekeli) Siyaset Sosyolojisi, Varlık Yayınları, İstanbul, 1975
- Duverger, M : (Trc.S.Tiryakioğlu) Politikaya Giriş, Varlık Yayınları, İstanbul, 1971
- Duverger, M : (Trc.C.Eroğlu ve F.Sağlam) Batı'nın İki Yüzü, Doğan Yayınevi, Ankara, 1977
- Eroğlu, C: An Essay on The Nature of The State, A.Ü.S.B.F., Yayınları, Ankara, 1981
- Gerth, H.H & Mills, C.W : (Trc. T.Parla) Max Weber: Sosyoloji Yazıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987
- Giddens, A.: Sociology: A Brief But Critical Introduction, MacMillan Press, 1982
- Gökberk, M : Felsefe Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967
- Güllülü, S.: Sosyoloji Araştırmalarında Tarihi Boyutun Önemi, Tarih ve Sosyoloji

- Eğribel,İ.E.: Semi-neri'nde verilen Tebliğ, Mayıs,1990
Resim Sanatı ve Türk Resminde Batılılaşma Eğilimleri (Basılmamış Doktora Tezi, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, 1990).
- Ehrenberg,V.: The Greek State, London, 1969
- Engels,F : (Trc.O.Gönensin) Köylüler Savaşı, Payel Yayınları, İstanbul, 1978
- Engels,F : (Trc.K.Somer) Allenin, Özel Mülkiyetin ve Devlet'in Kökeni, Sol Yayınları, İstanbul, 1979
- Engels,F : (Trc.K.Somer) Anti-Dühring,Sol Yayınları,Ankara, 1977
- Engels,F : (Trc.S.Belli) L.Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, Sol Yayınları, Ankara , 1979
- Eyuboğlu, S ve Erhat,A.: Hesiodos Eseri ve Kaynakları, T.T.K. Yayını, Ankara, 1977
- Feuer,LS (ed.): Marx & Engels, Basic Writings on Politics & Philosophy, Anchor Books, Nev York, 1959
- Freyer,H: (Trc.T.Çağatay) İktimai Nazariyeler Tarihi, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara,1977
- Hall,J.A(ed.): States in History, Basil Blackwell, New York,1987
- Hazard,P : (Trc.E.Güngör) Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme, Tur Yayınları, İstanbul, 1981
- Heaton,H : (Trc.M.A.Kılıçbay ve O.Aydoğmuş) Avrupa İktisat Tarihi I-II, Teori Yayınları, Ankara, 1985
- Hegel,G.W.F : (Translator: J. Sibree) The Philosophy of History, Dower Publications, New York, 1956
- Hegel,G.W.F : (Translator:T.M.Knox) The Philosophy of Right, Encyclopedia Britanica, Inc., London, 1952
- Heyd, W : (Trc.E.Z.Karal) Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, T.T.K. Yayını, Ankara, 1975
- Huberman,L.: Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989
- Kennedy, P : (Trc.B.Karanakçı) Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1990
- Köhnert, G : (Trc.T. Akoğlu) Dünya Ekonomi Tarihi, Varlık Yayınları, İstanbul,1965
- Kubalı,H.N: Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, c.I, İstanbul,1955
- Larsen, J.A.O: Representative Government in Greek and Roman History, Univ. of California Press, 1955
- Laski,H.J : (Trc. E.Örücü) Devlet, Köprü Yayınları, İstanbul, 1966
- Lefebvre,H: (Trc.S.Hilav) Marx'ın Sosyolojisi, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1976
- Lenin,V.İ : (Trc.M.H.Spatar-C.Üster) Devlet ve Devrim, Aydınlık Yayınları, İstanbul, 1978
- Luraghi,R : (Trc.H.İnal) Sömürgecilik Tarihi, E Yayınları, İstanbul,1975
- Mansel,A.M: Ege ve Yunan Tarihi, T.T.K. Yayını, Ankara,1984
- Mardin,Ş: İdeoloji, S. Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1976
- Mardin,Ş: Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk, "Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk" içinde, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1983
- Marx,K: (Trc.S.Belli) Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i, Sol Yayınları, Ankara, 1976
- Marx K ve Engels,F : (Trc.S.Belli) Alman İdeolojisi-Feuerbach, Sol Yayınları, Ankara, 1987
- Marx K ve Engels,F : (Trc.M.Belli) Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri, Sol Yayınları, Ankara, 1977
- Matthew,D (Trc.M.A.Kılıçbay): Orta Çağ Avrupası, İletişim Yayınları 1988
- Mazlish,Bruce (ed.): The Development of The Modern State, 1962
- McNeill,W.H : (Trc.A.Şenel) Dünya Tarihi,Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985
- Miliband,R; Poulantzas,N; Laclau: (trc:Y.Berkman) Kapitalist Devlet Sorunu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990
- Moore Jr, Barrington: (Trc.Ş.Tekeli-A.Şenel) Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri,V Yayınları,Ankara, 1989
- Mosca, G: (Trc.S.Tiryakioğlu) Siyasi Doktrinler Tarihi, Varlık Yayınları, İstanbul,

- 1968
- Newth, A.M.: A History of Britain, Britain and World 1789-1901, Penguin Books, 1973
- Ogg, D. : Europe in The Seventeenth Century, London, 1948
- Okandan, R.G: Umumi Amme Hukuku, İ.Ü.H.F.Yayınları, İstanbul, 1976
- Oppenheimer, F.: (Trc.A.Şenel ve Y.Sabuncu) Devlet, Kaynak Yayınları, 1984
- Ostrogorsky, G : (Trc. F. Işıltan) Bizans Devlet'i Tarihi, TTK Yayını, Ankara, 1986
- Özek, Ç. : Devlet ve Din, Ada Yayınları, İstanbul, Tarihsiz 1983-4
- Parkinson, C.N : (Trc.M.Harmancı) Siyasal Düşüncenin Evrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976
- Patrick, A.J.: A History of Britain, The Making of a Nation 1603-1789, Penguin Books, 1973
- Pendle, G.: A History of Latin America, Penguin Books Ltd, 1963
- Poggi, G. : The Development of The Modern State, Stanford Univ. Press, 1978
- Pirenne, H : (Trc.U.Kocabaşoğlu) Orta Çağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1983
- Ritter, G.: Origins of The Modern State, in " The Development of The Modern State" (ed: Bruce Mazlish)
- Rossier, E: (Trc.A.K.Aksüt) Avrupa'nın Siyasi Tarihi, İstanbul, 1943
- Runciman, W.G : (Trc.E.Mutlu) Toplumsal Bilim ve Siyaset Kuramı, Teori Yayınları, Ankara, 1986
- Russel, B: (Trc.M.Sencer) Batı Felsefesi Tarihi I-II-III, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972
- Sabine, G.H. & Thorson, T.L: A History of Political Theory, 1981
- Sédillot, R : (E.N.Erendor) Dünya Ticaret Tarihi, Cep Kitapları, İstanbul, 1983
- Sée, H : (trc:T.Erim) Modern Kapitalizmin Doğuşu, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1970
- Seignobos, C: (Trc.S.Tiryakioğlu) Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi, Varlık Yayınları, İstanbul, 1960
- Sezer, B.: Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları, İ.Ü.E.F. Yayını, İstanbul, 1979.
- Sezer, B.: Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1981
- Sezer, B.: Sosyolojinin Ana Başlıkları, İ.Ü.E.F.Yayınları, İstanbul, 1985
- Sezer, B.: Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, Sümer Kitabevi Yayınları, 1988
- Sezer, B.: Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tanımı, İ.Ü.E.F. Yayınları, 1990
- Sezer, B.: Endüstri Sosyolojisi (Basılmamış Ders Notları)
- Sezer, B.: Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar: Feodalizm, Toplum ve Bilim, Kış 1978, Sayı:4
- Sezer, B.: Türk Sosyologları ve Eserleri I, Sosyoloji Dergisi, 3.Dizi, S.1, İ.Ü.E.F.Yayını, 1989
- Stace, W.T: The Philosophy of Hegel, Dower Publications, New York, 1955
- Şenel, A. : İkel Topluluktan Uygur Topluma, Birey-Toplum Yayınları, Ankara, 1985
- Şenel, A. : Siyasal Düşünceler Tarihi, Teori Yayınları, Ankara, 1986
- Thomson, G: (Trc. C.Üster) Tarih Öncesi Ege I, Payel Yayınları, İstanbul, 1983
- Thomson, G: (Trc. C.Üster) Tarih Öncesi Ege II, Payel Yayınları, İstanbul, 1985
- Topçuoğlu, H.: 19. Yüzyıl Sosyologlarında Hukuk Anlayışı, A.Ü.H.F. Yayınları, Ankara, 1961.
- Trevelyan, G.M : History of England, Logmans, London, 1952
- Tucker, R.C (ed.) : The Marx-Engels Reader, W.W. Norton & Company, New York, 1972
- Tuna, K : Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir deneme, İ.Ü.E.F.Yayınları, İstanbul, 1987
- Tunçay, M (Derleyen): Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, I-II-III, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1969
- Uçarol, R : Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985

- Vecchio,G.Del: (Trc.S.K.Yetkin) Hukuk Felsefesi Dersleri, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul, 1940
- Vincent,A.: Theories of The State,Basil Blackwell, New York,1987
- Wallerstein, I: The Modern World-System, I, Academic Press,1974
- Wallerstein, I: The Modern World-System,II, Academic Press,1980
- Wallerstein, I: Kavram ve Gerçeklik Olarak Burjuva(zı), Defter Dergisi, Şubat-Mart 1990
- Webster, H.: Modern European Civilization, 1939-40.
- Wells,H.G: (Trc:Z.İhsan) Kısa Dünya Tarihi, Varlık Yayınları, İstanbul,1972
- Yonarsoy, K: Eski Yunan'da Hukuk, Bahadır Alkım Konferansları III, Verilen tebliğ, 1990
- Zabunoğlu,Y.K: Kamu Hukukuna Giriş, A.Ü.H.F. Yayınları, Ankara, 1973